

A TISZAI
HATÁRÖRVIDÉK

1686 — 1750

IRTA

IVÁNYI ISTVÁN

BUDAPEST
AIGNER LAJOS

1885

A TISZAI HATÁRŐRVIDEK.

(1686—1750.)

I.

Buda várának visszafoglalásával a császári seregek csakhamar a Duna és a Tisza vidékéből is kiszoríták a törököt, úgy hogy még azon 1686. évben az alsó Duna-Tisza köze, a mai Bácska is felszabadult a másfél százados török járom alól. A Tiszán túli temesi vidék, a későbbi úgynevezett Temesi Bánság ezután is még három évtizedig volt kénytelen hódolni a félholdnak, úgy hogy 1686 óta 1716-ig a Tisza és a Maros képezte az ország határát a szomszéd török terület felől.

A mint a Bácska Lipót császár és király tényleges birtokába került, azonnal kellett gondoskodni ezen terület biztosításáról és védelméről. Feltűnő, hogy a következő 1687. évben tartott magyar országgyűlésen egy szót sem szólnak ezen visszaszerzett nem épen csekély terjedelmű földrészről, és hogy az akkor alkotott törvények közül egy sem foglalkozik e terület ügyeinek rendezésével. Ennek dacára történtek ugyan lépések, a melyek a régi alkotmányos élet visszaállítására céloztak és a hajdani Bács- meg Bodrog vármegyét újra felélesztették; mégis e vidék közigazgatási rendezésében lényeges részt ragadott magához az idegen központi bécsi kormány, főleg a császári udvari haditanács, és az ország alkotmányának sérelmére saját terveit érvényesítette itten. S jóllehet ezen területet Bécsben is mint az anyaország kiegészítő részét tekintették, mégis belőle egy jó rész az ujonnan keletkező vármegyék területéből kiszakasztván, az idegen kormány fenhatósága alatt különleges katonai célokra szervezetett és a vármegyék hatósága alól is elvonatott; ámbár ezen területet is legalább névleg az illető vármegyébe sorozni megengedék. — Az érdekeknek ebből származó összefüggése több évtizedre ellenséges hangulatba hozta a hatóságokat és a népet egyaránt, mely ellenségeskedések néha igen komoly alakot öltöttek és nem egyszer véres jelenetekben is nyilvánultak.

* * *

Jelen munkálatom feladatául tűztem ki a Bácska egy részének fentemlített katonai szervezését és ezen szervezet megszüntetésének egyes mozzanatait tárgyalni. S minthogy e részben hazai irodalmunkban előmunkálatokra nem támaszkodhattam, (mért

bísz' a Bácska történeti multjának felderítése körül eddig még igen kevés történt): Vanicek német forrásmunkája pedig (Specialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875.) épen a tiszai határvidék viszonyaival csak röviden foglalkozik: az eredeti forrásra voltam utalva, t. i. a bécsi közös hadügyministerium levéltárának a császári udvari haditanács (Hofkriegsrath)-féle osztályára. Azonban sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy ezen levéltár sem igen bővelkedik az idevágó okmányokban; mert azok egy részét (a mint ott értesítettek), a francia invasió és természeti csapások, más részét pedig a skartirozás tette tönkre; az iktatókönyvi kivonatok pedig igen sokszor az érthetlenségig rövidek. Nehány adatot Bácsvármegyének levéltára szolgáltatott, mely szintén igen siralmas állapotban van. Az épen célunkra szükséges irományok nagyobb része a Rákóczi-féle mozgalmakban pusztult el a vármegyének alapító oklevelével együtt; a még fenmaradtak pedig nagyobbrészt az 1849. évi fajharenak estek áldozatul Zomborban. — Adataimat ez alkalommal csak úgy szándékoztam feldolgozni, hogy a talán még előkerülhető újabb adatok felvételét és feldolgozását még ne nehezítem.

I. Első intézkedések 1686—1694.

A törökök kiszorítása után nagyon természetesnek tűnik fel, hogy az ország biztosítása céljából ezen, a törökkel határos területnek katonai őrségekkel való elfoglalására gondoltak, és hogy a Tisza mellett fennmaradt helységekből katonai őrhelyeket alakítottak, a melyekben az odahelyezett katonaság vagy az azon helyek védelmére kötelezett lakosság mint határvédő a török netaláni visszafoglalási és újra terjeszkedési vágyának útját állja. Ezen határvédő őrség azonban korántsem tekinthető másnak mint katonai kordonnak, a mely a Bácskában szerte-táborozó császári rendes katonasággal együtt eléggé alkalmas volt feladatának megfelelni.

Ezen helyőrségek egyrészt császári-seregbeli német vagy magyar katonaságból, vagy az ország belsejéből ide áttett határőrökből állottak; másrészt pedig az itt talált s akkori időben kisebb-nagyobb csapatokban még folyton beköltöző rácokból, a kik a császár iránti hűség és katonai szolgálat ígérete mellett fogadtattak be az országba.

Ily katonai telepeket vagy helyőrségeket mindjárt az 1686. évben találunk itt; szervezetükről azonban biztos tudomásunk nincsen, különben alig is lehet még szó rendes és egyöntetű szervezésről a folytonos harcok zajában. Az áthelyezett néhány régibb helyőrség valószínűen megmaradt előbbi szervezetében. A rácok saját nemzetökbeli vagy német kapitányok vezérlete alatt állottak és védelmezték az illető helységeket, a melyek csak némileg voltak sáncokkal körülvéve és megerősítve — miért is katonai sáncok-

nak nevezettek, — a még gyakori török betörések ellen. Ezért a zsákmány és az általok lakott földek adómentes használatán kívül, úgy látszik, kezdetben semmi más javadalmazásban nem részesültek, és csak esetről esetre s jutalmul kaptak néha egykét rőf posztót is. Lőszert bizonyosan kaptak; élelmezéstül, legalább némely helyen, kenyeret ígértek nekik, de ennek kiszolgáltatása körül igen sok hanyagság s visszaélés követtetett el az avval megbízott kincstári tisztviselők részéről; s ez a különben is féktelen népnél folytonos elégedetlenségre és szökésekre adott okot.

Az itteni helyőrségck sorát természetesen a jobban erősített helyek kezdik, melyek Szeged, Baja és Szabadka.

Szeged 1686. október vége felé a császári német és a királyi magyar katonaság által bevétetvén, Eszterházy Pál nádor mindjárt november hóban azt írta Bécsbe a császári udvari haditanácshoz, hogy Ajnácskő (Gömörvármegyében) és Szeged most a bánya-vidéki (antemontan) hadparancsnokság alá tartozik, míg nem a császári felség a magyar generalatusokat rendezni fogja.¹⁾ Erre az udvari haditanács november 26-án a lotharingiai herceg által már október elején ajánlott ifj. gróf Beresényi János Miklós kapitányt nevezte ki a Szegedre küldendő őrség parancsnokának, melynek legénységét más régibb magyar végvidéki helyekről kellett kivenni. — Szintén így szándékozott az udvari haditanács Pestet és Szolnokot is magyar militiával rakni meg, továbbá a Balaton melletti 5 erős őrséget is szervezni. Erre nézve még december 22-én véleményadásra szólítja fel Koháry István országos főkapitányt és Eszterházy Jánost; utóbbi már december 26-án, amaz pedig 1687. január 20-án küldte be véleményét;²⁾ de az vajon miben állott? az okmány hiányában a rövid igtatókönyvi említésből nem tudhatni.

Átalában véve azon természetes és helyes nézet uralkodott, hogy az ország belsejében lévő és a török kiszorításával céltalanná lett régibb határőrségeket kisebb lábra kell leszállítani és az új határookra áthelyezni. (Ennek azonban csak igen kis részben felelt meg.) Hogy pedig a legénység szívesebben odahagyja előbbi lakóhelyeit, az ott hagyandó telkek és szőlők helyébe hasonlót szándékoztak neki adni új állomásain, vagy a helyett élelemmel látni el őt. Ily értelemben át is írt a császári udvari haditanács 1687. február 3-án a bécsi udvari kamarához: gondoskodjék arról, hogy a Pestre, meg Szegedre áthelyezendő magyar militia kenyeret, zabot, szénát és tűzifát kapjon.

Február 4-én jelenti Koháry István Csábrágról, hogy Beresényi a sélyei és nyitrai határőri militiával fog Szegedre lemenni. — Gróf Caraffa Antal altábornagy, a kit a császár 1686. szeptember

¹⁾ Hofkr. prot. expéd. 1686. év fol. 489. Nr. 169.

²⁾ Hofkr. 1687. prot. exp. fol. 32 és 58.

hóban a felső magyarországi és tiszántúli ezredek főparancsnokává nevezett volt ki, szintén tett jelentést az udvari haditanácsnak (ide érkezett július hóban),³⁾ hogy 500 huszárt és 200 hajdút, azaz gyalogost rendelt már Szegedre. Bercsényi maga március-hóban zászlót és dobokat kér a szegedi őrség számára; ugyanezen kérelmet még május-hóban is ismételte Semsey Zsigmond alkapitány.

Midőn a szegedi vár 1686. október 22-én kapitulált, és a török őrség következő napon onnan kivonult, Veterani és Wallis őrnagyok vonultak be, és őrséget hagyván a várban, seregökkel fölfelé húzódtak. Várparancsnokul Nehem Ditrich Henrik maradt itten, a ki 1687. február-hóban a császári udvari haditanácshoz küldött jelentésében a várnak állapotát írja le. (Még 1688. március-hóban is ő volt Szegeden, ezután Péterváradra került hasonló minőségben; 1692. júniusban Huyn őrnagy említettik mint szegedi várparancsnok.) — A midőn tehát 1687. nyarán Bercsényi az őrséggel lejött és állomását el akarta foglalni, Caraffa rendeletére nem eresztett be a Palánkba (a mostani belváros), a miért is szeptember és még október-hóban a császári udvari haditanácsnál panaszt emelt Caraffa ellen,⁴⁾ hogy az a szegedi Palánk fölötti parancsnokságot tőle megtagadta és kéri, hogy a királyi kinevező okmány értelmében a Palánk kulcsai neki kiadassanak. (Bercsényi ezen okmány értelmében nem számított arra, hogy rajta kívül más magasabb rangú katonai parancsnokkal fog Szegeden találkozni.) Még 1693. áprilisben is panaszkodik Bercsényi mint a magyar militiának Szegeden főkapitánya Huyn várparancsnok ellen.⁵⁾

Baján is már 1687-ben volt őrség, a melynél gróf Czobor Ádám mint bajai földesúr január 28-án Bécsben kelt iratában magának kérte adatni a kapitányságot. De az udvari haditanács, mint máskor is tett hasonló kérelmezővel, Czobort kérelmével elutasította, mert nem akarná a katouai kapitányságot a földesúri jog függelékének tekintetni. — Baján akkor már voltak rácok, a kikből azonban egy április 26-án kelt jelentés szerint naponkint többen a török területre szöktek át. Ezek mellett magyar őrség is volt e helyen.

Egyelőre Dalmady Sándor neveztetett ki bajai kapitánynak; de ennek az udvari haditanács május 4-én kelt rendelete alapján helyét Berthódi István szolnoki főkapitánynak kellett átengednie, mert a bajai őrhely mint filialis a szolnoki kapitánysághoz csatoltatott.⁶⁾ — Berthódi le is jött Bajára és innen tudósítá július 4-én kelt jelentésében az udvari haditanácsot, hogy valami 5 ezer török

³⁾ Hofkr. 1687. prot. exp. fol. 489.

⁴⁾ Hofkr. 1687. prot. reg. fol. 417. és prot. exp. okt. Nr. 152.

⁵⁾ Hofkr. 1693. évi prot. exp. fol. 157.

⁶⁾ Hofkr. 1687. évi prot. reg. fol. 250.

ütközben lévén Eger felé, Baja városára rontott, s ez alkalommal az őrségből 25 legény elesett. — A következő 1688. január 26-án az udvari haditanács rendeletet küldött Caraffához, hogy a bajai és a kalocsai rácokat valami Rikardi vezetésére és fegyelmezésére bizza, saját maga főparancsnoksága alatt.⁷⁾ Ezen említett két hely őrsége 1687. május havában élelmi szereket kapott. — 1691. márciusban a katolikus rác (azaz bunyevác) militia panaszt emelt Berthódi ellen. S ez még 1695. október havában is intézkedik itt, midőn a bajai rácok az udvari haditanács által 1695. január 31-én az itteni magyar militia alkapitányának kinevezett Bek ey Jánost elismerni nem akarták.

Az 1687. évben Petrovics Novák rác kapitány a török határról már 4892 rácot hozott át a császár szolgálatába és még többet is ígért áthozni, ha nekik letelepedésre bizonyos helyek biztosíttatnak, ha ezen csapat fölött ő maga neveztetik ki kapitánynak, és ha nem magyar, hanem német főtiszteknek rendeltetnek alá; mert egy ajánló levele szavai szerint: „a magyart nem szenvedhetik, minthogy eddig a magyar nemzet rosszul bánt a rácokkal.“ — Végre Beeskereket és Lippát kéri lakásul és fentartásukra. — Ezen ügyben Novák Bécsbe is utazott és magával vitte Nehem szegedi várparancsnoknak és Miksa bajor választófejedelemnek július 3-án a Martonos melletti táborból kelt ajánló leveleit.⁸⁾

A választó-fejedelem e közben 1687. évi július 9-én a Sizar (merre lehet ez?) melletti táborból katolikus rácokat is ajánl a császári udvari haditanács kegyébe, hogy azoknak három palánkot (t. i. Szegeden, Szabadkán és Baján) engedjen építeni és lakni; „dass ihnen 3 Palanken zu erbauen und zu bewohnen eingeräumt werden möge.“⁹⁾

Erre az udvari haditanács Petrovics ügyével ezen katolikus rácok ügyét is szeptember 1-én Caraffának adta ki véleményadásra.¹⁰⁾ Eszerint ezen katolikus rácokból 1500 fegyverfogható férfiú ajánkozott beköltözni; ígérnek hűséget és még másokat is áthozni a török területről, ha megengedtetik nekik Szegeden, Szabadkán és Baján letelepedni, („zu Szegedin, Sobathiz und Bonia“) és az említett három palánkot felépíteni.

A bajor választó-fejedelem ajánló levele után néhány napra (1687. szeptember 5-én) Markovics és Vidakovics György a katolikus rácok részéről valószínűen személyesen is felmentek az udvari haditanácshoz Bécsbe, hogy néhány rongált váracstól és elegendő földeket kérjenek a török területről átjött 5 ezer (lélek?) rác számára, hogy

⁷⁾ Hofkr. prot. regist. fol. 37. Nr. 146. és 147.

⁸⁾ Hofkr. 1687. évi prot. exp. fol. 533. és Kriegsärchivban 1687. évi $\frac{7}{2}$ jegy alatt.

⁹⁾ Hofkrat. 1687. évi prot. exp. fol. 570. sept. Nr. 22.

¹⁰⁾ N. ott. prot. regist. fol. 400. Nr. 11.

legyen hol lakniok és megélniök. Viszont ők is egy német ezredes vagy tiszt alatt mindenkor hűségesen harcolni ígérkeznek a török ellen.¹¹⁾

Caraffa kedvezően nyilatkozott ezen ügyben (még novemb. 11-dike előtt); de sajnos, hogy e nyilatkozatot is mint a többi ezen ügyre vonatkozó okmányt nélkülöznünk kell; az igtatókönyvi sovány adatok pedig nem adnak elegendő felvilágosítást. Pedig itt érdekes tárgy forog szóban; ezen katolikus rácok t. i. az úgynevezett dalmaták vagy bunyevácok, a kik ma is nem megvetendő számát teszik a Bácska lakosságának, Szabadkán pedig épen túlnyomó számban laknak. — Honnan és miképen kerültek ide új hazájokba? erre nézve csak igen gyöngé és homályos visszaemlékezés maradt fenn még közöttök is a 2—3. generációban, a mely idővel még inkább elmosódott. Annyi azonban bizonyos, hogy 1687. őszén költöztek be; legalább a szabadkai főplebánián őrzött helybeli legrégebb keresztlő anyakönyvben, a mely 1687. december 1-től kezdve az itt lelkész-kedő barátok által vezetett, mind bunyevácok azaz katolikus rácok neveit találjuk, csak itt-ott elvétve akadunk egy német vagy egy magyar névre. Egy 1700. évi összeírás szerint Szucsis Lukács már 17 év óta volt Szabadkán kapitány; ezen adat, valamint a galgóci barátok feljegyzései szintén arra mutatnak, hogy Szabadka (valószínűleg Zombor, Baja és Szeged városokkal együtt) csakugyan az említett 1687. évben kapta ezen új lakosságát és fegyveres őrését.

Igy tehát Szabadka is, a melyben már a 15. század óta kis erőd is volt, szintén mindjárt a visszafoglalás elején katonai őrhelylyé lett, melyben a Szucsicsok vitték a kapitányságot a helyőrség fölött, mely valószínűleg már akkor nemcsak katolikus, hanem shismaticus avagy görögkeleti rácokból is állott.

Szabadkával egyidőben Martonos, Zenta és Becse is katonai őrhelyek voltak, a mint Nehem szegedi várparancsnoknak 1688. január 25-én kelt hivatalos jelentéséből az udv. haditanácshoz kétségtelenül kitűnik, és a mely jelentésből talán arra is következtethetünk, hogy az összes tiszamenti őrhelyek bizonyos tekintetben neki voltak alárendelve. Nehem t. i. Pétervárad és Szeged várának állapotát írja le és azt jelenti, hogy a Csongrád, Becse, Szabadka, Martonos és Szentana nevű váracsokban (Schlössernek mondja,) lévő rác militia élelem hiánya miatt e helyeket mind elhagyni szándékozik.¹²⁾ Ezután kéri az udv. haditanácsot, hogy e bajt lehetőleg orvosolni siessen, nehogy e helyek védőiktől megfosztva ismét török-kézre kerüljenek. Nemsokára, márc. 12-én pedig azt írja Szegedről, hogy amaz 1500 fegyverfogható kath. rácból

¹¹⁾ Hofkr. 1687. prot. exp. fol. 573. Nr. 43.

¹²⁾ Hofkr. 1688. prot. exp. fol. 109.

álló csapatokkal Berthódi kapitány és az élelmezési tiszti Baján¹³⁾ oly rosszul bántak, hogy közülök 600 már ismét eltávozott; panaszkodik, hogy mások sem igen hajlandók már a török területről ide átköltözni. Azért kéri a két vétkesnek rendre utasítását, egyúttal arra is kéri az udv. haditanácsot, eszközölje ki az udv. kincstárnál, hogy a rác hajdúknak (gyalogkatona) némi élelmezés adassék; mert csak így lehetne sok bajnak elejét venni.

Igen nevezetes és még sok viszontagságnak kitett hely volt Titel, mely fekvésénél fogva mint a Bácska kulcsa, sokszor látta még a törököt kapui előtt. Miután Titel várát 1688-ban Caprarának a szalánkemeni táborból jul. 30-án kelt todósítása szerint Wallis és Heiszler őrnagyok bevették, ide is tettek helyőrséget. Egy német tiszti mint várparancsnok és saját nemzetökből választott kapitány alatt állott e helynek rác őrsége. 1690-ben báró Lazsánszky volt a várparancsnok, a ki azonban november-hóban a török közeledésének hírére helyét elhagyta és az őrséggel visszavonult, a miért is Szegeden félévig fogságban volt. 1693-ban Stettin Brodan volt az őrség kapitánya, a ki 1694-ben kitüntette magát, a midőn májusban a török a várat megtámadta. Jó viseletéért május 29-én legfelső helyről dicséretet kapott, melyet még arany-nyaklánc és érdemjel is követett. Juliusban kéri magát élet-hosszigan megerősíttetni tisztségben, ezer huszárjának pedig 2—2 rőf posztót kér adatni; kérelmét még július 17-én teljesíté az udv. haditanács. Nyáron át Bács mellett táborozott a császári sereg és figyelt a török minden mozdulatára, a ki az idén Titelt már nem bántotta, a melyet most újra védelmi állapotba helyeznek és őrségét 300 hajdúval szaporítják. A következő 1695. év tavaszán a rác helyőrség a szomszéd helységek békés lakosai ellen tartó rabló hadjáratot, májusban pedig a gyalogság mind megszökött Titelről. Szept. közepén egy újabb török támadásnak nem bírt ellentállani, a benne volt őrség elveszett, maga a kapitány: Stettin is elesett; de szept. végén ismét a császáriak erődítik meg a várat. 1696. febr. hóban Eydtner Fer. Gottfried lett a titeli várparancsnok, a kit Nehem ígatott be Titelnek, valamint az ehhez tartozó sánc Kobilnak parancsnokságában.

A kobili helyőrség első biztos említése 1690-ből való; ennek kapitánya Rajkovics Rafael volt, a ki tisztségben való megerősíttetését sürgette ezen évben. Hasonló kérelemmel járult az udv. haditanács elé Szucsics Lukács is, a ki azonban nem szabadkai, hanem sabáci kapitánynak iratik.¹⁴⁾ Ezen évben Vidakovics György említetik mint a szabadkai vár parancsnoka és kapi-

¹³⁾ Nem valószínű, hogy ezek mind Bajára telepedtek le; legalább Szabadkának is jutott belőlök, s talán Szegednek is.

¹⁴⁾ Hofkr. 1690. prot. exp. fol. 199. és 242.

tánya, a ki Bécsben jun. 1-én kelt nemes-levelet kapott. Ugyanakkor kapott nemességet Szucsics Lukacs is, de nem mondatik ez alkalommal kapitánynak.¹⁵⁾

A tizamelléki többi helységbe is (mint Zsablya, Osztrovo vagy Ada) bizonyára mindjárt elfoglalásuk után helyeztek őrségeket. Az említetteken kívül még Bácsról 1693-ban és Mózsonról van e részben határozott adatunk. 1696. febr. hóban a kis-kanizsai rácok is említettek, mint a kiket a martonosi és becsei őrségekkel együtt élelmezni is akarnak.

Így tehát Szegedtől a Tisza mentében egészen Péterváradig egész sor, többnyire rác őrhely volt mint elég erős katonai kordon vagy csatárlánc felállítva. S minthogy a török 1697-ig még gyakran látogatta e tájakat, akadt is elég módjok magukat vagy mint hely-őrséget vagy a cs. seregben egyes csapatokban kitüntetni. Nem egyszer hiúsították meg a közelben táborozó cs. hadtestektől segítette a törökök támadásait; de viszont gyávaságukról és garázda, zsvány életmódjukról is meggyőzték előljáróikat, a miért nem egyszer keserű roszalást kellett hallaniok a császár és a tábornokok részéről. De a rácok is mindig tele voltak panazzsal a kincstári és élelmezési tisztek hanyagsága és rosz bánása miatt, a kiktől a megígért élelmet nagyon rendetlenül vagy épen nem kapták; ellenben rajtok erővel is behajtották a téli adagokat (portiones hybernales). Ezen eljárás helytelenségét a tábornokok maguk is belátták, és igazságérzetük mindannyiszor ebből magyarázta meg azok szökését. Így Starhemberg Guidó 1695. június 10-én a péterváradi és a titeli rácok szökését annak tulajdonítja, hogy „sokat ígértek nekik és semmit sem adtak.“ 1698. májusban az udv. haditanács maga is nem csodálkozik, ha igaznak bizonyulna a hír, hogy a titeli őrség e hó elején az ellenséghez átszökött; és a kincstári kezelés hanyagsága ellen vádképen mondja: az őrség könnyen kétségbe eshetett, minthogy sem pénzt, sem élelmet nem kapott.

Ezen visszás helyzeten segitendő, Caraffa már 1691. január havában¹⁶⁾ e tárgyra fordítá az udv. haditanács figyelmét és fölülte szükségesnek tartja, hogy a magyar és a rác militia rendes élelmezéséről gondoskodják, nehogy azoknak okuk legyen az ellenséghez átszökni. Továbbá kérdést tesz az iránt: miképen kell azokat majd a következő hadjáratban felhasználni? vajon az ezredekbe vétesse-nek-e fel, vagy külön csapatokban maradjanak, vagy egyáltalán mily lábra helyezendők? Január 28-án pedig a militiának pénzbeli fizetéséről is szól, és felhívja a haditanácsot, hogy egy erre szükséges alap előteremtéséről gondoskodják.

¹⁵⁾ Bács vármegyei levéltárból.

¹⁶⁾ Hofkr. prot. exp. fol. 66.

A rácok maguk is megbízottakat küldének Bécsbe az udvari haditanácshoz azon kérelemmel, hogy a lőszeren és a kenyéren kívül zab is adassék nekik, továbbá, hogy a hátralévő kenyéradagokért kárpótlást kapjanak, végre: hogy töltsék a téli adagok ne követeltessenek, a mint ezeket Szabadkán és Zomborban (Szobotica und Sambor) a rác militiától is kieroszakolták.

Az udv. haditanács e kérelmököt 1692. május 2-án a hadi biztossal közli véleményadás végett. Mi volt ennek eredménye? nem tudjuk. Minthogy azonban a kamarai tisztek erőszakoskodásai a téli adagok beszédése körül az év végéig sem szüntek meg, az udv. haditanács még dec. 31-én is panaszodik az udv. kamaránál a szegedi kamarai praefectus eljárása ellen; mert méltán fél, hogy ily viszonyok között a rácok inkább meg fognak szökni, semhogy ily terheket elviseljenek.

E közben az ország és névszerint a Bácska is új népséggel szaporodott, a mely az itteni határvidék életében nagy tényezőt képezett és ennek szervezését is szükségessé tette. Ezek a Csernovics Arzén, ippeki patriarchával hozzánk átköltözött rácok.

II.

A RÁCOK BEKÖLTÖZÉSE. (1690—1698).

Már az 1389. évi szerencsétlen rigómezei ütközet után költöztek át Magyarország területére (1404. és 1412-ben) az első rácok és Csepel szigetén Szt.-Ábrahám nevű helységben telepedtek le, a mely később rólok Rác-Kevének neveztetett. Nemsokára Brankovics György szerb despota 1433-ban Belgrádot a magyar királynak engedte át s ezért cserébe több magyarországi birtokot kapott: Szalánkemént, Becsét, Világosvárt, Boros-Jenőt sat.; Végszendoró elvesztése után pedig 1439-ben maga is átjött országunkba, sok népet hozván magával, mely leginkább Arad- és Zaránd-vármegyékben, névszerint az általok Janopolis-nak nevezett Boros-Jenő környékén, valamint a Tisza mellett Becse körül telepedett le. — Azután is még több ízben jöttek át rác menekülők, a kik leginkább az ország alsó részeiben: a Szerémségben és Tótországban helyezkedtek el; a török hódoltságban elnéptelenedett Bácskában csak a 16. század közepén túl kezdődik a tartósabb rác invasió; maguk a török földbirtokosok édesgették ide, hogy földeik adózók nélkül ne maradjanak. Akkor kezd ezen, előbb magyar vidék eredeti jellegeből kivetkőzni és idegen alakot ölteni, mi még általánosabbá lett, mikoron a 17. század végén Csernovics népe az egész országot előzönlötte.

Miután az országban a török hatalom meg volt törve, Lipót császár és király a törökök keresztény alattvalóit is fellázítja elle-

nők. Már 1688-ban küldött proclamatiót a szerbek, bolgárok és albánokhoz, melyben felszabadításukat a török járom alól kilátásba helyezi. 1690. ápril 6-án hasonló kiáltványt küld a balkáni összes szlávokhoz, és Csernovics Arzén, ippeki patriarcha-érsekhez is felségi levelet, a melyben őt részére megnyerni iparkodik és hathatós védelméről biztosítja. Lipót fegyvereit azonban elhagyta a szerencse, és az addigi vívmányokat is elvesztette. Csernovics, a ki a bécsi udvarral folytatott törökellenes conspiratiói miatt joggal félhetett a győzelmes török kegyetlen visszatörésétől, felhívást intézett népéhez, hogy vele futásban keressen menekülést. Erre azután valami 36 ezer rác és albániai család kíséretében, a kik nem mint szegény telepítvényesek, hanem mint nemzet, egyházi és világi szervezetőkkel költöztek ki hazájokból, a Száváig jött és a császártól segítséget kért és Magyarországra befogadtatásért esedezett. S ez meg is adatott. Az ország megkérdezése nélkül és alkotmányos jogai sérelmére az alkotmánynyal meg nem férő kiváltságokkal fogadtattak be az uralkodónak vendégei gyanánt, és itt külön államot alkottak az országban, függetlenül a magyar nemzet törvényeitől.

A bécsi udvari haditanács a Duna és a Száva vidékén állomásozó császári tábornokokat bízta meg a menekülők fogadtatásával és titokban bizonyára már arra számított, hogy nemcsak a török ellen, hanem a szabadságukért küzdő magyarok ellen is felhasználhatja őket azoknak saját hazájában.

Ezek tehát az 1690. év nyarán vonultak be az országba; kortársaik azonban nem nagyon hízelgő szavakkal festik e jövevényeket, a kik 300 év óta nyögtek volt a török iga alatt. ¹⁾ Inkább erdei vadakhoz, sem mint emberekhez hasonlítják őket; hűtlenség, szeszegés, kegyetlenség, tolvajlás és rablás, a kicsapongások minden nemei, főképen iszákosság jellemezték őket. És a következő évek történetei csak ezen rajz helyességéről tesznek bizonyoságot.

Közülök nagyobb rajok a Szerémségben, a mostani Szlavóniában, főleg Pozsega-vármegyében, az u. n. fekete vagy kis Oláhországban, a janopoli kerületben, Bácskában és Buda környékén telepedtek le. Egyes családok és kisebb csapatok még Arad, Szeged, Pécs, Mohács, Székesfehérvár, Eger, Nagyvárad, Esztergom, Komárom, Győr s más városokban találtak szállást ²⁾.

Lipót mindjárt 1690. aug. 21-én és dec. 11-én védőlevelet adott nekik és a magyarországi hatóságokat is ügyök előmozdítására és szabadalmaik tiszteletére inté. Így 1691. márc. 4. kelt egy udvari

¹⁾ Liter. Berichte aus Ungarn, III. köt. 1879. a 75. lap.

²⁾ Czörnig: Ethnograph. II., 158. — Szalay: A szerb telepek sat. 33. — Szentkláray: Száz év Dél-Magy. tört. I., 99—104.

haditanácsi rendelet, mely szerint a rácok, minthogy a vármegyék hatóságától semmiben sem függenek, az u. n. téli adagok beszolgáltatása alól szabadoknak és felmentetteknek tartandók.³⁾ — Nehány hét mulva pedig, márc. 24-én megengedettett, hogy a császári seregben szolgáló rácok maguknak külön alvezért vagy alvajdát választanak a maguk népéből. Ezek nem is késtek a választással, s az udvari haditanács már április 11-én meg is erősíté ezen tiszben Monaszterly Jánost Komáromból,⁴⁾ a ki ugyanazon év aug. 19-én a véres szalánkeméni ütközetben 10 ezer rác katonát vezérelt a török ellen. — Nagyvajdának az érseket tekintették, más világi fővajda engedélyezése nagyon veszedelmesnek látszott.

1691. márc. hóban Diakovics Izaiás janopoli püspök Bécsben jelentést tett a beköltözésről, és aug. 20-án az eddigi kiváltságok némi bővítését is sikertült kieszközölnie. A nyert szabadalmak főpontjai valának: az érsek szabad választása, vallásuk szabad és akadálytalan gyakorlása, az ó-naptár használata, dézsmamentesség. Az érsek hatásköre egyházi ügyekben korlátlan volt; de világi ügyekben is veszedelmes hatáskört és hatalmat biztosítanak neki a diplomának e szavai: „ut omnes ab Archiepiscopo . . . tam in spiritualibus, quam in secularibus dependeant.“ A császár végre azon reményt is fejezé ki, hogy az ellenséget legyőzván, őket régi hazájokba vissza fogja vezetetni és ott is szabadalmaikban megvédeni⁵⁾ Később azonban, midőn ideiglenes itt lakásuk állandó letelepedéssé lett, ezen még a fejedelem jogait is bénító túlságos szabadság veszedelmes voltát belátva, azt magyarázgatni és nyirbálni kezdték; sőt a kath. vallás terjesztését is megkísérelte közöttük Kolonics bibornok az 1701. okt. 8-án kelt csász. rendelet által, a mi nagy elkecsereledést és lázongást is okozott ezen majdnem kizárólagosan fanatikus pópáik vezetése alatt álló műveletlen nép között.

A rác jövevények közül az iparúzők és kalmárok inkább városokban telepedtek le s itt csakhamar beleolvadtak a községbe. A kik azonban falvakban és pusztákon voltak elszórva és sátrakban, meg földalatti gödrökben laktak, a kiknek színe-java a császári táborba rendeltetett, és a kik földműveléssel foglalkoztak: azok rokoneátlanodni kezdettek úgy, hogy a vármegyék és a városok panaszai ellenök állandókká lettek, és ök folytonos surlódásban állottak az illető hatóságokkal.⁶⁾

Ezen bajok megszüntetése céljából, és hogy őket célszerűbben fel is használhassák, a bécsi kormány elhatározta, őket külön területre átvinni és a határ védelmét is reájok bízni.

³⁾ Czörnig: U. ott. III. köt. végén 94.

⁴⁾ Czörnig: U. ott. III., végén 76.

⁵⁾ Czörnig: U. ott. III., végén 71.

⁶⁾ Szatmár-Németiben — saját szerződéseik ellenében, a rácok privilegiumaira hivatkoztak. L. Czörnig Ethnogr. III., végén 94. és 95. lapon.

Ennek következtében 1694. tavaszán Csernovics patriarcha és Monasterly alvajda Bécsbe hivattak, a hol az udvari haditanács máj. 11-én tudokra adá „a cs. kir. felség világos és feltétlen elhatározását, melynél fogva a rác fajt mind Magyarországnak, mind magoknak a rácoknak is érdekében a Duna és a Tisza közt fekvő részekbe kell átszállítani, a melyek nekik annak rendje szerint gróf Heissler Donát lovastábornok és hadi főbiztos, mint ezen ügyben kiküldött kir. biztos által át fognak adatni. Minthogy ő felségének ezen kegyelmes elhatározását sem megváltoztatni, sem elhalasztani nem lehet, a patriarcha és az alvajda csak azon célból hivattak meg, hogy az átköltözés idejét és módját azonnal meg lehessen állapítani. Reményli ő felsége, hogy a rác nemzet e költözésre bizonyára annál hajlandóbb lesz, minél termékenyebb és terjedelmesebb azon föld, a mely nekik átadatik, és a mely mind lakásra, mind mezei gazdálkodásra sokkal alkalmasabb. Ezért kétséget sem szenved, hogy az érsek és az alvajda Heissler főhadibiztossal haladék nélkül az átszállítás módját és idejét meg fogják beszélni és azután intézkedni, hogy a rácok a nekik átadandó helyekbe sietséggel és jó rendben költözvén, eddig dicséretesen tanusított hűségökben ezentúl is ingatlanul megmaradjanak s ez által kiérdemeljék, hogy a cs. kir. felségtől még nagyobb és bőségesebb jutalmat kapjanak.“⁷⁾

Ennek következtében a patriarcha és az alvajda Heisslerrel ezen ügyben, t. i. „in puncto fiendae translationis in Campum Cumanum et partes Slavoniae et signanter in partem Valachiam sic dictam“ értekeztek is. Az említett Campus Cumanus vagy Kún-ság alatt az udvari haditanács, mint egy későbbi rendeletéből kitünik, az alsó Duna-Tisza-közt értette. 1695. szept. 9-én t. i. így írja: „im Bács er District seu Campo Cumano.“ — Ez alkalommal azonban, mint a rác nemzet képviselői bizonyos kérelemmel is járultak a császár elé. Erről a császár Heissler által értesülve, kegyesen tudomásul veszi kívánataikat és az udvari haditanács által máj. 31-én viszont tudósíttatja őket elhatározásáról és sürgeti, hogy ezen átköltözés minél hamarabb végbe vitessék. „Megengedi ugyan ő felsége, hogy a termést a mostani lakóhelyeiken még begyűjthessék; de bizonyos számú megbizottakat kell választaniok, a kik a rác nemzetnek átadandó helyeket és földterületeket azonnal kézhez vegyék és épületekkel ellássák, úgy hogy aratás után még ezen 1694. év október havában az egész rácfaj minden bizonynyal átköltözködhessék és ott már alkalmas lakásokat találhasson. E végre Heissler főhadibiztosnak is meghagyatott, hogy albiztosai által elégséges s alkalmas szállóhelyeket jelölvén ki, a rácokat oda vezéreltesse és nekik azokat átadassa. A mi pedig az érsek s az

⁷⁾ Ezen okmány van: Czörnig Ethnogr. III., végén 82. lapján — Szalay: Magy. szerb. telepek 36. lapján.

alvajda kérelmeit illeti, ezeknek 1. és 2. pontjára kegyelmesen megengedi ő felsége, hogy az akképen átszállított rác nemzet csak ő cs. kir. felségének legyen alávetve s mind a vármegyeyi, mind a földesúri függőségtől ment maradjon. A 2. pontra megígéri ő felsége, hogy isten kegyelmével helyreállván a béke, vissza fogja őket vezetni ősi lakóhelyeikre, hazájokba; de reményli, hogy addig is a közjó előmozdításában és a törökök ellenséges törekvéseinek meggátlásában híven és serényen közre fognak működni“. ⁸⁾

Az említett előértekezlet és az áttelepítés részleteit sajnálatlaltal nélkülözzük; névszerint nincsenek még adataink arra nézve: honnan, hányan és mely helyekre tétettek át; valamint az áttelepítés idejét sem ismerjük. Annyi azonban bizonyosnak vehető, hogy nem történt meg 1694-ben, a mint tervezve volt.

Még 1695-ben nyáron is folytak az előmunkálatok a rácok befogadására (de miben állottak ezek? adataink hiányossága miatt szintén nem tudjuk még). 1695. aug. 6-án t. i. az udvari haditanács gróf Starhemberg Guidónak, a ki Szlavonia vezénylő tábornoka volt, és szept. 9-én hasonlóan gr. Schlick Lipótnak, mint a Duna-Tisza-Maros-köz vezénylő tábornokának rendeletet küldött, ⁹⁾ hogy Heisslernek katonai assistentiát adjanak a Szlavoniában és a Bácskában (im Bácsér District seu Campo Cumano) végrehajtandó kamarai vagy kincstári rendezésre. — Még 1696. febr. 20-án is hasonló rendeletet kaptak, és ezen munkálatok még 1697-ben sem voltak befejezve.

A rác nemzet áttelepítése és tömörítése mellett az általok elfoglalandó határvidék rendezése is gondját képezte az illető köröknek. — Zichy és Batthyány már 1693. nov.-ben adtak be az udvari haditanácshoz egy tervet: miképen lehetne a magyar határvidékek militiáját ezredbe osztva fizetni és eltartani. Ezen ügyben 1696. febr. 20-án is küldött az udvari haditanács rendeletet Starhembergnek és Schlicknek, hogy nyilatkozzanak: vajon hogyan és mennyi militiát lehetne ott az egyes helyekre beosztani és miképen lehetne legcélszerűbben a határfőri katonát a földműveléssel foglalkozó parasztoktól elkülöníteni? — Akkor t. i. egy katonáskodó rác hajlékában több, rokonnak mondott és marhakereskedéssel s földműveléssel foglalkozó egyén is lakott és annak révén jogtalanul különféle előnyben részesült. Ezen viszás helyzet sok bajt és hátrányt okozott, és ennek akarták az elkülönítés által elejét venni.

1697-ben az udvari kamara is foglalkozik a militia és a parasztok elkülönítésével, és okt. 22-én tudósítja az udvari tanácsot, hogy maga részéről gróf Caraffa Ferdinánd Károlyt bizta meg ez ügygyel

⁸⁾ Ez okmány van: Czörnig III. köt. végén 83. — Szalay i. mű 37. lapján.

⁹⁾ Hofkrat. prot. reg. fol. 312. és 355.

Szlavoniában és a Bácskában (im Bácsér Ländl.)¹⁰⁾ Caraffa végre dec. 29-én útra is indult Eszékre, a miről a haditanácsot értesítvén, ennek részéről is kérnek biztost küldeni e munka egyetértő végrehajtására.

Ugyanazon időben 1696-ban történt, hogy Nehem pétervárad i várparancsnok és Schlick tábornok a Bácskában táborozó csász. katonaság fölötti joghatósági körre nézve összettközésbe jöttek. Erre az udvari haditanács febr. 17-én oly értelmű rendeletet küldött a bajai, zombori és bácsai kerületben (tehát az egész Bácska) levő ezredekhez, hogy in militaribus Starhembergnek és másodsorban Nehemnek engedelmesskedjenek, in oeconomicis vagy szállás dolgában pedig Schlicktől fognak függeni.¹¹⁾ Ezek alá tartoztak az itteni helyőrségek is.

1697. szept. 11. volt a fényes zentai győzelem, a mely a török hatalmát oly érzékenyen sújtotta, hogy hosszabb békére is hajlandó volt és az Bácskába többé nem tette be lábát. A esend és a béke tehát jobban biztosítatván ez alsó vidéken, hihetőleg ekkor kezdették a rácok tényleges áttelepítését.¹²⁾ Ez alkalommal nem ugyan az egész magyarországi rác nép, mert sokan eddigi lakóhelyeiket megszokván, onnan kimozdulni vonakodtak, de tömegesen helyzetetett el mégis annak tetemes része Bács-, Bodrog-, Csongrád-, Zaránd-, Arad-, Csanád-vármegyékben.

Időközben a patriarcha panaszaira és kérelmeire a magy. kir. kancellaria útján 1695. márc. 4 én újabb szabadalomlevelet kaptak, mely eddigi kiváltságait megerősíté; egyszersmind a kalocsai érsekhez szóló rendelet is adatott ki, és a rácok a kathol. főpapok és a kincstár ellenében a tized- vagy dézsma-adó alól felmentetteknek mondatnak, hogy ezen tizedeket saját püspökeik ellátására fordíthassák.

Ennyi pártolás és kegyelés elbizottakká és érzékenyekké tette a rácokat annyira, hogy minden képzelhető okban szabadalmaik megsértését látták; e miatt panaszokkal ostromolták a felső hatóságokat és nyugtalan elégedetlenségökben tüntetéssel is akartak nyomatékokat adni kívánalmaiknak. Másrészt pedig fentjelzett s műveletlenségökből folyó rossz tulajdonaikat is minden helyen és időben szomszédaik és a többi országlakosok kárára tanusították s

¹⁰⁾ Hofkr. prot. exp. fol. 651. és 698.

¹¹⁾ Hofkr. prot. reg. fol. 70. és 94.

¹²⁾ Szentkláray: Száz év Délmagyarország újabb tört. I. 107. és 108. lapján is azt mondja, hogy az átköltözés az itt lent megújuló török háborúk és egyéb körülmények miatt halasztást szenvedett és végre csak 1698-ban történhetett meg. — Sőt még 1699. júl. 24. is még tudósítja az udvari haditanács az ország nádorát a legfelsőbb határozatról, hogy a rácok lakóhelyeit meg kell változtatni és nekik Magyarországnban és ennek kapcsolt részeiben más vidékeket kitzüni. (Czörnig III. végén 97. lap.)

gyakorolták, úgy hogy ellenök mindennapiak voltak már a panaszok.

1694. elején Monaszterly a csász. tábornok és a tisztek tudtán kívül önhatalmilag Baján gyűlésre hívta össze a rácokat. Miről értekeztek? arról adatunk nem világosít fel, s csak annyit mond, hogy az udvari haditanács komolyan roszalta Monaszterly eljárását, felelősségre vonta és jövőre nézve minden ilyfajta conventiculumot eltilt. Starhembergnek pedig meghagyta, hogy kissé nagyobb figyelemmel kísérje a rácokat. De ezen intézkedésnek, úgy látszik, nem volt sok eredménye. Megfeledkezve a hűségről, melynek fejében annyi rendkívüli előnyben részesültek, a felsőbb intézkedéseknek tetteleg is ellentállottak. Így épen ismét a bajaiak adták reniten-tiájoknak jelét. Midőn az udvari haditanács 1695. jan. 31. Bekey Jánost nevezte ki a Baján levő magyar milita alkapitányának (és hihetőleg a rácokat is alája rendelte), a rácok őt semmiképen sem akarták elismerni; és Berthódi István főkapitány még okt.-ben¹³⁾ kéri a haditanácsot, hogy Schlick tábornokhoz rendeletet küldjön, hogy ez Bekeynek elismerést szerezzen. S ezt az udvari tanács okt. 8-án meg is tette. De más helyeken is nagyon rakoncátlankodtak és sokszor kirúgtak a hámból; nem túrték a fegyelmet és gyakran szolgáltattak a császári tiszteknek okot ily panaszra: hogy ezen fegyelmezetlen vad nép csak rablásban, pusztításban találja örömét s csak hasonló vállalatokra használható; és a mi ennek gyűlöletes voltát még fokozza: az, hogy épen tisztjeik mennek elől rosz példával. Ily panaszok voltak a többi között 1695-ben a titeliek ellen, a kik szomszédaikat folytonosan megrabolják; 1697-ben Schlick tesz jelentést a becsei helyőrség rablókalandjairól; 1698-ban Rabutin panaszodik a szegedi, zentai és csanádi lovasok ellen, hogy Karánsebes körül, az erdélyi tatároknál kegyetlenebbül öldösik és fosztogatják a békés lakosságot. Hasonló panaszok a következő években még inkább szaporodnak.

A Tisza-Maros vidékének lakossága az ide áttelepített rácok által tetemesen megszorodván és a béke is e tájakon helyreállván: komolyan kezdtek a végvidék szervezéséről gondoskodni; mindjobban belátták, hogy az eddigi állapot sokáig nem maradhat. Már 1688. óta 1698-ig folytonosan panaszkodnak a csász. tisztek és parancsnokok, hogy a rác militia a császárnak ígért hűsége dacára gyakran védtelenül hagyván őrhelyeit, a Tiszán és a Maroson a török területre szökik át, és mentségtül mindig azt hozzák fel okul, hogy sem pénzt nem kapnak, sem élelemmel nem láttatnak el.

Lipót 1696-ban az udvari tanács által a végvidéki tábornokoknak és máj. 7-én az udvari magy. kancellária útján a szomszéd vármegyéknek is meghagyja ugyan, hogy az átszökést lehetőleg gátol-

¹³⁾ Hofkr. prot. exp. fol. 417.

ják meg; és a többi között a Heissler által tett indítványt a kiskanizsai, martonosi és becsei rácok élelmezése iránt is elfogadta, azonban a bajon állandóan csak erős fegyelemmel és végleges szervezéssel lehetett segíteni.

1699. jan. 26. iratott alá a karlovici békekötés okmánya, a mely az eddig is a császár birtokában volt Bácskát, most török részről is annak végleges és jogos birtokában megerősíti, míg a Tiszán túli, később u. n. temesi Bánság még továbbra is a török kezében maradt; csak az köttetett még ki, hogy a Temesvár körüli kisebb várak leromboltassanak és Titel is ne erősítsék meg jobban, mint a hogy akkor volt. — Ezen békekötés a rácoknak ős hazájokba való visszatérhetőség reményét is végképen meghiúsította úgy, hogy ezentúl többé nem mint vendégek, hanem mint a magyar föld állandó lakosai tekintendők.

1699. ápr. 23-án gróf Breuner Miksa hadibízott az udvari haditanácsnál sürgeti Szlavonia, Szirmium és a Bácska (Baeserland) katonai szervezését, illetőleg a végvidék érdemleges rendezését; a szegedi várparancsnok is okt. 5. a kerületében levő magyar és rác militia létszámáról és fogyasztásáról jelentését beküldvén, hasonlóan szükségesnek mondja a végvidék ügyeinek rendezését.

Legfelső helyen is annyira megért már a dolog, hogy 1698. jun. 26-án adatott ki egy csász. rendeletet az oláh (t. i. a Szlavoniában levő u. n. Kis-Oláhországban) és rác határórség állandó rendezése és a katonaságnak a parasztoktól való elkülönítése ügyében. Erre vonatkozólag egy tervezet készítésével gr. Starhemberg Guidó bizatott meg.¹⁴⁾

Ezen időtájban itt lent nagyobb mozgalmat és elevenséget találunk. Eddig a vármegyei életnek itt nem találtuk még nyomát, egyedül a katonai kormány intézkedett a Dunától a Tiszáig. De 1698. vége felé Bács-vármegye újra életre kelt és nemsokára Bodrog-vármegye is felébredt és kereste jogait. Nagyon természetes, hogy a vármegyei hatóságok minden lépten-nyomon összeütközésbe, ellenségeskedésbe keveredtek a túlhatalmaskodó militiával és az ezt pártoló és buzdító csász. parancsnokkal; másrészt pedig meggyűlt a bajuk a rác néppel, mely folyvást az egészen más körülmények között kapott kiváltságaira hivatkozva, kötelességeinek megfelelni nem akart; hanem inkább lopva valamely katonai őrhely vagy u. n. sánca szökvén, mint a rác militia védencei játszották ki a vármegyét. A míg a rácok csak ideiglenesen mint vendégek laktak itt, nem építettek rendes lakóházakat, hanem sátrak alatt vagy hitvány nádgunyhókban, sőt földbe vájt gödrökben tetteggették napjaikat, készek bármely órában „összeszedni sátorfájokat“ és vezetőik parancsára ide vagy amoda tovaköltözni. A helyváltozás

¹⁴⁾ Hofkr. 1698. évi prot. reg. fol. 270. és 271.

tehát nem nagy fáradságukba, semmi áldozatukba nem került; s ha egész községek folytatták ezen életet, annál könnyebben teheték egyes családok, kivált ha ebből hasznuk volt. Ily szőkevények pedig mindig bátran számíthattak katonáskodó nemzetbelieik és a várparancsnokok pártfogására s védelmére; sőt még valódi zsványok és gyilkosok sem folyamodtak hiában ily pártfogókhoz.

A magyar udvari kancellária 1697. jul. 1-én kelt átiratában az udvari haditanácshoz elismeri ugyan, hogy a rácok privilegiumaiknál fogva a katonák élelmezése (onera portionalia) és más országos adók (contributio) alól fel vannak mentve; de azért a közös vármegyei terhek alól mégis nincsenek felmentve, s azért ezeknek rájuk eső részét most és jövőben is le kell a vármegyének fizetniök.⁶⁾ — Még a téli adagok beszolgáltatása alól sem volt általánosan felmentve az egész rác nép; mert egy kir. rendelet 1698. jun. 16-ról arra figyelmezteti a budai adó-bizottságot, hogy azon rácok, a kik mult évben a török hadjáratban résztvettek, szabadok legyenek a téli adagok és egyéb terhek viselése alól.⁷⁾

Ily körülmények között nem csoda, hogy ha egyik fél sem enged, tettelegességre kerül a dolog, és erővel bizonyítják a jogot. Így tett Bács-vármegye is, a mely csak imént ébredvén fel másfél százados álmából, életrealóságának erélyes jelét adta azzal, hogy az ellenszegtől zombori és szabadkai militiát kapitányaikkal együtt — lefegyverezte. Ezen kissé nyers joggyakorlás, a mely a milita szegyenére is vált, nem talált tetszésre legfelső helyen; az 1699. márc. 20-án kelt cs. rendelet, a Bács- (és Csongrád) vármegye főispánját utasítja, hogy ama fegyvereket azonnal visszaadassa és jövőben hasonló tényről tartózkodjanak.⁸⁾

Ez és hasonló jelenetek még inkább szükségesebbnek tüntették fel a rác nemzet viszonyait a vármegyével szemben is véglegesen rendezni; annál is inkább, mert ezek többé nem számíthattak arra, hogy ősi hazájokba vissza fognak térhetni. Most már itt kellett élniök-halniök, itt kellett maguknak új hazát alapítaniök. Sorsuk s állapotuk ekkénti változása azonban eddigi jogi viszonyaikkal lényeges ellentétben állott; a nekik mint vendégeknek adott szabadalmak semmiképen nem illettek a magyar államszerkezet keretébe, összeütköztek a magyarság sok érdekével, sőt a nemsokára behozott határőri szervezettel is sokban összeférhetetlenek valának. Mégis, sajnos! a rácok egy lépést sem tettek, hogy a magyar nemzet rokonszenvét megnyerjék; egy kísérletet sem kockáztattak arra, hogy magukat megkedveltessék a magyarral, a kinek hazájában telepedtek le.

⁶⁾ Czörnig i. mű III. köt. végén 85 lap.

⁷⁾ Czörnig u. ott 96. l.

⁸⁾ Czörnig u. ott 96. lap.

Hanem ellenkezőleg, az ideiglenesség megszűntével sem megszorított szabadalmak, valamint az ezekben elbizakodó rácok folytonos kicsapongásai és állandó jogsértései a gyűlölködés magvát hinték el a két nemzet között, és megtorlásul a magyar polgári hatóság is néha túlment a határon, egyrészt ellenszenvből, másrészt talán: mert meghatározott részletes utasítások nem valának kiadva.

Tehát harc és háború, folytonos faggatások és visszatorlások napjai következtek egyrészt a rác nép és papi előljárói, másrészt az országos hatóságok és a katolikus hierarchia között; ezen viszályokban a bécsi központi udvari hatóságok mint közvetítő s békítő, de néha szintén mint harcoló felek vettek részt. — A bécsi kormány által most komolyan megkezdett határvidéki szervezés sem volt alkalmas mód a fenforgó viszályok gyökeres orvoslására, az indulatok lacsillapítására; sőt ellenkezőleg új anyagot szolgáltatott a tűz élesztésére, a mennyiben a rácokat a haza saját fiainál jobban pártolván, őket állandó szemrehányásként állítá a mellőzött és hátérbe szorított magyarok szeme elé.

III. A SZERVEZÉSI MUNKÁLATOK. 1699—1702.

A karlovici békekötés után, a mely a rácok hazáját továbbra is a török kezében hagyta, komolyan azon volt a bécsi kormány, hogy az eddigi vendégeket az alattvalók keretébe igtassa. A rácok maguk is aggodalommal néztek ez elkérülhetetlen szükség elé, mert szabadalmaik mind hevesebben támadtattak meg. E miatt 1699. jun. 2-án a szerémszegeyi rácoknak, és jul. 21-én az összes rác nép számára újra adatott ki védőlevél, melyben hadi érdemeik felsorolása után (az orthodox, azaz róm. kath. egyház kiváltságainak épségben tartása mellett) az ő személyi és dologi szabadalmaik fenntartásáról biztosítja őket a császár, és igéri, hogy lakóhelyeiknek már elkezdett megállapítása is be fog végeztetni.¹⁾

Mindenekelőtt ezen utóbbi ígéret valóstítása volt a bécsi kormány főfeladata. A békekötés által véglegesen átvett terület biztosítására szükséges volt a határookra éber és állandó őrséget helyezni; s e célra a rácokat szemelték ki, mint a kiknek már természete is jobban fért össze a fegyverforgatás kiméletlen mesterségével, mint a polgári élet szelidebb foglalkozásaival. Másrészt pedig azért is vihették által őket könnyebben az illető helyekre mint az ország-lakosokat, mert úgysem véglegesen telepedtek volt le eddigi helyeiken.

1698-ban hagyta volt meg a császár az udvari haditanácsnak, hogy az oláh és rác határmilitia állandó berendezésére s ennek következtében az ország belsejében lévő határőrség áthelyezése ügyé-

¹⁾ Czörnig III. köt. végén 96. l.

ben tervet készítsen. (Hofkrath 1698. évi protoc. regist. fol. 270 és 271.)

(Első terv.) Erre az udv. haditanács kebelében külön bizottság alakult, a mely a rációk telepítése és katonai szervezése fölött tanácskozott és oly tervet készített, mely szerint az akkori erdélyi határtól Solymostól, a Maros és a Tisza, a Duna és a Száva mentében Horvátországig az Unna folyóig szervezendő határőrvidék számára e folyamok mellett az innenső partokon egy órányi széles területet indítványozott elfoglalni. A militiának függetlensége a vármegyéktől, szabad vallásgyakorlás, a földnek háborítatlan birtoklása voltak az alapelvek, melyekre az új szervezetet alapíták.

Az országos hatóságok és a vármegyék ellenkezése, a munkálattal megbízott biztosok személyeskedései, még inkább pedig pénzsziükség és helyszíni nehézségek a tervezet azonnali életbeléptetését megakasztották és többszöri átdolgozását s részbeni megváltoztatását tették szükségessé; úgy hogy a Tisza- és Maros-menti határórség szervezése tulajdonképen csak 1702-ben vétetett ténylegesen munkába.

Az udv. haditanács a legelső rendeletre készített első tervezeti munkálatát gróf Starhemberg Guidó aláírásával 1699. évi aug. 29-én terjesztette a császár elé. Az eredeti példány megvan Bécsben a közös hadügyministerium levéltárában a haditanácsi osztályban (Hofkriegsrath 1701. évi jun. havi 302. számú expedít.), a melyet mint alapvető munkálatot részletesen be kell mutatnunk.

Ezen terv szerint A) a katonai helységek és az illető őrség állománya a következő:

1. A Maros mellett (Arad főhelylyel): Solymos 50 hajdú vagy gyalog határőrrel = 50; Lippával szemben valamely helység 50 hajdúval és 50 huszárral vagy lovassal = 100; Arad 100 hajdúval és 100 huszárral = 200; Nagylak 50 hajdúval és 25 huszárral = 75; Fenlak 50 hajdúval és 25 huszárral = 75; Szt.-Miklós 50 hajdúval és 25 huszárral = 75; Csanáddal szemben valamely helység 100 hajdúval és 100 huszárral = 200. Tehát a Maros mellé összesen 450 hajdú és 325 huszár = 775 fej volna teendő.

2. A Tisza mellé (Szeged főhelylyel) teendő: Szegedre 150 hajdú és 200 huszár = 350; Martonosra 50 hajdú és 25 huszár = 75; Kis-Kanizsára 100 hajdú és 100 huszár = 200; Zentára 100 hajdú és 100 huszár = 200; Becsére 50 hajdú és 50 huszár = 100; Sabliára 100 hajdú és 100 huszár = 200. Tehát Ada, Mohol, Petrovoszelo, Földvár, Csúrog, Szt.-Tamás, de még Zombor és Szabadka is nem vétettek fel a tervbe. A fentemlített tiszai helyekre 550 hajdú és 575 huszár, összesen 1125 fej volt tervezve. Azonkívül a Bácskát még közéről érdeklőleg meg kell említenünk, hogy

3. a Duna melletti helyiségekből a következő három már a szlavonia generalatusba soroztatott: Titel 200 hajdúval és 50 huszárral = 250; Szalánkamén 100 hajdúval és 100 huszárral = 200;

Pétevárad 100 hajdúval és 100 huszárral = 200. E három helyen volt 400 hajdú és 250 huszár, összesen 650 fej.

Ezekenkívül a szlavoniai ezredbe még a Száva mellett is tiz helység tartozott összesen 1700 katonával. E szerint a tervezett két határvidéki ezred összesen 4250 fejből állott volna, t. i.: a) Tisza-Maros mellett 1000 hajdú és 900 huszár = 1900; b) Szlavóniában 1400 hajdú és 950 huszár = 2350.

B) A tiszamarosi ezred felosztatnék 10 gyalog zászlóaljra egyenkint 100 legénnyel és 18 zászlóaljra 50—50 legénnyel. A marosi vidék Solymostól a Tiszáig egy fő- és 3 alkapitány alatt legyen; a tiszai vidék legénysége pedig Szegedtől Sabliáig szintén 1 főkapitány és 3 kapitány alatt álljon.

Ezenkívül a 10 gyalog zászlóaljhoz kell egy-egy hadnagy, zászlótartó (Fendrich), őrmester és 4—4 tizedes (decurio), s így összesen 10 hadnagy, 10 zászlótartó, 10 őrmester és 40 tizedes.

Hasonlóan a 18 lovas zászlóaljhoz 18 hadnagy, 18 zászlótartó, 18 őrmester és (két—két) 36 tizedes kell.

A Titeltől a Duna és a Száva mentében elterülő határezred 14 gyalog és 19 lovas zászlóaljra felosztva 3 főkapitány, 8 kapitány stb. alatt álljon hasonló szervezettel.

A zenészek (Spielleut) mindenütt a közlegénységből veendőek.

C) Ezen új határőri katonaság javadalmazását illetőleg azt javasolták, hogy ez földekben és kézpénzben történjék; mert az eddigi divat t. i. kenyér- és posztórészletek kiosztása, nem bizonyult be célszerűnek. Sok kellemetlenséggel és bajjal járt a szétküldés is, s végre mégis többször rosztat kaptak; azért ezen fizetési mód megszüntetendő.

A kézpénzbeli fizetés következőképp történhetnék: főkapitány kapjon havonkint 50 frtot; kapitány 25 frt.; lovas hadnagy 15 frt.; gyalog hadnagy 12 frt.; lovas zászlótartó 9 frt.; gyalog zászlótartó 8 frt.; lovas őrmester 6 frt.; gyalog őrmester 4 frt.; lovas tizedes 4 frt.; gyalog tizedes 3 frt.; lovas közlegény 3 frt.; gyalog közlegény 2 frtot.

E szerint a két generalatusban az összes kézpénzbeli fizetés 147.948 frtot tenne; minthogy azonban hadbíró (Auditor), tábori irnok vagy titkár, hadi biztos stb. eltartására is kell még számítani, tehát ezen összeg kerek számban 150.000 forintra rúgna.

Ezen militia az egyik ezred területéről a másikra is vitethetik által, csak hogy ily esetben kenyeret is kell nekik adni; s ha még az ország határain is túl alkalmaztatnak, másféle napi zsold is illeti őket.

Az udv. haditanács az új határőrvidékre szükséges pénzüsszeg előteremtésére legcélszerűbbnek véli a régibb határőrvidéki militia megszüntetni és az annak fentartására szolgáló alapot ezen új militia ellátására fordítani. Ha ezen terv a császárnak nem tetszenék,

lehetne az új militia számára az ország határfolyóitól befelé egy órányira tervezett földterülethez még egy órány i területet adni és ennek kamarai jövedelmeit, sőt az illető területen lakó katonaság után járó kamarai jövedelmet is e célra fordítani. S ha még az sem volna elég, idővel talán még jobb és gazdagabb alapot is lehetne találni.

Hogy a gyakorlatlan és féktelen rác militia jobb fegyelemhez szokjék és némi ügyességet is sajátíthasson el; azért a közeli várakból német gyakorlott katonákat lehetne közéjük beosztani.

A határőri rác katonák és a földműveléssel foglalkozók külön választva telepíttessenek le. A mely rác jövevények a határőri militia számára kitűzött területre nem férnének el, vagy a kik maguk sem akarnának oda menni, de azért még másutt sem telepedtek le állandóan: azokat ama vonalon innen lehetne mint parasztokat vagy kereskedőket letelepíteni a Duna-Tisza-Körösöközbe, a Kútságba és a Dráva-Szavaközbe, a hol még sok oly üres föld van, melynek magánbirtokosa nincsen, a mi az elfoglalást és a telepítést igen megkönnyíti. A hol ezen militia és a parasztok valamely ujonnan igazolt és elismert földesúr területére esnek, ott azon vármegyének törvénye és joghatósága alatt legyenek, valamint az illető földesúrnak is jobbágyai gyanánt tekintessenek. A hol azonban sem földesúr nincsen, és a vármegyének joghatósága is már régen elenyészett vagy elpusztult; ott a rácok mint közvetetlen királyi alattvalók (peculium regium) rendeztethetnek be. Az elosztás, rendezés és szervezés összes munkálatára külön biztosok küldendők ki.

A földnek kiosztásánál először is azon kapitányokat és előkelőbb rácokat kell tekintetbe venni, a kik nem jutnak a kitűzött vonalba; azoknak elégtételtül honosságot, nemességet lehetne adni vagy őket más előnyökben részesíteni. S ez az országnak is javára lehet, mert azoknak rendszeren több alattvalójok is van, s azok különben is nagy tekintélynek és befolyásnak örvendenek a többi rácok között.

Ezekből a nekik adandó földek és jobbágyok fejében valami elismerő bért (census recognitionis) vagy beírási díjat lehet követelni, és azt a militia fizetésére felhasználni.

Ezen díjak nagysága a biztosok belátásától és helyi viszonyoktól függ; de semmi esetre ne legyenek akkorák, hogy az illetők mindjárt kezdetben elijesztessenek. Ezen előkelőbb és tekintélyesebb rácokat célszerű lesz azzal is megtisztelni s édesgetni, hogy vármegyei tisztségekre is beválasztassanak. A többivel pedig szintén nem kell rosszabbul bánni mint más vármegyei alattvalókkal; sőt mint új lakosokat 2—3 évi teljes adómentességben is kell részesíteni. Meg kell még gondolni, vajon nem lesz-e célszerű és hasznos, ha a rác telepek közé egyes német telepek is tétetnek?

Az adószedés módja mindig az illető vármegye vagy vidék

szokása szerint történjék, csak hogy ne portió nevén említették; mert a rác nép nagyon szereti a szabadságot és képes volna az adózás elől ismét megszökni.

A hol e rácok beosztatnak, akár a vonalon innen, akár túl: mindig arra kell őket szorítani, hogy lakásukat a föld fölött építsék; mert az így egészségesebb, ők is rendesebb életmódhoz szoknak, és még az átvonuló rendes császári katonaság számára is tisztességesebb pihenőhely lesz.

Az országra talán célszerűbb volna, ha ezen újonnan visszaszerzett területeken csupa falvak épülnének, kivéven a hol már régebben is városok voltak, a melyeket szintén fel kellene eleveníteni. De ezen területek felosztására, betelepítésére és rendezésére vonatkozó intézkedések a polgári és a gazdasági törvények értelmében szintén ama bizottság teendői lesznek.

Ezen bizottság az új lakosoktól a szabad évek alatt is kívánhatna talán némi ingyen-munkákat is. Így például a Kőrös folyót kellene kitisztíttatni, hogy fát lehessen azon úsztatni, mert Tokajról csak rossz fajta fát kaphatni. Némi ígéretek mellett talán fájtetésre is reá lehetne őket bírni. Az udvari kamara felszólítandó volna, hogy a Tisza, a Maros, a Duna és a Száva folyókban engedett halászásért is kis díjat szedjen.

Végre a rác papságnak ismeretes nagy befolyása a műveletlen tömegre szintén nagyon figyelembe veendő; mert könnyen veszedelmes is lehet. Az egész rác nép az érsek vagy patriarcha alatt áll, a ki önként és függetlenül rendelkezik a püspökökkel és a papokkal; ez pedig polgári és gazdasági tekintetben csak zavart idézhet elő. Azért tapasztalt és ügyes világi és papi egyénekből álló bizottságot kell kinevezni, a mely ezen ügyet is tűrhető állapotba hozza; nehogy a dézsma és más fizetések beszédése megakadályoztassék, vagy ezen jövedelmek ily haszontalan emberek által (unnütze Leut) felemészteszenek. A rác püspökök számát nem ártana megszorítani, és a kivetett, számfölöttieket szintén ezen még pusztá földekre utasítani és földbirtokokkal megvigasztalni; de csak mint magánembereket, minden papi vagy egyházi hatáskör nélkül.

Ez volt az udvari haditanács általános terve, melyet a császár elé terjesztett, s melynek lehetőleg gyors végrehajtását sürgette; mert veszedelmet látott az ügy elintézésének halogatásában. A rác népet nem vélte továbbra is függőben tartandónak, s nagyon szerette volna, ha még ősszel jelöltetnének ki számukra az új lakóhelyek és szántóföldek, hogy a tél már biztonságban találhassa őket; különben bizony attól lehetne tartani, hogy reménytelenség s kétségbeesés az ellenség karjaiba fogja hajtani.

A terv egészben véve Lipót tetszését megnyerte ugyan; minthogy azonban a határról kiharaszandó két órányi terület kérdése miatt ezen ügyet csak az udvari kincstárral vagy kamarával egye-

tértőleg lehetett eldönteni, és a császár a törvényes eljárást megakarta tartani, hogy elhatározása kifogástalan alagra támaszkodhassék: előbb a kamara nézeteit is meg kellett hallgatni. Azonkívül a rác püspökök és papok ügyét is olyképen szerette volna elintézni, nehogy ez az annyszor biztosított vallási függetlenségükre féltékeny rációk előtt hitújítás színében tűnjék fel. S ily értelemben a császár sajátkezüleg írta a tervre észrevételeit, illetőleg beleegyezését.¹⁾

(Újabb terv.) A haditanács terve véleményadás végett az udv. kamara elé is terjesztetett (ennek válaszát nem ismerem); mire az udv. haditanács és az udv. kamara közös megállapodása következtében 1700. jul. 9-én titkos tanácskozásban a terv megváltoztatott és az udv. haditanács által ezen új alakban ismét a császár elé terjesztetett.²⁾

Ezen új terv megtartotta az előbbiből a felvett katonai helységek sorát és az ott részletezett beosztást (A. és B. alatt), felvette a fizetési javaslatot is (C. alatt) és a militia eltartására kerekösszegben a fentemlített 150,000 frtot. — A szervezet keretébe azonban a hatodik, Kolonics-féle huszárezred magyar legénységét is felveendőnek tartotta és még néhány nevezetes változást hozott javaslatba.

A rác militia állománya az egész rác nép tömegéből veendő, a mely még nem telepedett le végképen, és két osztályból álljon: 1. a ténylegesen szolgáló katonák és 2. a kiérdemesültek (emeriti vagy veterani). Mindkét osztálybeliek némi pénzbeli fizetésen kívül földbirtokot is kapjanak, a mely földek katonai joghatóság alá tartozzanak és minden közteher alól szabadok legyenek. Ezen katonai telkek mindig a szolgálathoz legyenek kötve, úgy hogy a ténylegesen katonáskodó határőr halálával annak földjeit ne családjá örökölje, hanem a ki annak helyébe szolgálatba lép. Ha pedig valamely emeritus hal meg, annak földjei az ő örökösseinél maradjanak ugyan, de már nem adó- és tehermentesen, hanem az illető vármegye joghatósága alá kerüljenek.

A kik eme katonai állományhoz nem tartoznak, azok a szükséghez képest a határtól távolabbra eső s néptelenebb helyekre telepíttessenek le mint földművelők, s így a katonáktól elkülöníttessenek. Ezek az illető vármegyék joghatósága alá tartoznak, de három évig a közterhek viselése alól (mint contributio, katonaszál-

¹⁾ Nem lesz érdektelen a császár sajátkezüleg aláírt szavaival is megismerkednünk: Dieses Gutachten finde ich gar wohl ausgearbeitet; indem es aber meistens in das Camerale einlauffet, absonderlich wegen des Districts von Land der 2 Stund, also wird es wohl der Hofkammer müssen communicirt werden, damit selbige auch in allen Hauptsachlich und mit gut Fundament resolviren könne. Vorderist aber wird wegen der Razischen Bischöfen und Geistlichen es also müssen eingerichtet werden, damit es nicht ein speciem reformationis habe.

L e o p o l d .

²⁾ Kofkr. 1702. évi május havi 133. számú exped.

lásolás, robot munkák, fuvarozások s más kivetett közterhek) fel-
szabadíttassanak; azonban mégis egy csekély capitatiot vagy fejadót
már ezen idő alatt is fizessenek (a mint ezt már a török
járom alatt is megszokták volt); s ezen pénz is a határőr-
vidéki nemzetökbeli militia fentartására fordíttassék. „Ha a magyar
törvényhatóság iránti természeti ellenszenvök miatt“ nem szívesen
vetnék alá maguknak a polgári hatóságnak, rá kell őket beszélni
és értésökre adni, hogy a császárnak több katonára nincsen szük-
sége, mindnyájan nem lehetnek katonák. — Különben a vármegyék
kiméletesen bánjának velök, hogy panaszra okuk ne legyen, sőt
inkább még másokat is ide édesgessenek az országba. A három
szabadság-év elteltével a többi vármegyei alattvalókkal egyenlő bánás-
módban részesíttessenek, a jogosnál és méltányosnál súlyosabban ne
terheltessenek, nehogy elkeseredve inkább a török területre szökjenek
át. Mind erről a rácok tudósítandók, és a magy. udv. kancellá-
ria útján a vármegyéknek egyenesen megparancsoltassék a
kiméletes bánásmód. — Azonban katonai előnyök ígéréstével nem
szabad az adózó népet más uradalmakból elcsábítani, s így azokat
meggyengíteni. Figyelembe veendő ama magyar törvény is, mely
szerint a szökevény jobbágyok erőszakkal is visszahozhatók.

A határőrvidéki tábornokok is készpénzben kapják majd fize-
tésöket, hogy mindennemű és című pénzszarolásuknak (mint: asztal-,
konyha-, vám-, só-, védpénzek stb.) eleje vétessek.

Az udv. haditanács még elég mérsékletet tanusított és más
törvényhatóság rovására nem akart hatáskörén túl terjeszkedni; sem
az udv. kamara oekonomiai, sem a magyar udv. kancellaria polgári
teendőibe nem kívánt — mint mondá — avatkozni. Csakhogy a
magy. udv. kancellariának, a mely pedig nem kis részben volt érde-
kelve, véleményét eddig még meg sem kérdezték! — A haditanács
törekvése oda irányult, hogy a határőrvidéket céljainak megfelelően
szervezze és rendszeresítse, a melyhez a kamara a földeket és a pénzt
adja, míg a kancellaria a lakosság békés és csöndes összeféréséről
gondoskodik.

Az udvari haditanács és a kamara ezen munkálatában végre amaz
óhaját fejezi ki, hogy ezen szervezés még a nyár folyamában tör-
ténjék, hogy a rác nép ősszel földjeit már művelhesse.

A császár ezen újabb tervezetet nem tartotta ugyan kimerítőnek;
minthogy azonban mégis egy pontban el kellett kezdeni, a tervet
egészben elfogadta és helyeselte és e határozatáról a magyar udvari
kancellariát is — utólagosan — tudósította. Az udvari haditanács
e szerint még az napon, 1700 július 9-én a magyar kancellariát a
legfelső határozatról értesítvén, egyúttal felszólítja, hogy maga részé-
ről is tegyen intézkedéseket, és a különben nagyfontosságú és sür-
gős ügyet maga tekintélyével is segítse a császár határozatának
értelmében valószínűsíteni. S minthogy még több nevezetes kérdés az ud-

vari haditanács, kamara és a magyar kancellária részéről tüzetesebb megbeszélést igényel: a kancellária is küldje megbízottjait, hogy ama kérdésekben közös megállapodás szerint haladhasson a munka. (Hofkrath 1700. évi július Nr. 53. regist.)

A magyar kancelláriának előleges mellőzése igen megnehezítette helyzetét, s kénytelen volt ellenkezésbe tenni magát a másik két kormányzékkel; azonban az irány már meg volt állapítva, a kancellária ellenérveire nem igen sokat hallgattak. — S ez még sok kellemetlenséget okozott.

A közös értekezlet lefolyásáról nincsen adatunk; de már aug. 15-én nevezettek ki (a császárnak 1700 jul. 9. kelt resolútiója alapján) az udv. haditanács részéről a szervező biztosok, t. i. báró Schlichting tábornok és a haditanács tagja Szlavoniára, a mely gróf Starhemberg Guidó parancsnoksága alatt állott; gróf Lamberg Ferenc Zsigmond szintén a haditanács tagja, a tiszai és marosi határőrvidékre, mely gróf Schlick Lipót kommandója alatt volt. Ugyanakkor adatott ki az udv. haditanács biztosainak az első utasítás is, mely mindkettőre nézve egyenlően volt szerkesztve.

(Utasítások). Minket csak a maros-tiszai határőrvidék szervezése érdekelné, csak Lamberg működésével akarunk részletesebben foglalkozni. A neki adott utasításból (Hofkrath 1700. aug. Nr. 86. regist.) a következő pontokat vesszük ki:

1. Lamberg menjen le Szegedre és ott az udv. kamara és az udv. magyar kancellária részéről a kamarai és a polgári érdekek védelmére s ellenőrzésre küldendő biztosokkal tanácskozzék.

2. Schlick tábornok is kapott utasításokat, ő is tagja lesz a bizottságnak.

3. A bizottság válaszsza el a katonaságot a földművelőktől s rendezze azoknak ügyeit. A tényleg szolgáló katonaság számára a rácoból csak ügyes és használható egyéneket válaszszanak, a kiket a fent elsorolt helységekben és az említett mennyiségben helyezzenek el; élőkre szintén rác al- és főkapitányokat állítsanak. Ezen alkalommal a tábornok ajánlatára Lamberg maga nevezze ki az első tiszteket az eddig is alkalmasoknak bizonyult tisztekből; jövőre pedig mindig 2—3 ajánltassék kinevezésre az udv. haditanácsnak.

4. A reducált hatodik Kolonics-féle huszárezred magyar legénységének maradványai is a határőrvidékbe soroztassanak; de csak nagyobb helyekre tétessenek, mint Péterváradra, Szegedre, Zentára.

5. A határőrvidék Titel- és Péterváradtól a Száva mentében az Unnáig szerveztessék és Erdélyország határától a Maros és a Tisza mentében Szegedig s innen Titelig.

6. Hogy a rác határőrök jól elláttatván fegyelemben maradjanak és a zsványok és utonállók számát többé ne szaporítsák: azért a fő- és altisztek valamint a közlegények számára is az említett arányban k és z p é n z b e l i fizetés adassék

7. A ténylegesen katonáskodók mellett kellő figyelemre méltatassanak a kiérdemesültek (excemti, veterani,) a kik szintén a katonai szervezetbe veendőek fel.

8. A készpénz mellett a tényleges katonák, valamint a kiérdemesültek is rangjok és érdemeik arányában földeket is kapjanak; de ezen pontra nézve, nevezetesen a földek minőségére és mennyiségére a kamarai és a magyar kancelláriai biztosokkal kell még értekezni. — A militarisok ama földek tulajdonosai gyanánt tekintendőek, a földek felmentendőek minden közteher alól és a katonai joghatóság alá tartoznak.

9. A katonáskodók földje mindig a szolgálatbeli utódokra jusson, nem pedig a családbeli örökösökre; a kiérdemesültek halála után gazdátlanul maradt földek pedig a vármegye hatósága alá esnek vissza.

10. A kik sem a tényleges, sem a kiérdemesült katonák sorába nem tartoznak, és még eddig sehol sem telepedtek le, azon rácok a határtól távolabb eső néptelenebb helyekre telepíttessenek le földművelőknek. Az illető vármegyék három évig semmi nemű közterhek viselésére ne szorítsák; de ezen idő alatt is bizonyos csekély fejadót kell fizetniök.

Minthogy a határvidéki tábornokok és várparancsnokok ellen több felől panasz emeltetett erőszakoskodás és haszonlesés miatt: a biztos tartson ez iránt vizsgálatot és szüntesse be a visszaéléseket. Tiltsa be névszerint minden konyha-, falu-, vám- s egyéb különféle védpénzek zsarolását, a fölösleges „salva guardia“-passusok erőszakolását annál is inkább, mert ezentúl ők is pénzbeli fizetést fognak kapni: hasonlóképen tiltsa el nekik, nehogy hatáskörükben túllépve akár kamaralis, akár polgári ügyekbe avatkozzanak. A legénységnél is sürgesse a jó fegyelmet és szigorúan tiltsa be a rablást és kalandozást a beljebb fekvő helységekre, de még a török területre se engedje meg.

A Lambergnek és Schlichtingnek adott utasításokkal egyidejűleg a két határbeli tábornok Schlick és Starhemberg is egyértelmű utasítást kaptak, hogy szükség esetében karhatalommal katonai assistentiával is segítsék elő a biztosoknak közös megállapodásuk sikeres valószínűsítését. (Hofkrat. 1700. aug. Nr. 87. regist.)

Lamberg 1700. szept. 10-én megköszönte az udv. haditanács bizalmát, mely őt küldötte ki ily nagyfontosságú ügy létesítésére (Hofkrat. 1700. szept. Nr. 50. exped.) és néhány előtte még kétes s nem jól értett pontra nézve felvilágosítást kér, a melyet kapott is. S pedig:

1. A rác katonatisztek a tábornok ajánlatára ő maga nevezi ki és csak neveiket terjeszti fel az udv. haditanácshoz.

2. A magyar huszárokra vonatkozó kérdés fel van függesztve.

3. A militiának kiosztandó földekre nézve, vajon ki mennyit kapjon? a kamarai biztossal értekezzenek, a kinek hatáskörébe ez ügy tartozik; a földek maguk azonban katonai joghatóság alá vé-

tessenek a rajtok lévő alattvalókkal együtt. A katonák örököseiről az utasítás elég világosan intézkedik.

4. A capitatio vagy fejadó a császár kívánsága lévén, azon változtatni nem lehet.

5. A tábornok netáni visszaélése iránti vizsgálatot hivatalból és nyilvánosan tarassa.

5. Az igazságszolgáltatás a militarisok fölött a tábornokot illeti.

7. A szükséges hadbíró és irtókat a tábornok fogadja.

Időközben az udv. haditanács megtudta az udv. magyar kancellária nézeteit és azért már szept. 29-én mindkét biztosának egy pótló utasítást adott (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 133 exped.) azon célból, hogy a kancellária által a biztosainak adott utasítások miatt civódás ne fejlődjék és az ügy fennakadást ne szenvedjen. Az udvari haditanács kész volt némely pontban engedni, s pedig: 1. beleegyezett abba, hogy a kiérdemesülteknek adandó földek mégis ne katonai, hanem a vármegyei joghatóság alatt álljanak, a mennyiben az azoknak ígért szabadságok veszélyeztetve nincsenek. 2. A papság ügye az országgyűlésen intézendő el; a bizottság csak csak arra ügyeljen, hogy az inconvenienciák elkerültesse. 3. A kancellária azt kívánja, hogy a militiának kiosztandó netaláni nemesi fundusokért az illető nemeseknek kárpótlás adassék. Erre azonban a császári resolútió azt mondja, hogy egyedül csak azon földekért járhat kárpótlás, a melyeknek birtokát az illető a neoacquistica commissiónak donatiójával vagy megerősítésével be tudja bizonyítani. Az udv. magyar kancellária által adományozott földbirtokokat is csak a neoacquisticától kapott megerősítés biztosíthatja birtokosának és jogosíthatja fel kárpótlást kérni. Erre nézve az udv. kamara biztosaival értekezzenek és csak közös megállapodás után működjenek, ha pedig mégis valamiben fennakadnának, első sorban az udv. haditanácshoz forduljanak.

A bizottság működése. Lamberg 1700. szept. hó végén útra indult s okt. 21-én Aradra érkezett. S miután báró Thavonat, az udv. kamara biztosa is nov. 2-án oda érkezett, Benkovics Ágost, nagyváradi püspök, mint a magyar kancellária küldöttje és a többi megbizottak is mind jelen voltak, nov. 4-én Schlick tábornok lakásán ültek össze tanácskozni.

A tanácskozás főpontjait és a vegyes bizottság működését Lamberg főjelentéséből ismerjük, a melyet Bécsben csak 1701. jul. 20-án adott be az udvari haditanácshoz. (Eredeti példánya a mellékletekkel együtt van Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. Egy másolat a mellékletik nélkül ugyanott található 1702. máj. Nr. 133. exped.)

A gyűlés kezdetén a nagyváradi püspök mint polgári biztos azonnal óvást tett némely tervbe vett nemesi birtok miatt, valamint

a Szeged körüli kúnsági földek átadása iránt is kifejezte kételyeit, de mindannyiszor a legfelsőbb kir. határozatra hivatkoztak és ezzel meg kellett elégednie. Ezután tekintetbe vették a rác nép akkori helyzetét és életviszonyait. A rácok föld alá vájt és náddal betakart lyukakban laktak s pedig úgy, hogy egy gyalog vagy lovas katonára hajlékában annak minden rokona is vele lakott, s így több család volt együtt a kényelmetlen s egészségtelen gödrökben. Annyi földet műveltek, a mennyit csak tetszett; marhájakat együtt tartották kinn a szállásokon vagy tanyákon. A nép túlnyomó része paraszt és marhakereskedő és azon katonának nevében, a kinek hajlékában laktak, élvezték szabadságukat. A katonáknak pedig más zsoldjuk nem volt, mint az, hogy a náluk lakó rokonságot alattvalók gyanánt használták; mert az ígért kenyér is csak ritkán járt ki a katonáknak.

Ezen népnek elkülönítése a katonáktól e szerint nagyon szükségesnek látszott. A rác parasztokat a kamara rendelkezésére átengedni, igen célszerűnek tartották; ezekkel a határtól távolabb eső néptelenebb helyeket lehetett benépesíteni és idővel a militiaára szükséges költségek fedezésében is részt vehettek.

Azonban bár mennyire is belátta a bizottság az áthelyezés és az elkülönítés szükségét; azt az akkori viszonyok között még meg sem kezdhették. Részint a beállott téli időszak akadályozta őket, a mely épen ezen alsó úttalan vidéket járhatatlanná szokta tenni; másrészt a leendő határőrök számára semmi készpénzzel nem rendelkezhettek, de még alapnak sem volt e célra más kifizetés, mint a tervezett fejadó. Ez pedig koránsem ígérkezett elégségesnek oly nagy költség fedezésére, eltekintve attól, hogy ezen adó életbeléptetésének lehetőségében még kételkedtek, és hogy különben is még célszerűnek sem látszott; mert a határőröknek havonként kellett a zsoldot fizetni, ama fejadó pedig évi adózás volt. A kamarai biztos azért magára vállalta, hogy néhány kamarai jövedelmet fog e célra átengedni, mignem az egész költség ezen vidék contribútiójából kitelhetik. Nagyon természetesen vették, hogy ezen vidék adója fordítassék a militiaára, minthogy a militia is legelső sorban épen ezen vidéket van hivatva megvédeni az ellenség betérése ellen; s azonkívül gyors és pontos fizetésre volt szükség, hogy az előbbi rendetlenségnek és visszás helyzetnek véget vessenek, s e célból könnyebben vélték itt a közelben hozzájuthatni a pénzhez, mint ha a közpénztárból kellene reá várakozni.

Hogy azonban a bizottság maga iránt bizalmat keltsen és a rác nép várakozásának legalább részben megfelelően, mégis elkezdették az összeírást és minden itt talált rácot a maga osztályába sorozták. A munka folytatását, a tényleges elkülönítést, a kapitányok közös kívánatára jövő évi március havára halasztották; azonban, hogy addig is legyen a rácoknak mihez tartani magukat, és hogy

a királyi kegynek elismerését érdemeikért addig is élvezhessék; meghagyatott az addigi állapot s erre nézve Aradon 1700. nov. 12-én kelt ideiglenes új védőlevelet is kaptak. Szabadka szab. kir. város levéltárában lévő egyik eredeti példánya szerint (másolata van Bécsben is Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. A. melléklet) az ezen határőrvidékben lévő összes rác nép, névszerint az itt Szabadkán lakó község is (t. i. a bunyevácok vagy kath. rácok és a schismat. rácok) teljesen szabad a vármegyének és a földesurak joghatósága, mindenemű közterhek és adózások alól, nevezetesen: a contributió, katonatartás, fuvarozás, kézi ingyenes munkák vagy robot és bármily néven nevezendő más terhek alól, kivéven csak oly ingyen munkákat, melyeneket addig is a szomszéd várak részére végezniök kellett, s a mit ezentúl is a tábornokok a császári szolgálat érdekében elrendelni szükségesnek fognak találni. Földeiket, telkeiket s egyéb haszonvételeiket, melyeknek birtokában akkor voltak, a bizottság újabb intézkedéséig zavartalanul élvezhetik; a polgári hatóságoknak semmiféle ürtügy alatt nem szabad őket büntetni, faggatni, megháborítani. Ha mégis valaki ezen szabadalmak élvezetében bárki által háboríttatnék; forduljon panaszával a főparancsnokhoz, a kire ezen egész határőrvidék ügye bízva van, s az majd elégtételt fog neki szerezni. Ezen okmányt sajátkezű aláírásukkal hitelesítették: Benkovich Ágost nagyvárad püspök, Thavonat Albert Lajos, gróf Lambert Fer. Zsigm., Barkóczy Ferenc, Károlyi Sándor.

A nagy. udv. cancellaria biztosai abbéli félelmöknek is adtak kifejezést, hogy a nép ily szabadalmak által édesgetve, mind ide fog törekedni a határra, és az elpusztult belső helységek ezután is lakosság nélkül fognak maradni. Továbbá kívánták, hogy a bizottság működési tere, kivált a Magyar- és Erdélyország közötti határvonal határozottan állapíttassék meg; mert a Zaránd vármegyei Halmagy és Dézsa*) kertülete tulajdonképen Erdélyből van kiszakítva s még nem volt ahhoz visszacsatolva. A csanádi püspök is, a ki még nem jött le székhelyére s még mindig Nagyszombatban lakott, szintén óvást tett régi birtokai elfoglalása és püspöki megyéjének sorsa érdekében. Minthogy azonban a felsorolt helységek nagyobb részét ismeretlenek vagy a török területen voltak; ezáltal csak a kath. papság nélküli vidék vallási ügyét ajánlhatták a nagyvárad püspök és Kolonics Lipót primás figyelmébe s pártfogásba.

A bizottság tárgyalás alá vette Szabadka és Zombor ügyét is. Ezen két helység t. i. a legrégebb katonai őrhelyek közé tartozott; de az udv. haditanács a határőrvidék új szervezetébe e két helyet nem vette fel, mert már a tervezett vonalon túl esett, kivált Zombor.

*) Oláhul Dezsni, most Arad vármegyében; vára akkor még megvolt. Ettől keletre a Fehér-Körös mellett van Nagy-Halmagy.

Midőn tehát Szabadka és Zombor militiájának feloszlatásáról volt szó, és e két hely egész katonai álladékat a kiérdemesültek (emeriti) jegyzékébe iratni indítványoztatott: a nagyváradi püspök csak oly megszorítás mellett szavazott arra, hogy csak a fő- és az altisztek vétessenek ama jegyzékbe, nehogy a kiérdemesültek száma szerfölött megszaparodjék. Minthogy azonban a bizottság az utasításokban erre nézve felvilágosítást nem találhatott; ezen kérdésben nem intézkedett. Azonban az ügyet a megbízás ellenére egészen más irányba terelte. A határvidékbeli tábornok t. i. most az iránt adta elő nézeteit, hogy Szabadkán és Zomborban az egész militiát beszüntetni nem volna helyes és célszerű; sőt — mint mondá — a többi helyekkel való közlekedés végett (?) és az egész vidéken úgyszólván nagyon elszaparodott zsványok fékentartása s kiirtása céljából nagyon szükséges volna a katonaságot ott is meghagyni, a mely még a határon becsapó ellenség visszaverésére is jó szolgálatot tehetne. A mellett dicsérettel említi fel e két helység eddigi militiájának jó viseletét és tekintetbe kívánja vétetni azon fontos körülményt is, hogy azok mint dalmata k a róm.-kath. vallást követik és veszély idejében sokkal inkább megbízható k mint a schismaticus ráco k. — A bizottság az említett okokat kellően méltatván ezen két helyet is az új szervezetbe felvételni határozta és ezekre együttvéve mindjárt 750 gyalog és 75 lovas határőrt hozott javaslatba. A tiszt i kar számára egy kapitányt, egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és 3 tizedest indítványozott a lovasság részére; a gyalogos legénységnek pedig egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és 5 tizedest. Az ezekre szükséges összes készpénzbeli költséget 7244 frtban állapították meg.

Együttal az egész maros-tiszai határőrvidékre szükséges pénzbeli költségről is tervet készítenék (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 133. exped. B.), mely szerint Schlick határőri tábornok egy 1700. aug. 20. kelt csász. határozat alapján évenként 5 ezer frtot kapna, az aradi várparancsnok Löffelholz*) ezredes 4600 frtot; a két főkapitány egyenkint 600 frtot; 6 kapitány egyenkint 200 frtot; 18 lovas hadnagy egyenkint 180 frtot; 18 gyalog hadnagy egyenkint 144 frtot; 18 lovas zászlótartó egyenkint 108 frtot; 18 gyalog zászlótartó egyenkint 96 frtot; 10 lovas őrmester egyenkint 72 frtot; 10 gyalog őrmester egyenkint 48 frtot; 36 lovas tizedes egyenkint 48 frtot; 40 gyalog tizedes egyenkint 36 frtot; 810 lovas közlegény egyenkint 36 frtot; 930 gyalog közlegény egyenkint 24 frtot; s így mindössze évenként 76.188 frtot. — Azonkívül kell még egy hadbíró (auditor) 800 frttal, egy porkoláb (profos) Aradon és egy Szegeden 300—300 frttal, egy közös bakó 400 frttal és két tolmács 300—300 frttal. Ez az előbbi összeggel együtt tesz 79.788 frtot. —

*) Szegeden nem volt rendes parancsnok.

Ehhez számítva még a szabadkai és zombori militiára felvett 7244 frtot; a tervezett maros-tiszai határvidék összes pénzbeli költsége évenként 87.032 fitra rúgna.

A tábornokról és az aradi várparancsnokról bejelentett visszaélések megvizsgálásáról Lamberg azt jelenté az udv. haditanácsnak, hogy a tábornok részéről erőszakoskodásokat és visszaéléseket nem talált; ez szedett ugyan addig Szegeden vámot, de ezt még Caraffa főtábornagy állította fel mint a határvidéki generalatus fizetésének egy részét; különben ezen vámot most a kamarának adták által. Löffelholz ezredes pedig Aradon felsőbb engedélyvel a sőr- és a bormérés jogát élvezte a várban; erről azonban ezentúl adózni fog. A mészárszék pedig a polgároknak adandó.

Az Aradon levő és még oda telepedő iparosok a kamara joghatósága alá helyezendők; a kamara adjon nekik rendes magistratust a mely in politicis et civilibus itéljen, in criminalibus azonban egyelőre csak a katonai törvényszék; csakhogy polgárookra nézve a magistratus hozzájárulása is kívántatik. A városi rendőrség (vagy civiljustitia) egészen a magistratus dolga legyen. Új polgárokat befogadni a kamarának engedélyével szintén a magistratus joga legyen, csakhogy gyanus egyének felvételének elkerülése végett az illetők a parancsnok elé is vezetessenek, így a rólok felvett kimutatás is előterjesztessék annak. — Épen így kellene Szegedre nézve is intézkedni, itt azonban azon nehézség van, hogy állandó parancsnok nem lakik helyben mint Aradon; s így több hiba és vétség rejtve maradhat.

A bizottság a csász. fegyverek díszére és becületére elkerülhetetlen szükségesnek ismeri, hogy az új militia közt mindig jó fegyelem uralkodjék; szükségesnek tartja, hogy Arad és Szeged jobban megerősíttessék. — A polgárok és a török kereskedők között támadó viszályok s veszekedések ugyan egészen polgári jellegűek; de minthogy a török előtt több tekintélyvel bír a katonai bíraskodás, és nem található minden helyen kamarai tiszt, a ki a viszályokat kiegyenlíthetné: ezen eseteket is jó volna a katonai törvényszéknek fenntartani.

Bács vármegye, a mely csak a mult 1699. évben elevenített fel ismét, éles ellentétbe jutott a bizottság működésével, a melyben világosan az udv. haditanács biztosa vitte a főszót, és egy Zomborban 1700. november 14-én kelt átíratában férfias hangon panaszolja el tengernyi bajait, melyek a rác nép és a militia különleges állása miatt a vármegyét eddig érték. (Hofkrat. 1701. julius Nr. 226. exped. C. mell.) Elmondja a vármegye, hogy a katonaság háború idejében az országnak igen kevés vagy épen semmi hasznot nem hajtott, hogy csak a királyi kincstár terhére él és a csász. szolgálat hátrányára szolgál; mert épen ez évben az aradi és a szegedi parancsnokok biztatására s az egész vármegye nyílt sérelmével a tehe-

tősebb alattvalók militarisoknak állván be valamely új militia címén, a közterhek viselése alól kivonták magukat, s így azok most a vármegyei lakosság szegényebb sorsú részének vállaira nehezednek, a melynek ennek következtében okvetlenül tönkre kell mennie. Azért kéri a vármegye a bizottságot, hogy az alkotmányos testéből erővel is elvett Zombor, Szabadka, Zenta, Martonos, Sablia és Petrovoszelo helységeket, melyek leginkább földművelőkből állanak és azelőtt is nagyobbbrészt nem voltak katonai helyek, (?) a közterheknek és a contributióknak minél hamarabb s pontos lerovására kötelezze. — Ez ellen a rác militia is, nevezetesen a zombori kapitány, előáll panaszaival az új vármegye tisztei ellen, hogy ezek nem tekintik a rác nép szabadalmait, hallani sem akarnak rólok, és a néppel igen keményen bánnak.*) Panaszolkodnak a kalocsai érsek ellen is, a ki nemcsak mint Bács vármegyének főispánja, hanem mint e vármegye nagy részének földesura is reájok küldi katonáit a contributió és jobbágyi adózások (dézsmá) behajtása végett.

A bizottság a rác militiát a sérelmek orvoslásának ígéretével megnyugtatta és a vármegye ellen védelmébe veszi; a nagyváradi püspököt külön is megbízzák, hogy ez ügyben az érsekhez is írjon. — A vármegyének maga a bizottság felcilt (Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. D. mell.) ily értelemben: Reményli, a vármegye előtt sem lesz ismeretlen, hogy a császár a rác népet a török háborúban tett szolgálataikért különös pártfogásába fogadta és épen az említett helységekre szándékozik őket elhelyezni a határok őrzésére; s a miatt bizonyos szabadságokkal is ajándékozta meg őket. Ezen határőrvidék szervezésére vegyes bizottság küldetett a helyszínre, a mely országos főrendűekből és az udv. kamara valamint az udv. haditanács megbizottaiból áll. Ezen bizottság azonban az előrehaladt évszak miatt működésének folytatását a jövő tavaszra kénytelen elhalasztani; addig pedig a rác népnek menedéklevelet adott, melynek értelmében ez minden néven nevezendő közteher-viseléstől szabad és így a vármegye által semmiképen nem terhelendő; sőt a Zomborban rác militarisokhoz beszállásolt német katonákat is azoktól távolítsák el és tegyék parasztokhoz.

Különben a bizottság még új pontos összeírást határozott el Schlick tábornok vezetése alatt Zombor és Szabadkától kezdve a Tisza és a Maros mentében az erdélyi határig; s evvel Lamberg katonai részről gróf Marsigit és Wölösnitzky kapitányt bizta meg, a kamara részéről a szegedi kamarai praefectus küldetett ki.

*) Bács vármegye a többi között — mint fűntebb említettük — a szabadkai és a zombori militiát lefegyverezte; de a kir. rendeletre, mely Bécsben 1699. március 20. kelt és a bácsi és a csongrádi vármegyei főispánhoz intéztetett, az elszedett fegyvereket azonnal vissza kellett adni.

Ezen határszervező összeírás actáit Bécsben az udv. haditanács irományai között nem lehet már találni, minthogy a tiszai s marosi határőrvidék iratait nagyobb részét mind megsemmisítették; pedig az akkori állapotok megismeréséhez igen érdekes adatokat szolgáltathattak volna. Csak az összeírás irányát jelölő minta — táblázat 1700. december 1-ről keelve maradt még reánk (Lamberg jelentéséhez E. betű alatt mellékelve) s pedig épen a szabadkai kapitány adatainak összeírásával eképen:

Szucsics Lukács kapitány, született Albanában Boszniában, a hol apja katona volt; most 52 éves, nős. Szolgált Boszniában mint portyázó (Parteigänger) 10 évig, most pedig Szabadkán van 12 év óta mint kapitány; részt vett 12 hadjáratban, fogva is volt és egy ezer rh. talléron váltottott vissza. Van neki nagykorú fia 1, nagykorú leánya 0; ökre 10 darab, éves borja 4 darab, lova 8 darab, csikaja 2 darab, juha 100, disznaja 20 darab, méhkasa 0. Vetett gabonát 19, árpát és zabot 30 (holdat); szőlője van 20 napszámú, de fele nem hoz hasznot; halfogó hálója van kicsiny 0, nagy 0.

Ezen mintából eléggé kitűnik, mily részletes adatokat vesztettünk el azon irományokban!

Ily módon kellett a részletes és pontos összeírást vezetni, és a mint Szabadkán kezdették, Erdélyország határáig kellett folytatni, névszerint ezen felsorolt helyeken: Szabadka, Zombor, Sabilia, Csurog, Nadály, Becse, Petrovoszelo, Moholy, Petrinác, Zenta, Kanizsa, Martonos, Szeged; továbbá a Maros mentében: Csanád, Nagy-Lak, Szemlak, Pécska vagy Szt.-Miklós, Arad, Ó-Arad vagy Glogovac Paulis, Solymos és Világos. — E szerint a bizottság az első tervben felsorolt helyeken kívül a Tisza mentében még a következőket vetette conscriptió alá: Szabadkát, Zombort, Csúrogot, Nadályt, Petrovoszelót, Moholyt és Petrinácot.

A bizottság a rácoknak 1701. évi adózására nézve nem intézkedett; egyrészt mert a fejadót (capitatiót) nem találta összhangban a földkiosztással és a militia kiváltságával, másrészt mert arra számított, hogy a militia bizonyára több földet fog kívánni mint amennyi számára kijelöltetett, és mert a fej szerinti adózásnál helyesebbnek tartotta az ingatlanok (realia) szerinti megadóztatást.

Ezután a magyar alkotmányosságra gúnyos oldalesapást mérve azt mondja Lamberg továbbá: a szabad évek letelte és az exemti kihalála után egy új berendezés és a capitatio kidolgozása is szükségtelen fáradság volna, ha a vármegyék ismét életbe léptetnének. Ez esetben a rácok a lakatlan földeket ismét türesen hagynák és a törökhöz menekülnének által „indem sie wegen der öffentlichen Verfolgung unter den Ungarn nicht werden stehen wollen“; a mi más szóval annyit tesz mint: kár volna, legalább a dédelgetett rácok érdekében, ha az alkotmányos vármegyék ismét felállítatnának ott, a hol még most nincsenek visszaállítva. — Továbbá azt mondja, ha

ezen vidék contributiója a vármegyék által az országos adópénztárba szállíttatik és nem egyenesen a határ szükségleteire fordíttatik; újra nem marad alap a militia fentartására. Világos tehát, folytatja: „wie schädlich sowohl exparte camerae quam militaris die Wiederaufrichtung der Gespanschaften zu sein scheint.“

A bizottság végre a posta közlekedést Budáról Aradon által ajánlja Nagy-Szebenbe irányozni, miáltal az út az eddiginél 24 óránál rövidebb s így a közlekedés is gyorsabb volna.

Ez volt tehát az első vegyes bizottság munkálkodása, a mely érdemlegesen nem végzett el semmit; mert a kapott utasítások nagyrészt csak elméletiek voltak, melyeknek keresztülvitelénél sok dolog homályosnak és a viszonyok között kivihetetlennek bizonyult be. Azért a bizottság is kénytelen volt még az elveket és irányokat beszélni meg, és csak az előmunkálatok elrendeléséig haladhatott; részben pedig az utasítás megváltoztatását kérték.

(A bizottság szünetelése). Az udv. haditanács csak 1701. július 20-án vehette tárgyalás alá Lamberg jelentését ama bizottság működéséről, a mely napon t. i. Lamberg azt beterjesztette. E szerint nem igen siettek a szervezéssel és a munkálatnak a jövő tavaszra ígért folytatása a helyszínén is sokáig váratott magára.

Az udvari haditanács Lamberg jelentéséből sajnálattal értesült arról, hogy a földművelő népnek a militiaiól való elkülönítése oly sok nehézségbe tüközik; de annak mégis minden esetre meg kellett történnie. Épen így a fejadót is ki kellett vetni és már a három szabadsági év alatt is behajtani; ez a császár határozata, magában véve nem sok, és a rác nép eddig úgyis ingyen élvezte a császár védelmét. Az emeriti-re vonatkozólag is az utasítás szerint kell intézkedniök s azon legyenek, nehogy a rác pópák nagy népszertűségök által zavart és bajt okozzanak. A militia összes költségeire előirányzott 150 ezer frt már fel van véve az országos adóba. Az erdélyi határt illetőleg is az udvari kamarával és az erdélyi ügyi bizottsággal már közöltetett a legfelső határozat, hogy Halmágy és Dézna s így Solymos is a marosi végvidékbe Aradhoz csatoltassék. A végvidékbeli polgárság teljesen a kamara joghatósága alá tartozzék, s ez adjon magistratust a városoknak; falvakban pedig a vármegye jurisdictiója maradjon sértetlen. A katonai parancsnok gyakorolhassa ugyan a befogatást (jus primae capturae), de a gonosztevőt mindjárt a polgári hatóságnak tartozik átadni; továbbá gyanus vagy megbélyegzett egyének felvétele ellen is érvényesítheti szavát. — A mi Szabadkát és Zombort illeti, melyeknek militaris szervezetét továbbra is ajánlotta a bizottság, a felhozott okok helyeseknek találtattak ugyan; minthogy azonban a szervezés csakis a határhelyekre értendő, e két hely pedig majdnem a terület közepén van, a militia nem maradhat ott helyben, hanem a határra kell azt átviinni. — Végre

a mi Bács vármegyét illeti, ennek ügyét a magyar udv. kancellariával kell elintézni. A többire nézve az udv. haditanács a bizottság működését helyeselte. (Hofkrat. 1702. évi máj. Nr. 133. exped. és még 1701. évi jul. 190/1 regist.)

A múlt évi ígérethez képest a bizottságnak 1701. március havában folytatnia kellett volna a tél által megszakasztott működését; ez azonban nem történt. — Az udv. haditanács 1701. április 10. mégis felszólítja a kamarát, a magyar kancelláriát, valamint az illető biztosokat, hogy a munkálkodás folytatása ismét elkezdessék. Junius 18-án pedig egy átiratában felhívja az udv. kamarát, hogy az elkülönítendő militia fizetésének alapjáról gondoskodjék. A török helységekkel szemben a határfolyók innenső partjain csárdákat (órházakat) kellene építeni katonai órhelyekül. Az ingyenes munkákat is szabályozni s rendezni kell, nehogy a militia e részben teljesen a tábornokok önkényének legyen kitéve.

Erre az udv. kamara újabb utasításokat dolgozott ki biztosai részére, s ezeket júliusban az udv. haditanácssal közölte.

A bizottság azonban még sem ment le. Az udvari haditanács augusztus 8. újra bejelenté az udvari kamarának a működés megkezdését, augusztus 31-én is azt írja, hogy a bizottság legközelebb le fog menni. A kamara a bizottság tagjainak adjon napidíjakat, nehogy az országos pénztárból kérjenek, a megbizottainak adjon utasításokat előbbi határozata szellemében.

Szeptember 3-án az udvari haditanács újabb utasításokat adott Lambergnek, melyek azonban csak ki nem elégítő rövid vázlatban maradtak meg egy igtató könyvben (protoc. registr. 1701. folio 424. Nr. 10). Ezen utasítás egyes pontjai a következők: 1. A rác militia a parasztoktól elválasztassék, összeirassék és megesketessék. — 2. A militia létszáma 1100 hajdu és 900 huszár. — A szabadkai és zombori lakosság folytonos jó szolgálatért minden közteher viselése alól felszabadíttassék, de egyéb fizetésben ne részesüljön. — 4. A határőri közlegények zsold és proviant címen csak földbirtokot kapjanak; a tiszteknek a zsold $\frac{1}{3}$ része pénzben adassék ki, $\frac{2}{3}$ része földbirtokban. A német tiszték és tábornokok az előbbi terv szerint egész fizetésüket pénzben kapják. — 5. Honnan kerüljön pénz e fizetésekre? — 6. A fejadóról. — 7. Mily jurisdictió alatt álljon a militia? — 8. A katonai és a parasztföldek elkülönítve legyenek és jegyzékbe vétessenek. — 9. A határőrvidéki falvak és csárdák építéséről. — 10. Az igazságszolgáltatásról. — 11. Egyéb ügyekről. — 12. A polgári ügyekről. — 13. A török tolmács szerződtéséről. — 14. Monasterli és a patriarcha. — 15. Szegedre fát kell vinni. — 16. A Budáról Aradon átvezetendő postavonalról. — 17. Az ingyenes munkákról.

Szeptember 9-én Schlichting is új utasításokat kapott (1701. prot. registr. fol. 423. Nr. 9), melyeknek 15. pontja elren-

deli, hogy Tittel, minthogy a karlovici béke illető pontja szerint jobban nem erődíthető — annál jobban láttassék el rác családokkal.

Az udvari haditanács még október 2-án is sürgette Lamberget, hogy a szervezési munkálat folytatása végett a helyszínére utazzék le; egyszersmind tudósíttatott, hogy a kamara részéről a tiszai-marosi végvidék szervezésére Thavorest helyébe most Volkra van kiküldve. Szabadkán és Zomborban végezzenek, a mit az idén még lehet, s mutassák meg a népnek, hogy ügyökről nem felekeztek meg, hogy még törődnek velök.

Október 4-én az udvari haditanács a magyar udvari kancelláriát is felszólítja, küldjön biztosokat. Viszont ez maga is sürgette a szervezési munkálat folytatását, hogy a rácok és Bács vármegye között támadt sok surlódásnak valahára vége vessessék; vagy pedig függesztessék fel az ügy jelen évre, mert ügyis nemsokára ismét beáll a téli időszak, a melyben ily munkát végezni nem lehet.

S csakugyan így is lett. — Minthogy Lamberger és Volkra betegeskedések miatt kötelességöknek nem felelhettek meg, az udv. haditanács október 13-án maga is jövő évre véli a dolgot halasztandónak. S november 26-án felszólítja az udvari kamarát, hogy a rác militia eltartására az ottani dézsmajövedelmeket fordítsa.

(Bács vármegye panaszai). Bács vármegyének a rác militia igen sok bajt és kellemetlenséget okozott, melyeket a szervezés elhalasztása még fokozott. S minthogy mult évben a kiküldött bizottság a vármegye kérelmét nem hallgatta meg, ez panaszával másfelé is fordult. Névszerint panaszolkodott gróf Breuner Miksa Lajos hadibiztos előtt, hogy a rác nép közül igen sokan a contributió alól maguk szabadítják fel magukat az által, hogy a militia közé veszik magukat; e miatt a vármegye több ízben megkérte már a parancsnokokat, hogy ilyeneket ne pártoljanak és ne részesítsenek semmi mentességekben. A vármegyének ezen panaszát, illetőleg kérelmét Breuner juliusban az udvari haditanács elé is terjesztette. — Augusztus 12-én hasonlóan pártolólag terjeszté fel a vármegye panaszát, mely az összeíró bizottság táblázataiból a „rác nemzeti militia“ vagyoni állapotát bemutatván azt mondja, hogy ezek nagyobbrészt tulajdonképen földműveléssel foglalkoznak s mint ilyenek előbb fizettek is a vármegye pénztárába; de a katonai parancsnokok biztatására ők is most béke idejében militarisoknak képzelvén magukat, semmiféle közteherben és adóban nem akarnak már részt venni. S épen a gazdagabbak teszik ezt. Sokan közülök soha nem voltak katonák, mégis (mint exemti) azoknak előnyeít akarják élvezni, a mi természetesen csak a többi szegényebb vármegyei alattvalók anyagi romlására vezet, a kik e szerint amazok helyett is kénytelenek adózni, s azért inkább török területre menekülnek által. A vármegye is a reá vetett portaszám utáni adót nem képes beszoigáltatni. (Hofkr. 1702. május Nr. 63. exped.) A baj

orvoslása a szervező bizottság böles intézkedéseitől függ; azért is kéri annak folytatását és a militiának a földművesektől való elkülönítését.

Bács vármegye az általa felhozott hivatalos összeírásokat csak fölületeseknek mondja, mégis így is 37 ezer 691 frttal van károsítva. — Ezen összeírási táblázatok a következők:

I. Tábla.

Helységek	fej	ökör	ló	tehén	borjú	szőlő- nap- szám- ban	juhok kecskék	disznó	szántó- holdakb	korcsma	iparos műhely
Szabadka	642	160	200	300	200	3000	3000	500	16	3	15
Martonos	300	100	20	80	50	10	—	40	3	—	—
Kanizsa	300	80	40	40	30	—	—	30	2	—	—
Zenta	600	160	80	80	50	50	300	60	4	1	8
Petrina	12	20	10	12	8	—	20	1	—	—	—
Moholy	12	20	12	14	8	26	12	1	—	—	—
Petrovosczo	300	60	30	40	30	—	300	50	2	1	—
Becse	400	80	60	50	40	—	100	50	4	—	5
Csúrog	150	80	50	60	50	—	500	80	4	1	—
Nadály	40	50	40	40	30	—	540	60	3	1	—
Összesen :	2756	810	542	716	496	3086	4772	872	38	7	28

II. Tábla.

Helységek	fej	ökör	ló	tehén	borjú	szőlő	juh és kecs- ke	disznó	szántó- föld	hold árpa	méhkas	korcsma	iparos
Zombor ...	373	587	428	573	446	756	6285	1047	2348	981	500	10	12
Bukin ...	600	300	100	350	360	—	300	—	2300	—	1000	—	—
Uj-Palánka	550	400	200	450	450	—	2000	—	6000	—	1500	—	—
Kis-Keresztúr	100	80	40	90	95	—	200	—	200	—	300	—	—
Péterváradisánc	400	150	200	150	145	—	300	—	1000	—	500	—	—
Kobila ...	300	150	100	250	256	—	300	—	2200	—	700	—	—
Vilova ...	100	60	50	80	80	—	—	—	400	—	150	—	—
Titel ...	450	250	200	300	306	—	2000	—	2000	—	1000	—	—
Összesen :	2873	1977	1318	2243	2138	756	11385	1047	16448	981	5650	10	12

Ezen két táblázat, mely hihetőleg csak a közterhek viselését megtagadó militarisokat és azok pártfogoltjait tünteti fel, az adó alá eső fejszám és vagyon szerint összeírva, mégis jellemző adatokat szolgáltatathat azon helységek összes lakosságára nézve; sőt nem lehetetlen, hogy itt az egész helységek is értendők, mely utóbbi esetben az adatok sokkal érdekesebbek. Azonban az eredeti össze-

írásokkal nem hasonlíthatván egybe e táblázatokat, határozott itélettől is tartózkodnunk kell.

Ezen táblázatokban a vármegyei adóviszonyok szerint az adókules úgy volt megállapítva, hogy egy fejért 2 frt contributiót kellett fizetni, egy ökörért 2 frtot, lóért 1 frt 50 dénárt, tehénért 1 frtot, borjúért 25 dénárt, egy napszámú vagy (egy kapa) szőlőért 15 dénárt, egy kecske vagy juhért 25 dénárt, disznóért 20 dénárt, hold árpaért 30 dénárt, egy méhkasért 10 dénárt, koresmáért 5 frtot, egy iparos műhelyért 2 frtot.

Ezen adókules szerint a vármegye/ az I. táblázatban felsorolt helységekre 10.934 frtot és 30 dénárt, — a II. táblázatban levő helységekre 26.757 frtot és 9 dénárt, s így összesen 37.691 frtot és 39 dénárt követelt, a mit a rációk megtagadtak.

Az illető helységek népességi és vagyoni állapotát e helyen részletesebben nem akarjuk fejtegetni.

A szervezési utasítások és a bizottság által az egyes helységeknek adott ideiglenes védlevél alapján, valamint az 1701. február 4-én Breunerhez írt válaszában és az október 6-án az udvari kamarához küldött átiratában az udvari haditanács világosan mondja ugyan, hogy a militaris rációk (t. i. a tényleges szolgálatban levők és az exemti) a vármegyének semmi adóval nem tartoznak, és hogy a dézsma és minden egyéb adózás alól fel vannak mentve; a vármegye is ez ellen nem tehetett semmit, csak hogy nem akarta mindazokat militarisoknak elismerni, a kik magukat olyanoknak tüntették fel vagy a katonai parancsnokok megvesztegetése által militaris védelem alá fogadtattak és a vármegye adójában semmi részt nem akartak venni.

Ily értelemben tett Bács vármegye mindig panaszt. Ilyent 1701. december hóban is emelt a szegedi a pétervárad-i várparancsnok ellen, a kik a népet a vármegyétől elesébitják. S más-képen nem segíthetvén sorsán, kérte hogy a militarisokra eső része a contributiónak ne vettessék ki a vármegyére, hanem tartassék függőben addig, míg a szervező bizottság rendet nem hoz a dologba és a militiát a parasztoktól el nem választja. (Hofkrat. prot. exp. 1701. Fol. 798.)

Eszterházi Pál nádor is pártját fogja Bács vármegyének és 1702. február 18-án maga részéről is kéri a királyt, hogy legalább addig, míg a bizottság e részben ítéletet hoz, maradjanak a rációk az előbbi kötelezettségek mellett s fizessenek adót a vármegyének.

A következő 1702. év nem hogy orvosolta volna Bács vármegye bajait, hanem még jóval szaporította. — Báró Nehem a vármegye panaszával szemben tagadja, hogy ő engedte volna meg a rác militiának, hogy földművelőket vonjanak maguk közé; de azért a vármegye még sem szünt meg ellene panaszkodni, hogy ő a contributió beszédését karhatalommal is akadályozza.

Más baj érte Bács vármegyét Bodrog vármegye részéről,

a melyet épen akkor szándékoztak felébreszteni kétszázados némaságából. Gróf Thurnon t. i. már 1699. dec. 2-án neveztetett ki Bodrog vármegyének főispánjává, de a nélkül, hogy e vármegye területét kijelölték volna. Thurnon épen ezen 1702. év elején kezdte itt jogait érvényesíteni és Péterváradról (a mostani Ujvidékről) küldötte szét rendeleteit, melyekkel a Szabadkától Titelig terjedő tiszai vonalat a neki adományozott Bodrog vármegyének tekintvén, az ottani helységek lakóságának szigorúan megtiltotta nehogy adójokat Bács vármegyébe merjék lefizetni. Épen ezen helyeknek nagy része azonban katonai őrhely volt, másrészt pedig Bács vármegye is kétségtelenül magáéinak tekintette azokat.

A Thurnon által praetendált helyek ezek voltak: Szabadka, Zenta, Moholy, Petrovoszelo, Bcse, Almás, Nadály, Csúrog, Zablya, Gimesfalva, Deszpot-Szt.-István, Verbász, Szent-Tamás, Hegyes, Emusics vagy Székiés, Roglatica, Rigyica, Mélykút.

Így az összekötkezés a három *) érdekelt fél között nem volt elkerülhető, és e viszony kölcsönös panaszokra, sőt tettlegességekre és erőszakoskodásokra is adott okot és alkalmat. Azért várva várták már a határszervező bizottságot, a melytől a bajoknak legalább részben való orvoslatát remélték.

Azonban e bizottság még most is sokáig késett.

Schlick tábornok 1702. márc. 16-án az udv. haditanácshoz küldött jelentésében tanácsot adván a mindinkább pusztuló szegedi vár és Zsablya felségelésére, egyúttal felemlíti, hogy a többi végvidéki őrhelyeken is a katonának a földművelőtől eddig még nem eszközölt elkülönítése miatt oly zavar uralkodik, hogy lehetetlen kitudni, kinek mennyi vagyona van? S minthogy nem tudni még, mikor kell a lakoságnak más felé költöznie, a földek bevetése miatt is nagy és sok zavar és veszekedés támadt.

Azért jó volna, ha nagyobb bajok elkerülésére a szervező bizottság minél előbb e vidékre lejönné s pedig teljes tájékozottsággal és elegendő hatalommal felruházva. Az udvari haditanácsnak és az előbbi szervező bizottságnak eddigi rendeletei s intézkedései által a rác militia az őrhelyeken eléggé van ugyan megvédve Bács vármegye erőszakoskodása ellen; de a többi, csupa rácoktól lakott falvak s helységek adóval és végrehajtással embertelenül kínoztatnak ezen vármegye által. A vármegye eljárása itt lent még kevésbé ellenőriztetik mint másutt; s így jogosulatlanul is szedhet annyi adót, a mennyi neki tetszik. Bács vármegye nem fél- vagy negyedévenként szedi az adót — mondja továbbá Schlick — hanem

*) Ezekhez néhány év múlva, legalább a szabadkai és zentai vidék végett, mint negyedik az 1696. óta feltámadt Csongrád vármegye is járult.

épen havonként, hogy így a központi vármegyei tiszteknek több alkalmuk legyen végrehajtási és napi díjakat felszámítani. Ezen gyanúsítás után még azt mondja a jelentés, hogy Bács vármegye állandóan 50 huszárt és 50 hajdut tart, a minek több ezerre (!?) menő költsége a szegény nép terhére esik. Továbbá, hogy az érsekfőispán is egyenes erőszakkal nem boldogulhatván a rácok ellen, azokat most elviselhetetlen terhekkel iparkodik a török területre átűzni, hogy azután a maga kedves Sümeg vármegyei magyarjait hozhassa be! Végre felsorolja, hogy a bajt e vidéken még gróf Thurnon is szaporítja az ő Bodrog vármegyéjével; és ezen ügyben Schlick a magyar udv. kancelláriát vádolja meg gondolatlan eljárásról. Az aradi vár és az ehhez tartozó marosi végvidék sincsen jobb állapotban. S minthogy Temesvár körül a török újra gyülekezik, a határhelyeket még tavasszal s nyáron át jó karba s védelmi állapotba kell hozni, kirendelt ingyenmunkákkal. A vidék biztosítására, minthogy szervezve még nincsen, nem ártana egy lovas ezredet küldeni; jövőre pedig egy ily ezredet a Maros, a másikat Baja körül a Duna mentében kellene táboroztatni. Mindenek előtt pedig a szervező munkálat folytatása volna kívánatos*).

E közben Szeged és vidékéről úgy gondoskodott az udv. haditanács, hogy márciusban Globitz bárót tette oda állandó parancsnokul ezredesi címmel és ranggal; az udv. kamarát pedig felszólította, hogy élelmezési tisztje által neki fát és fizetést adasson. Ezután az eddigi utasításokat újabb és bővebb instructiókkal akarván helyettesíteni, az udv. haditanács és az udv. kamara a fő-hadibiztos hozzájárulásával 1702. máj. 8-án új utasításokat**) készített, illetőleg a már 1700. aug. 15-én és 1701. szept. 3-án kiadott utasításokat körülményesebben és bővebben fejtette ki, s pedig nem csak a rác militia, hanem az egész itt lakó rác nép számára, hogy ezen a közjóra oly hasznos munka sikeres befejezésére valahára a határozott út és irány ki legyen jelölve.

Ezen új utasítás pontjai, melyek az itt lakó egész rác népnek és militiának rendezését célozzák, a következők valának:

A) A tizza-marosi és a szlavoniai határezredre vonatkozó közös pontok:

1. Egyelőre sürgős és fölösleges a magyar kancellária biztosait is meghívni; mert a katonai és a kamarai biztosoknak előbb a katonát a paraszttól el kell választaniok, és ez előmunkálatok miatt mennek le. Majd annak idejében a magy. udv. kancellária is tudósíttatni fog, hogy szintén megtehesse polgári intézkedéseit.

*) Hofkrat. 1702. aug. 263 exp. csomagban 2. sz.

**) Hofkrat. 1702. évi máj. 141. registr.

2. Fő- és alapszabálynak vétetett, hogy egy vármegyei tisztviselőnek sem legyen semminemű joghatósága vagy adószedő hatalma a rác népek felett, hogy így t. i. már régebbi császári határozatok szerint a rácok a vármegye területén lakjanak ugyan, de ne legyenek annak hatósága alá vetve (a mit „in comitatu, sed non de comitatu“-féle műszóval fejeztek ki), s pedig tekintet nélkül arra, vajon a vármegye csupa rácoktól van lakva, vagy pedig magyarok is vannak közbe keverve. (E szerint Bács vármegye joghatóság nélkül csak névleg és külsőségekben léteznék. S ehhez szükségtelennek mondták a magyar kancellária jelenletét, csak utólagosan engedtek neki szót!)

3. E miatt legjobb volna, ha egyáltalában nem is léteznék vármegyei tiszt a rácoktól lakott vidéken.

4. Nehogy azonban Magyarország e részben panaszolkodjék, mintha az ország jogaiban egyes vidékben egészen eltöröltetnek: azért (igen nagylelkűen!) megengedhetőnek tartják, hogy az ország mint hajdanában volt, a királyi könyvekben felsorolt s eszerint tagadhatatlanul létezett vármegyék szerint felosztva maradjon ugyan; de a magyar udv. kancellária a kérdéses vármegyékbe csak névleges és tiszteletbeli vármegyei tiszteket állítson a rácok megterhelése és szabadalmaik sérelme nélkül, s ezen tisztek a rácok fölött sem személyi, sem dologi ügyekben semmiféle hatalmat na gyakorolhassanak. (E szerint Bács és Bodrog vármegyéknek, mint tagadhatatlan régi vármegyéknek felelevenítése s névleges visszaállítása ellen nem akarnak tiltakozni!)

5. Azért az adók beszédését is nem vármegyei tisztek végézzék, hanem a rácokhoz kinevezendő királyi bíró vagy a csász. udv. kamara részéről e célból küldendő tiszttartó.

6. Ezen nép, minthogy a határt védelmezi, a többi magyarországi parasztnál nagyobb előnyben részesíttessék. A részleteket a csász. udv. kamara ott helyben intézze el.

7. Az adóztatás mindegyiknek birtokához arányos capitatio szerint történjék, a milyenhez az országlakosok már szoktak is. S erre

8. Egy egész telkes parasztra évenként 16 frt vagy 4 arany hozatik javaslatba.

9. A mit így a rácok e címen az országos közadóba fizetnek, ezt Magyarország adójából le kell számítani.

10. A földesúr is rác alattvalójától robot, kilenced, és bormeg sörmérésért mindössze évenként legfőlebb 12 frtot követeljen; ha a paraszt a robotot természetben nem akarná vagy nem bírná leróni, ezért naponként körülbelül 9 krajcárral érje be.

11. A rác nép és papsága vallásukban és birtokaiban a militia és a kamarai tisztek által védelmeztessek bárkinék bántalmazásai ellen. Azonban a kathol. papságot és misszionariusokat, ha zaj

s erőszak nélkül a görög és a kath. egyház egyesítése ügyében valamit tehetnek, nem kell akadályozni, sőt munkálkodásukat elő kell segíteni.

12. A parasztot a katonától el kell ugyan választani, de mégis megengedhető, hogy több házas család, úgy házas eselédek is együtt lakjanak.

13. A határőröknek így a csárdákban*) lakó militiának is a földek az illető határőri ezred számára készült tabellában megállapított mennyiségben és minőségben osztattassanak ki: alkalmas nem árteres szántóföl, rét, szabad legelő és erdő (ez utóbbi három ártérben is lehet); s mind ezen földek az A) alatti norma szerint (a mely azonban most már nincsen mellékelve) méressenek ki.

14. A rác tiszteknek zsoldjuk egy harmad része pénzben (s két harmadrésze földekben) adassék ki. Eszerint kap a 2 főkapitány egyenkint 200 frtot; a 6 kapitány egyenkint 100 frtot; a 18 lovas hadnagy egyenkint 60 frtot; a 10 gyalog hadnagy egyenkint 48 frtot; a 18 lovas zászlótartó egyenkint 36 frtot; a 10 gyalog zászlótartó egyenkint 32 frtot; a 18 lovas őrmester egyenkint 24 frtot; a 10 gyalog őrmester egyenkint 19 frtot; s így mindössze 4150 frt jár ki e címen.

15. A határőrvidéki tábornokok, várparancsnokok és más törzstisztek (a kik nem lehettek rácok, hanem németek) pedig zsoldilletékeket egészen pénzben kapják. Így a tábornok 5 ezer frtot, az aradi parancsnok Löffelholz 4600 frtot, báró Globitz szegedi parancsnok 4 ezret, az őrnagy Szegeden és Aradon mindegyik ezer frtot, a hadbíró (auditor) Szegeden és Aradon mindegyik 800 frtot, a főmérnök Aradon 1800 frtot, Molde tolmács 900 frtot, egy török tolmács 300 frtot, egy szegedi tolmács 300 frtot, egy orvos Aradon 600 frtot, egy sebész Aradon 400 frtot és egy Szegeden hasonlóan 400 frtot.

16. Az így megállapított fizetések az illető vármegyék országos adójából vétessenek.

17. S ha ez nem volna elegendő, a hiány a szomszéd vármegyék adójából pótolassék és utalványoztassék.

18. A mit a tábornokok, parancsnokok és a rác tisztek a zsold fejében járó földeken kívül földbirtokokban és egyéb gazdaságban bírnak, ezek után ők is úgy mint más földbirtokosok adózni tartoznak.

19. A katonai fundusok vagy hűbéres földek tulajdonjoga a királyi fiscushoz s ennek képviselőjéhez, a csász. udv. kamarához tartozzék.

*) Közvetlenül a határvonalra egymástól félórányi távolságban épültek a csárdák vagy őrházak, egyenkint 30 fejjel; 6—6 ily őrház egy századot képezett. Titei fölött a Tisza mentébenis volt néhány Mosorinig.

20. A földek birtokjoga vagy haszonélvezete és a személyi jog a katonai jurisdicció alá tartozzék.

21. Azért a távollévő határőrt vagy csárdakatonát mindig a katonai hatóság képviselje. Azért

22. E célra két egyforma telekkönyv készítettessék, egy a katonai, egy a kamarai Capo-nál tartassék.

23. Ebből a bejegyzett katona és tiszt ingyen kivonatot kap, melyben a katonai hűbérföld darabszáma, fekvése és mennyisége van feljegyezve.

24. Minden katona és tiszt a katonai szolgálat fejében kapott földbirtokra nézve fel van mentve minden közteher alól.

25. Hasonlóan az emeriti vagy számfölöttiek is, a kik háborúban már szolgáltak, de most képtelenek, vagy pedig a létszám összevonása miatt szolgálaton kívül maradtak, életök tartamára minden közteher viselése alól felmentendők.

26. Ezeknek halála után e földek adómentessége megszűnik, s ezen földek ismét a közterheknek lesznek alávetve.

27. A kik azonban háborúban még nem szolgáltak, hanem csak béke idején irattak a militia közé, azok egyszerűen ismét parasztokká lesznek, de mégis oly kedvezéssel, hogy a kapott három szabad évből netán még hátralevő időt szabadon tölthetik.

28. A mit a határőr adás-vevés céljából az országba behoz vagy innen kivisz, mindez után ő is mint az ország más lakosa a vámot és a harmincadot fizetni tartozik.

29. A mi je azonban a zsold fejében kapott földjén termett s mit maga házi használatára fordít, azután nem szabad vámot és harmincadot követelni.

30. A határőri militia az eléje szabott hadi fegyelem pontjaira esküvel kötelezi magát.

31. A csárdákban lakó határőrök csak annyiban különböznek a többi rác határőri militiaától, hogy ezek mint rendes állandó táborig katonaság szükség esetében a határon kívül vagy belül is alkalmazhatnának, a mint a császári szolgálat kívánja; a csárdabeliek pedig közvetlenül a határ védelmére lévén rendelve másfelé nem vitethetnek.

32. A mi a militia gazdasági részét s ügyeit illeti, mint a fizetést, mustralást stb., mindez a fő hadibiztos hatáskörébe tartozik mint minden egyéb német katonaságnál Erre nézve

33. Ha az egész létszám megállapodott és felsőbb helyen is jóváhagyott, mindegyik határőri ezred számára külön hadibiztos rendeltetik.

34. A szervezésre kiküldött katonai és kamarai biztosok a várak, kaszárnyák, fegyvertárak, hidak stb. építése s fentartása ügyében egyetértőleg vessék ki az ingyenes munkákat.

35. A Tisza és a Maros melletti vidék sajátságos helyzete miatt

különös gondot fordítsanak a szükséges tűzifa ideszállítására, így a helységek tisztántartására is; e miatt az egyes helységek szüksége és az évszakok tekintetbe vételével bizonyos számú fuvar- és kézi-robotot vessenek ki. Ezen kivetések azután a cs. udv. haditanácsnak küldessenek be megerősítés végett.

36. Egy csász. határozat értelmében a határ melletti szomszéd vármegyék körben 3 mértföldnyire természetben tartoznak az ingyenes munkákat végezni; a távolabbra fekvők kiválthatják magukat s pedig egy kézi napszámot 15 kr., egy fuvar 60 kr.-ba számítva. Ezen pénzekről a hadibiztos beszámol az udv. haditanácsnak és az udv. kamarának.

Ezek után 10 pont kizárólagosan a szlavoniai határral foglalkozik. S minthogy a Duna-Tisza köz alsó sarkát akkorában elfoglalt Bodrog vármegye is a szlavoniai határezred területére esett; a Bodrog vármegyével foglalkozó 8-ik pontot, a mely e szerint minket is közelebről érdekel, e helyen szintén fel kell említenünk. Ezen 8-ik pont így szól:

37. Bodrog vármegyét, míg rendszeresen felállítva nincsen, sem az udv. haditanács, sem az udv. kamara részéről nem kell elismerni. De akár legalisáltatik, akár nem; érvényben marad az alapszabály: hogy a magyaroknak a rácok fölött, bármily vármegyében vagy vidékben lakjanak is ezek, épenséggel semmi joghatóság ne engedtesék.

Egy másik pontban meghagyatott, hogy a Dunán innen és a Tisza mentében Kovosdáig $1\frac{1}{2}$ órányira Tittel fölött 11 csárda építtessék, s így az egész szlavoniai ezredben összesen 101 csárda legyen. — (A rendszeresített határőri militia Kobila őrhelylyel együtt 2450 fejre tétetett a szlavoniai ezredben, a csárda katonák pedig 3199 fejből állottak.)

Erre következnek:

B) a Tisza és a Maros melletti generalatusra vonatkozó specialis pontok.

38. A Tisza-Maros melletti militia létszáma (mint már mult évben meg volt állapítva) lesz: 1100 hajdu és 900 huszár, összesen 2000 ember.

39. A Maros mellett van bolgár militia is 3 lovas-csapatban, összesen 227 fejből.* — De vajon e 3 század (à 75 fej) továbbra

*) A bolgár militia állapota egy 1701. nov. 7-én Aradon készült jegyzék szerint a következő:

Főkapitány: Belgradian Jován.

Az 1. csapatban kapitány Nestor, hadnagy Karacs, zászlótartó Nikola, őrmester Stanisar, azután 5 káplár és 52 közlegény, összesen 61 fej.

A 2. csapatban u. a. sorban: Gura Popovics, Hajdan, Milens, Vukity, 8 káplár és 98 közlegény, összesen 110 fej.

A 3. csapatban u. a. sorban: Stefan, Vatgevai, Wosag, Wilbo, 5 káplár és 47 közlegény, összesen 56 fej. (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp.)

is megtartassék, kisebbittessék, eltöröltessék vagy másfelé helyeztessék? arról csak a kiküldött biztosok jelentése után lehet határozni.

40. Azonkívül még 361 fejből álló 3 rác gyalogszázad is van Solymos, Tótváradia és Világosvár váraiban.***) Ezeket jónak látszik 100—100 fejből álló 3 századra reducálni; úgy hogy az összes Tisza-Maros melletti militia létszáma 2525 fejre rúgjon. E mellett

41. A szabadkaiak és a zomboriak a vidék visszahódítása óta mostanig tett hű szolgálataikért mint emériti tekintendők egész életök tartamára; azonban vigyázni kell, nehogy a beiratásnál család törtéjék, és érdemetlenek is ama előnyökben részesüljenek.

42. Ezen militiának és tiszteinek fizetése egyenlő legyen a szlavoniái militiéval.

43. A földbirtok is azonos arányban osztandó ki.

44. A csárdák vagy őrházakra nézve is az áll, a mi Szlavoniában, ha a bizottság szükségesnek látja itt ott néhányat felállítani.

45. A hol táborhelyek vagy várak vannak a közelben, ott lehetőleg azokból kell a csárdákat népesíteni.

46. A határ militia fizetése itt is hasonló lábon áll mint Szlavoniában.

47. Az ingyenes munka itt nagyon szükséges, és minél hamarabb Szegedre igénybe is kell venni, hogy ezen végvidéki főhely a teljes pusztulás elől megmentessék. S ebben

48. B. Globitz, szegedi várparancsnok utasításait kell követni, hogy a szükséges munkák a kincstár megterhelése nélkül végeztethessenek.

49. Így a várbeli kaszárnyák a városi mesteremberek által ingyen robotok melleit csakhamar felépülhetnek.

50. A külső hidak, a zsablyai híd és ezen katonai helység maga is javítandó.

51. E miatt elegendő mennyiségű tutajfát is kell az idevaló őrség által Tokajról leusztatni.

52. Szeged városának a békekötés következtében (a Tiszán túl?) elvesztett földbirtoka helyett méltányosan lehet a közeli pusztákról mások kára és sérelme nélkül valami kárpótlást adni.

53. Azon rácoknak, kik az utolsó háború alatt a császári

**) Ennek létszáma a következő volt:

Solymoson főkapitány: Knopp Ján. Mih., alkapitány, dobos, rác pap és egy írnök = 5 fej.

Tótváradian volt: kapitány, alkapitány, pap, dobos = 4 fej.

Világosvárt volt: kapitány, alkapitány, pap = 3 fej. — E 12 egyénből állott a tisztikar (stb.)

Solymoson volt 2 csapat 61 és 57 közlegényvel.

Tótváradian volt 3 csapat 45, 46 és 42 közlegényvel.

Világosvárt volt 1 csapat 51 közlegényvel. Mindössze 361 fej.

hadsergeknek gabonát adtak, ezért talán szintén lehetne földeket adni, csakhogy ezek után adózni tartoznának.

54. A postaközlekedés Budáról Aradon által Erdélybe való berendezése tisztán kamarai ügy; ez régóta szükséges és a császári udvari kamara meg is adta reá az engedélyt. Most jó alkalom volna ezt is meg valósítani.

55. Jó volna még és szükséges úgy kéz alatt s titokban (heimliche Inquisition) megtudni, Bács vármegye vajon mennyi contributiót szed be és ezt mire költi? (jedoch mit guten verlässlichen fundamentis anzustellen.)

Végre ingyen munkák A r a d erődítéseire is vettessenek ki a szomszéd vidékre.

Ezek voltak az újabb tervezeti pontozatok, (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 141. registr.), melyeket a cs. ndv. haditanács 1702 máj. 13-án a cs. udv. kamarával is közlött azon tudósítással, hogy a szervezés munkáját ezentúl is előbbi biztosaira bízta t. i. Schlichtingre és Lambertgre. Együttal kifejezé reményét, hogy a kamara a maga részéről is nem sokára megválasztja biztosait és ezeknek hasonló szellemű utasításokat fog adni.

A cs. udv. kamara csakugyan igen helyeslőleg fogadta ezen pontokat és máj. 17 én Salm János Frigyes aláírásával válaszát küldi a haditanácshoz. (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 264. exped.) — Ezen iratban a cs. udv. kamara teljes meglegedését és helyeslését fejezi ki azon pontozatok iránt. Különösen egy nézetben van a 2., 3. és 4. pontban mondottakkal, hogy t. i. a vármegyei tiszteknek semmi joghatóságuk ne legyen a rácok fölött; de azért mégis megengedtesék, hogy a ráclakta területeken a régi vármegyék névszerint és külsőségeikben visszaálltassanak, hogy ezzel a magyarok szemébe port hintsenek, s ezek a császárt alkotmány-felforgatóknak ne mondhassák („damit gleich wohlten sublatata licet realitate, doch die simulacra bleiben und ihre kais. Maj. mit desto wenigerem Grund oder Schein diszfalls von dem Königreich, ob wollte man die jura regni in certis sui partibus extinguiren, behelligt werden mögen.“) — A 11. pontra vonatkozólag, jöllehet ezen ügy hatáskörükön kívül esik, véleményképen mégis felemlíthetőnek tartják, hogy a rácok vallásának zavartalan megóvása a közbéke fentartására igen szükséges. Azonban ha a kath. missionariusok feltűnő zaj nélkül valami üdvös munkát végezhetnének ezen emberek lelki üdvéért „et pro eorum unione cum sancta matre ecclesia“ — mégis kell őket elősegíteni. Igaz ugyan, hogy a vallás-zavargás e népnél active és passive meg van tiltva; azonban — úgy folytatja kis ravaszsgal — „dieses Verbot in mente der hohen Instanzen und ihrer Repraesentanten in locis nicht so stricte zu fassen.“ — Csak a rácoknak kiosztandó földek mennyiségéről a kamara sem tudott még véleményt mondani.

Ezek után a magyar udv. kancellária mellözésével véglegesen megállapították a pontokat és utasításul adták ki Schlichtingnek és Lambergnek. Ezen utasítások teljesen megegyeztek a fent részletezett pontozatokkal. A Lambergnek adott példány (Hofkrat. 1702. aug. 263. exped.) „Per Imperatorem, ex Cons. Bellico“ aláírással Bécsben 1702. máj. 23. iratott alá.

Máj. 22. jelentette az udv. haditanács Schliek, Nehem és Löffelholznak, hogy a szervező bizottság legközelebb fog új instructióval az alsó Tisza-vidékre lemenni; máj. 27-én pedig Breuner főhadibiztost értesítette, hogy a szlavoniai és a tiszamarosi határmilitia és a csárda-katonaság oeconomia militaris-féle ügyeit reá bízta.

Most az udv. kamara is gróf Volkra kamarai tanácsost választotta maga részéről biztosnak gróf Lamberg mellé a tiszai-marosi végvidék szervezésére; Schlichting mellé pedig Caraffát küldötte Szlavoniába. — A magyar udvari kancelláriának nem voltak képviselői.

Az utasítás szerint Nehem tábornok s pétervárad-i várparancsnok, a mostani Bács vármegye délkeleti sarkában Morovictól kezdve 1 $\frac{1}{2}$ órányira Titel fölött terjedő vonalban (Kovesdaig, Mossorin alatt) félórányi távolságban katonai csárdákat vagy őrházakat állított fel a nyár folytán, mint a szlavoniai főparancsnoksághoz tartozó dunai végvidék kiegészítő részében, amely a Tiszától (Titel fölött 1 $\frac{1}{2}$ órányira) a Dunáig vonuló valjovaci csatornáig terjedett. Ezen dunai végvidékbe tartozott Bács vármegye területéről még Palanka, Vilova, Kovil, Titel és Pétervárad-sánc (a mai Ujvidék), mely utóbbiban két huszár és egy hajdú vagy gyalogszázad volt, ide tétetett által az illoki kapitányság is. (Vaniček I. köt. 130.)

A tiszai végvidékre is rákerült valahára a sor. Lamberg jun. 13-án este érkezett Szegedre, a hová másnap Volkra is megjött Bajáról; s mindjárt jun. 16-án tartották első összeövetelöket. — Időközben Globitz parancsnok Volkrának csak 4 legény diszörséget adott, Lambergnek pedig kétszer annyit. Volkra e miatt meg volt sértve és az udv. kamara által e sérelem orvoslátát kérte. S ez volt hóban lépést is tett az udv. haditanácsnál, hogy egyrangú biztosoknál a diszörségben különbséget ne tétessen.

Az első értekezleten kitünt, hogy a kamarai biztos elégséges utasítás nélkül jelent meg; az ő utasítása egyszerűen csak a haditanácséra hivatkozott és ennek 1701. szept. 3-án kelt utasítása nála is volt másolatban; de a f. évi máj. 23-án kiadottat nem ismerte. — Azért Volkrának erről is kellett még hivatalos tudomást szereznie. Azonban addig is csak folytatták tanácskozásaikat, miről Lamberg jun. 21-én kelt levelében az udv. haditanácsot értesítette (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp.) — Először is kiszámították, mily nagy földterü-

letre volna szükség, ha az utasítás szerint egy-egy közlegénynek 18 holdat adnak? Azt találták, hogy csak a Tisza mellett körülbelül 27,490 hold szántföld kellene, azonkívül a Szabadkán és Zomborban levő emeriti számára is majdnem ugyanannyi. S minthogy még kaszálót és legelőt is kellene közöttök kiosztani, a miből aztán a parasztnak nem telnek: Volkra azt indítványozta, hogy talán jobb volna föld helyett a közlegényeknek is zsoldjuk egy részét pénzben adni ki, nehogy a szomszéd helységek által használatba vett bár puszta földeket keljen megtámadni és a birtokosoktól drágán kiváltani. A pénzbeli fizetés igen előnyös, a katonát e mellett jobban lehet otthon és fegyelemben tartani mint a földbirtok mellett, mely a katonai szolgálattól elvonná és különféle kihágásokra adna alkalmat; ellenben baj is keletkezhetnék, ha a fizetés elmaradna vagy nem adatnék ki rendszeren. Saját kis földjéből pedig biztosabban számít jövedelemre, s a talajt sajátjának tekintvén, megszereti és szívesebben is harcol érte. Ily véleményből indulván ki, a tiszai militia javadalmazására új javaslatot léptek megbízóik elé, a mely azonban a létszámban is változást mutat.

E szerint az évi illeték a következő volna:

	frt	hold szántóf.	hold rét,	ló és	ökör szab. leg.
1 főkapitány kapna	300	60	14	8	12
3 kapitány egyenkint	200	40	10	6	8
11 lov. hadnagy „	90	30	7	4	6
11 „ zászlót. „	54	20	5	3	4
12 „ őrmester „	36	16	3	2	2
23 „ tizedes „	24	12	3	2	2
518 „ közleg. „	18	8	2	1	2
5 gyal. hadn. „	72	24	6	3	6
5 „ zászlót. „	48	18	4	2	4
6 „ őrm. „	24	12	1	—	2
22 „ tizedes „	18	9	1	—	2
512 „ közleg. „	12	6	1	—	2
összesen 1129 fejnek	20,276	9034	1907	716	2332

A föld mérésében az itt divatozó magyar, u. n. királyi mértéket vették alapul, t. i. egy holdra 300 lépést hosszában és ugyanannyit széltében. Ily holdra másfél köblöt lehet vetni, s minthogy ritkán hagyják ugarnak, átlag 10 köből termést lehetett a biztosok véleménye szerint remélni; úgy hogy 6 hold az egyszerű megélhetést már biztosította: a katona abból fentarthatja családját, s minthogy a földön kívül kész pénzt is kap, ebből ruhát, fegyvert és lovat is vehet magának; mert akkori állapotukban ugyanesak szegények és rongyosak valának. Igen kevésnek volt addig 6 holdja, legtöbbnek semmi földje nem volt, hanem bérért szolgáltak és nyomorúságosan éltek. Föld volt ugyan elég, szabadságuk is eléggé biztosított; hanem a szükséges barmokat nem szerezhették be maguknak.

Az ajánlott földosztás után pedig némi erőre kapván megnő bizalmuk is és vágyuk nagyobb gazdaság után, és a mit majd a katonai földeken kívül szereznek, az után adót fognak fizetni; s így a végvidékre szükséges költségek nagy része épen a végvidékből magából kerülhet ki. (Igen vérmes remény volt!)

A biztosok ezután a másik kérdéssel foglalkoztak t. i. miféle alapból vétessék az általok javasolt készpénzbeli fizetés? Volkra véleménye szerint az befolyhatna azon földekből, melyeket a militarisok katonai zsold-földeiken kívül bírnak (a mi azonban nagyon kevés volt); azután Csongrád vármegye contribúciójából s ha kell, még Bács vármegyéből is; végre a szegedi kamarai jövedelmekből. A marosi vidékre hasonlóan a fölös földeket említé, a halmágyi és déznai kerület és Békés vármegyének adóját és az ottani kamarai jövedelmeket. Lamberg azonban nem igen bízott e tervben.

Egy mellékletben a militia által fizetendő díjakat is össze állították.

1. Ha egy militaris mellett, ennek házában együtt lakik ennek apja, fivére, barátja vagy más családos lakos, ilyen ház fizessen évenként 1 frt 50 den.

2. nem nős lakos, a ki maga házában van 75 den.

3. bolt után fizetendő 3—4—5—6 frt.

4. egy hold fölös szántóföldért 50 den.

5. egy napi-munkás szőlő után a 4-ik évtől kezdve 1 frt.

6. újra ültetek szőlőtől a 3-dik évben 75 den.

7. egy ökör vagy ló után 1 frtot, egy tehén 50 den., borjú 15 den., disznó 10 den.

8. egy halfogó háló után 6 frt.

9. egy szélmalomért 3 frt., tiszai malomért 6 frt., marosi malomért 9 frt.

Erre megállapították, hogy az emeriti pénzt nem kapnak, hanem 6—8 hold szántóföldet a többivel hasonló mentesség mellett; tiszteknek arányosan többet is szántak. Az emeriti halála után a földek ismét a civilnek adassanak által a szabadkai és a zombori földek kivételével; itt mindig szerefnének 1—2 helyet visszatartani, hogy folytonosan legyen mivel érdemes egyéneket meg lehessen jutalmazni.

Ezután hozzá fogtak a katonáknak a parasztoktól való elkülönítéséhez, s e munkát Szabadkán és Zomborban még e hó folytán be is fejezték. Csak érdemes és méltó egyéneket soroztak a reducált állományba mint kiérdemesülteket, a kik nem csak szolgáltak már háborúban, hanem fogva is voltak. — A szabadkaiaknak bizonyára akkor osztották ki a még most is a városhoz tartozó nagy területű 12 p u s z t á t; csakhogy — fájdalom — ennek részleteiről még hiányoznak az adatok. Ép úgy történt Zomborral is. Sza-

badkára vonatkozólag mégis sikerült az ottani militia létszámát és a kiosztott földeket feltüntető jegyzéket találnom E szerint volt akkor Szabadkán számfölötti kiérdemesült (emeriti) 108 lovas és 114 fej gyalog katona.*)

Ezeket a biztosok következőleg látták el:

	hold szántóf.	napi szőlő	szőlőnek való pusztaföld	napi ka- száló	szabad ó és	ökörtegelés
I. Lovasok.						
1 kapitány	40	6	4	20	6	8
1 alkapitány	36	3	3	14	4	6
1 hadnagy	36	3	3	14	4	6
1 alhadnagy	24	2	2	10	3	4
1 zászlótartó	24	2	2	10	3	4
1 őrmester	16	—	1 $\frac{1}{2}$	6	2	2
4 tizedes	48	—	6	24	8	8
98 közlegény	784	—	98	392	98	196
Összesen 108 fej	1008	16	119$\frac{1}{2}$	490	128	234
II. Gyalogosok.						
1 hadnagy (vajda)	30	3	3	12	3	6
1 alhadnagy	18	2	2	8	2	4
1 zászlótartó	18	2	2	8	2	4
1 őrmester	12	—	1 $\frac{1}{2}$	2	—	2
4 tizedes	36	—	6	8	—	8
106 közlegény	636	—	106	212	—	212
Összesen 114 fej	750	7	120$\frac{1}{2}$	250	7	236

Hogy utasításaik 2—4. és 55. pontjának eleget tegyenek, a törvényes utak mellőzésével rendkívüli garázdaságot követtek el a biztosak Bács vármegyében, melynek hivatalos funkcióját is beszüntették. Elkeseredve harcolt ellenök a vármegye, a főispán minden tettök ellen protestált, a népet is ellenök lázítani iparkodtak; ez a biztosokat is kiméletlenebbekké tette s ők is hasonló megtorlással éltek. — Először is a vármegye számadásait követelték be, de ezt a főispán kereken eltiltotta, hogy idegen hatalom az ő jogkörébe ne tolokodjék. A biztosok azért a vármegyei pénztárnokot katonai kísérettel hozták el Bajáról. A rabokat is Bajáról a vármegye börtönéből Szegedre szállították. A pénztári iratokban az adózások nem községenkint, hanem járásonkint voltak bevezetve; ennek kiigazítása és az előbbi 2 év adójának feltüntetése végett visszaadták. A kiigazítás után kitünt, hogy a vármegye csak a fél adóösszeget vetette ki a népre, a másik felét a militia számára tartották fenn; és azért nem adhatta be eddig a vármegye egész adóját. De azért, úgy mond Lamberg jul. 1. és aug. 17-én írt jelentésében, a vármegye

*) Egy ministerialis értekezlet keltezés nélküli jegyzőkönyvében Szabadkára és Zomborra összesen csak 150 gyalog és 75 lovas katonát tervezett.

mégis ama felénél többet szedett be, mert több ezret saját maga céljaira fordított. Az érsek-főispán kérdésére, miért függesztették fel a vármegyei tiszteket és intézkednek a kir. diploma ellen? a császár parancsára hivatkoztak. S midőn mint érsek kérdőre vonja érseki birtokainak elfoglalása miatt, azt adták válaszul: mutasson elő azokra vonatkozólag a császár aláírásával hitelesített urbariumot, vagy keresse jogait más helyen.

Bács vármegye tehát, mely az eddigi zavarok megszüntetését bizalommal ezen bizottság munkálkodásától várta, most alapjából kiforgatva keservesen csalódott hiú reményében. Mit tehetett most mást, mint hogy reményének utolsó horgonyát a király kegyébe vesse, a kit keserves hangon írt emlékiratban a történekről tudósított és a bajok orvoslására kért.

Oly sok évi hosszas háború, s annyi kimondhatalan szenvedés után — így ír a vármegye — a melyet a télen nyáron volt császári katonasággal együtt majdnem teljes tönkrementünkig elviselnünk kellett, végre a királyi fenséged által többször ígért határvidéki szervező-bizottság munkálata által véltünk megnyugvást találni. De fájdalom, nagyon csalódtunk, hallatlan dolgok történtek itt nálunk.

Mínap megérkezett itt ama szervező-bizottság, a melyben azonban csak a cs. udv. katonai és a kamarai magas törvényhatóságok voltak képviselve; az országnak pedig, a melynek területéről és jogairól van szó, egyetlen képviselőjét sem hívták meg. Azok tehát maguk ösztültek „*via facti*“ és úgy látszik a király szándéka ellenére önkényt annyi bajt és zavart okoztak itt nálunk, hogy felbomlott a vármegyében minden rend: letették a tisztviselőket, a népet feloldották az engedelmesség alól és a papságnak rendes s törvényes úton királyi diplomával visszaadott s biztosított régi birtokait elfoglalták. — Megtámadták t. i. a kalocsai érseknek, Bács vármegye főispánjának jogait és birtokait; tiszteit pedig súlyos büntetéssel és börtönnel fenyegették, ha a néptől az eddig szokott jobbágyi szolgálatokat követelnék. Összehívták az alattvalókat, a kik a mostani érseknek és elődeinek költségtelen jobbágyai valának, és nagy büntetéssel sőt halállal fenyegették, ha az érseket ezentúl is még földes uroknak ismerik és neki továbbra is adóznak. — Jul. 1-én Zomborban, tehát a kitűzött határvidéken kívül, gyűlést tartott a bizottság és a vármegyei tiszteket, a kiket az érsek-főispán egészen törvényesen nevezett volt ki, az egybegyűlt nép előtt megszégyenítő módon hivataluktól s tisztöktől megfosztotta; a népnek pedig szigorúan meghagyta, hogy azoknak többé ne engedelmeskedjenek. A vármegyei pénztárt, a melybe a vármegyei contribúció gyűjtetett, erőszakkal elvették és egy kamarai tisztnak adták által, és a népnek megparancsolták, hogy ezentúl ahhoz vigye be minden adóját. — A vármegye házában börtönéből a megye tekintélyének nem kis csorbitására az elfogott gonosztevőket mind

Szegedre vitték. A zsványok, utonállók és más gazok üldözésére fogadott vármegyei hajdukát és huszárokat is tisztöktől megfosztották.

Ezen jog- és birtokfosztogatás, jogtalanlás és megszegyenyítésből mennyi sérelem háramlik a vármegyére, mennyi baj a népre, főképen mennyire sértetik meg az apostoli magyar király tekintélye: igen világosan érthető. S minthogy mindez Fölséged kegyelmes resolútióival ellenkezik, a melyeknek értelmében Bács vármegye is gyakorolja joghatóságát, és az érsek valamint elődei is egyházi birtokait teljes joggal bírja és a főispáni tisztet is viseli; minthogy ez által az ország joghatósága és tekintélye megsértetik, az adóviszonyok összezavartatnak, Fölséged kegyes határozatai, rendeletei és diplomái megsemmisítetnek; továbbá minthogy az ilyen és hasonló zavarokkal fenyegetett szomszéd-vármegyék népei is megdöbbenve és aggódva néznek a közel jövőbe: azért alázattal esedeztünk Fölségedhez, hogy ezen megviselt és annyira összezavart vármegye bajain könyörölni méltóztassék, így a vármegyének többször adott kegyelmes resolútióit érvényre emelni, az elkövetett zavarokat jóvá tenni, a vármegyei tisztviselőket ismét visszahelyezni, az egyházi és egyéb jogtalanul csak via facti elvett birtokokat vissza adadni kegyeskedjék; és rendelje el, hogy ezen területileg és jogilag érdekelt magyar országnak biztosai is a többi biztossal együtt tanácskozzanak; annál is inkább, mert Fölséged kegyes resolútiója szerint ezek is nemcsak a gyűlésekben jelen lehetnek, hanem szavazó s tanácskozó joggal is bírnak s erre már két év óta várják a meghívást. A biztosoknak nem egyező utasításait előbb meg kell egyeztetni és Fölséged királyi tekintélyével jóváhagyni . . .

Ezen emlékiratot aláírta „a minap elesapott Bács vármegye közönsége“ (recens exauctorati Cottus. Bach. Universitas)*]

Széchenyi Pál kalocsai érsek mint ilyen és mint Bács vármegyének főispánja hasonlóan sietett írásban és élő szóval a királyt az itteni hallatlan s rendkívüli helyzetről tudósítani és a bajok orvoslatát, a zavarok megszüntetését sürgetni. — A magy. udv. kancellária is jun. 28-án roszalását fejezte ki a cs. udv. haditanács eljárása és az ország biztosainak kizárása fölött, és azt kívánta, hogy a biztosoknak a további tanácskozás az utóbbiak nélkül tiltassék.**)

Jul. 21-én pedig a ministerialis deputatio előtt ismétli panaszait a vármegye emlékirata alapján és ennek mellékelése mellett, és lehetőleg gyors orvoslatot kér.***)

— Ez azonban sokáig váratott magára. A kancellária még jul. 31. és nov. 28-án újabban

*) Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp. csomagban.

**) Hofkrat. 1702. u. azon csomagban.

***) Ennek másolata Bács vármegye levéltárában van.

dec. 9-én is írt ez ügyben; az érsek-főispánnak egy kérvényét a királyhoz, hogy a vármegye tekintélyét s jogát és adóképeségét visszaállítsa, még 1702. dec. 7-én vették által, tehát ezen évben alig teljesült óhajtásuk. Eközben pedig a szervező biztosok tovább folytatták túlkapó s jogesorbitó munkájokat.

Lambergnek jun. 21-én beküldött jelentésére az udv. haditanács jul. 10-éről kelteztve felvilágosítása végett ismét új utasításokat küldött hozzá, de Schlichtinghez is, a melyeknek pontjai jul. 8-án a cs. udv. haditanács, a cs. udv. kamara és a főhadibiztos közös tanácskozásában allapították meg.¹⁾ A Szlavoniára és a Tisza-Maros vidékére egyaránt érvényes pontokból kivesszük a következőket:

1. A kiosztandó földeknek holdja mindenütt és mindenben 180 lépés hosszú és 40 lépés széles legyen, se több, se kevesebb; az országos szokással ne törődjenek.

2. A felvett három osztály a nekik adott előnyökkel megtartandó, t. i. a) ténylegesen szolgáló militia, b) kiérdemesültek (emeri) és c) számfölöttiek (exempti) a 3 szabadsági évvel. Az összeírásnál vigyázzanak, hogy mindenkit az őt illető osztályba sorozzának. Az első osztályba csak egészséges s alkalmas egyéneket írnak, a másodikba katonai szolgálatokat tett, de már képteleneket, a harmadik osztálybeliek közül csak méltók kapják a 3 szabad évet, a kik még nem vagy csak részben élvezték.

3. A máj. 8-ki utasítás 12-dik pontja érvényben marad, csak arra vigyázzanak mégis, hogy csak közelebbi rokonságban levők lakhassanak együtt. — Saját földeik s iparuk után a kamara szedje be az adót.

4. Amaz utasítás 18. pontja is megmarad, t. i. hogy a tisztek a magánjogú földbirtokaik után adózni tartoznak. Minthogy azonban némelyik ily birtok erőszakkal került birtokukba: keressék ki egyszersmind ama földbirtokok jogcímét. Ha nem tudják kimutatni, egyezkedjenek a kamarával; de ily földek semmi esetre ne legyenek egyéb paraszt birtokok közé keverve.

5. A militarisoknak kiosztott földeken kívül még maradt földbirtok a cs. udv. kamarának mint a királyi fiscus képviselőjének rendelkezésére maradjon; ebbe a militarisok ne avatkozzanak.

6. A katonai végvidékben lakó iparos-polgárokat ne zaklassák, nehogy adóképeségüket csökkentse; hanem békében éljenek egymás mellett. — A tábornokok, parancsnokok és főtisztek a regulamentum értelmében intendők, hogy szolgálati szabadságlevelet ú. n. ordonanc- és disciplin-patenseket ne áruljanak, ennek jogát ne vindicálják maguknak; több markotányost és mészárosost ne tőrjenek egy helyen, mint a mennyire épen szükség van, t. i. min-

¹⁾ Hofkrat. 1707. aug. Nr. 263. exped.

den századnál egyet. Idegenek és falusiak szükségleteiket szabadon vásárolhassák a polgároknál és árulhassák portékáikat.

7. Ha valamely polgár vagy paraszt a várból vásárra vagy földeire akar kimenni, ne kényszerítsék reá, hogy útlevelet, passust váltson tőlök; visszajöttekor meg ne hagyják sokaig a kapu előtt állani és bebocsátásért könyörögni . . . Hanem csak ha a határon túl vagy az országból utaznék ki, adjanak nekik útlevelet s pedig ingyen vagy legfőlebb 5—8—10 garas írásdíj fejében.

8. Lamberg jelentésében foglalt indítványára, hogy a Tisza-Maros vidékén a közkatonáknak és a tiszteknek kevesebb földbirtok adassék, a többi pedig készpénzben pótolassék; erre nézve a szervező bizottság az előbbi instructióra utaltatik vissza, a melytől eltérnie nem szabad. A közlegény egész zsoldják csak földbirtokban kapja ki; ha azonban épenséggel nem telnek a földből, csakis akkor, végső esetben szabad ezeknél, s pedig minél kevesebbet készpénzzel pótolni.

9. Ha a Tisza-Maros vidékén a militiát a tervezetbe felvett mennyiségnél kevesebb földbirtokkal is ki lehet elégíteni, az megengedtetik.

10. A zsoldon kívüli földbirtok megadóztatására adott javaslat még nem fogadtatott el; mert a katonák a hűbéri földeken kívül mást ne is bír hassanak, ez mindig sok hamissággal jár. Az adóbehajtás is a militia között sok nehézséggel járna és sok bajt okozna a katonák és nem katonák közt.

Eközben a szlavoniai szervező bizottság is hibát követett el; az eredeti tervtől eltérően kihagyták Szalánkemént és helyette a kobili sáncot mintegy 400 paraszttal vették be a dunántúli szlavoniai ezredbe. Ezt maga az udv. kamara is rosztalta jun. 28. a haditanácshoz írt levelében (Hofkrat. 1702. jul. 277. exp.) mert Kobil miatt — úgymond — mely a kamara és a vármegye joghatósága alá tartozik, sok baj lesz még Bács és Bodrog vármegyékkel, a mit pedig Szalánkemén-nel elkerültek volna.

A Lamberg-Volkra-féle bizottság is folytatta itt munkálkodását, melynek részleteiről azonban adatok hiányában nem szólhatunk. — A közlegény zsoldjának részben készpénzzel való fizetése kérdésében az udv. haditanács egy jul. 17. adott (különben nem ismeretes) tervezetet küldött e bizottsághoz. Lambergnek jul. 20-án újra tett kérdésére a haditanács aug. 2-án ismét a jul. 17-ki tervezetre utalja. Hogy Sabliáról a 100 huszárt másfelé helyezte által, helyeselték; de ezen hely jól megerősítendő hajdukkal, és egy állandó német tiszt teendő oda kapitányi címmel.

A biztosok eddig a rendelkezésekre adott földterületet mérték fel, de a kiosztásnál okvetlenül tisztában kellett lenniök arra nézve, mit értsenek az udv. haditanács által mértékegységnek vett lépés alatt, mert minden embernek más-más lépése van; a geometriai lé-

pést pedig 3—3 lábnaK venni a kamara részéről vonakodtak határozott rendelet nélkül. Azért ismét kérdést tett Lamberg egy aug. 3-án Szegedről írt levélben, s ez alkalommal más ügyben is kért felvilágosítást. Így pl. nem tartja méltányosnak, hogy az emeriti is annyi földbirtokot és épen oly szabadságok mellett kapjanak mint a tényleges katonák. Mert ha meghaltak, de a földeket jól kezelték, ezek mégis — bár többé nem tehermentesen — a családnál maradhatnak. A tényleges katonáknak ily vigaszuk nincsen, hogy utánuk fiaik vehetik által és örökíthetik meg a családban a lelkiismeretesen megművelt földeket, mert ezek kivétel nélkül a hivatalbeli utódra esnek. Ha az emeriti még igazán kiérdemesült s a szolgálatban képtelenné lett aggok, amaz előny még túrhető; azonban kevésbé méltányos, ha a létszám kisebbitése következtében számföltti erőteljes férfiak is jutnak az emeriti sorába. Az emeriti száma a szegedi parancsnokságban összesen 934 fejből állott. — A tisztek számára adott utasításon sem tud eligazodni: egyszer az mondatik, hogy zsoldjok egy harmad része pénzben adassék, máskor még az, hogy a nekik járó 15 hold föld 50 frtban leszámíttassék. — Említi hogy kiszolgált ném t katonák is akarnak itt letelepedni; ezeknek mint érdemesebbeknek a 3 szabadság éven kívül talán más előnyöket is kellene még biztosítani.

Azután kérdést tesz, vajon a rác pópák is fizetnek-e valamit és hová? továbbá a rác püspökök is kapnak-e a néptől valami dézsmafélet? stb. Minthogy a határőröknek zászlóhoz kell esküdniök, szükséges már a kamara által zászlókat készíttetni és valakit azoknak megesketésével megbízni.

Ugyanezen napon t. i. augusztus 3-án az udvari haditanács is írt Lamberghez, úgy hogy a levelek útközben találkoztak. A haditanács azt mondja, hogy az emeriti osztályába azok veendőK fel, kik az utolsó háborúkor már egy évnél tovább a határban katonáskodtak, most pedig vagy testileg képtelenek tovább szolgálni, vagy pedig a létszám összevonása miatt a sorból kiestek (tehát erőteljesek is, mint Lamberg említi). Az emeriti egy harmaddal kevesebb földet kapjanak, melyet aztán adómentesen bírnak életük végéig. A föld mérésében a geometriai lépés veendő, mely alatt (mint később augusztus 9-én és 14-én bővebben kifejtik) két geometriai láb értendő, s egy ily lábban 12 hüvelyk van. Hat hold szántóföld után két ökörnek szabad legelése járjon. A tiszteknek földmennyiségét is némileg meg kell szorítani.

Lamberg aug. 3-ról kelt levelére az udv. haditanács aug. 17-én felelt, a miről majd később lesz szó.

(*Herdegen tervezete*). A szervező bizottság működése, mint látni, még folytonosan sok nehézségbe ütközött, melyeket a sok utasítás nem volt képes elhárítani. Lamberg ez iránt Herdegen J. Fr. Bernáttal csász. kamarai biztossal Aradon és szegedi kamarai

praefectussal értekezvén, a kinek a teendőkre vonatkozólag egészen eltérő nézetei valának, erről Bécsbe jelentést tett augusztus 3-án. Itt azután augusztus 8-án az udvari haditanács, az udvari kamara és a hadi főbiztos közös értekezletén meghányták-vetették az új eszméket, melyeket Herdegen személyesen élőszoval is adott elő. Belátták, hogy a munkálat az eddigi irányban kivihetetlen; tehát más modusra tértek és annak írásba foglalását Herdegenre bízták, a ki augusztus 10-én el is készült munkájával s ezt aug. 14-én Project címén a conferentiának be is terjesztette. Ezen gyűlés e munkálatot igen helyesnek találta, a mely ha a kiinduló alap is helyesnek bizonyul, sokkal egyszerűbben s célszerűbben látszik végrehajthatónak mint az eddigi tervek; azonkívül a két főcél is elérhető, t. i. lesz elégséges katonaság és jól őrzött határ, továbbá az eltartási költségek magából a határból kerülnének ki; a határőrök igényeiki volnának elégítve és a határterületet is saját földjük s hazájok gyanánt szeretnék.

Herdegennek ezen közhelyesséssel fogadott új tervezetét (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exped.) a következőben mutatjuk be:

1. Minthogy az egész tizza-marosi végvidék összesen csak két ezer határőrré van tervezve, legjobb volt volna mindjárt a békekötés után az itteni militia számát redukálni, a mi most már nehezebb dolog; több év mult el azóta haszon nélkül, a családok itt kivétel nélkül mind militarisoknak tekintették magukat és nagyobb részt fegyver alatt állottak is t. i. 10.289 számbavehető egyén közül 5560 katonáskodott, a mint az a A) alatt mellékelt összeírási táblázat mutatja. Ezen okból részint az előbbi egyforma szolgálat, részint a hosszú együttlét és megszokás miatt könnyű szerrel már nem választhatóak széjjel; erővel pedig annál kevésbbé tanácsos ezt tenni, mert a számfölötti redukáltak a tél beálltával könnyen a Tisza és a Maros jegén át török területre szökhetnek, a hol a török szomszéd épen most a folyók partjai mellett falvakat telepít és minden oda-költözőnek 7 évi adómentességet, sőt 1—2 ökröt, disznót, tehenet, birkát ígér. S hogy ígérétét teljesíti, mutatja már több innen átszökött rác példája, kik emez előnyökben valóban részültek is.

2. Ha pedig redukálás nem történik: a rác családok mind a nekik bőségesen juttatott földek adómentes birtokában maradnának, s még ingyen munkákra sem lehetne őket kényszeríteni; így pedig ország fenn nem állhat.

3. Ha pedig a földeket tőlök elveszszük, a melyeket már annyi idő óta műveltek, és a militia eltartására a szomszéd vármegyék contributióját fordítjuk, mely e szerint az országos adóból közvetlenül elmaradna: ez is több akadályba ütköznék. — Ez ama három főpont, mely a felülről adott utasítások valószínűségének sok nehézséget gördít útjába.

4. A rác nép kielégítésére, a national-militia szaporítására, a különben is szűk földterület megtakarítására, továbbá a magtáraknak egy krajcár költség nélküli megtöltésére és a váraknak elkerülhetetlenül szükséges ingyen munkák előállítására igen célszerű volna, ha ezen katonai helységek Titeltől kezdve felfelé Szegedig, belevéve Szabadkát és Zombort is, és Szegedtől a Maros mentében Erdélyig nem elkülönítve, hanem egy testben hagyatának azon kikötéssel, hogy mint militárisok és mint rácok egyetemlegesen, a mint évről-évre katonai szolgálatot tettek, a vármegyei és a dézsma-adó alól fel legyenek mentve.

5. Ennek következtében a Tisza-Maros mentében a kivánt két ezer helyett, a bolgárokat is beszámítva 8 ezernél is több fegyveres legényre számíthat a császár, s ezek közül $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ rész esetről-esetre mindig pihénhet. Csak azt kellene még megállapítani, melyik helységben mennyi lovasság legyen; mert a családok redukálás nélkül együtt maradnának.

6. A kamarának mint királyi fiscusnak mindenki, s így a tisztek is, minden termés után beszolgáltatná a kilencdedet (nonát); a mellett a helységek az összeírásból ismert birtokok és haszonvételek arányában egy meglehetősen évi contributiót is lehet róni, valamint a szükséges ingyen munkákat is. Mint-hogy azonban a termés folytonosan változik, az adókiivetést is a tábornokra vagy a várparancsnokra kellene bízni, a ki egy kamarai tiszttel együtt évről-évre állapítaná meg amaz összeget.

7. Ha valamely család el akarna költözni vagy a pusztára telepedni: ezt meg kell engedni, az illetőt a mustralistából kitörülni és oda írni, a hová telepedett. Hogy azonban a végvidék ne mindenféle rác gyülelész népséggel teljék meg, a kapitányok és tisztek megvesztegettetésök esetében igen szigorúan büntetessenek meg.

8. Ezért jó lesz hadibiztost nevezni ki, a ki a kamarai tiszttel és a főkapitánynyal évenként kétszer, március és augusztus hónapokban az összeírás szerint mustrát vagy szemlét tartson.

9. A Gyulán, Jenőn és Világosvárt levő rácok ügyének rendezéséről még nem akar szólni.

10. A csárdákra vonatkozólag Volkrának és Herdegennek az a véleménye, hogy a Tisza melletti lapos és a gyakori áradás és kiöntés miatt igen mocsáros vidékre ilyenek nem szükségesek; de a Maros mellett legalább 4—6 esárdát kell építeni olesón, közelben fa is található.

11. Az utóbbi instructió (35. és 46. pontja) nagy súlyt fektet Szegedre mint főhelyre; ezt azért minél hamarább ingyen munkákkal jó karba kell hozni; a közeli Halas, Kecskemét, Kőrös, Cegléd is utasítassék 20 kocsi adni e célra 8 hónapra; hisz úgyszint az ő érdekekben van és saját védelmükre is szolgál Szeged meg-

erősítése, aztán marhájak is van elég, nem is érzik e terhet. Ez iránt csak egy magyar udvari kancellariai rendelet szükséges

12. A gróf Volkra jelentésének*) 17. pontjában említett 18 lovas és 11 gyalog századhoz szükséges zászlókról is kell gondoskodni; darabját 40—50 frtjával meg lehet csináltatni.

13. Gondoskodni kell arról is, hogy mint már tervezve volt, Szegedre 200 tutaj küldessék, jövőre pedig évenként 600 tutaj; mert ezen vidéken építőfa nincsen, s kaszárnyát, hidat stb. nem lehet másképen építeni és javítani.

14. Az igazságszolgáltatást illetőleg már az előbbi szervező bizottság határozta el, hogy a criminalis ügyek egyelőre még a katonaság kezében maradjanak. A földterület tekintetében, a mely az egyes helységek határát képezi, a militaris helységek is úgy mint mások a kamara joghatósága alá tartoznak. Rendkívüli esetekben mindkét hatóság a hadbíró (auditor) segítségével egyetértőleg vizsgálja meg az ügyet és szabja meg a büntetést.

15. Egy B) mellékletben bemutatja Herdegen új tervét, mennyi készpénz fizetést kellene a tiszta-marosi rác militia tiszteinek évenként adni a szabadalmakon kívül t. i. két főkapitány (à 200 frt) 400 frt., 12 kapitány kapitány (à 100 frt) 1200 frt., 21 lovas hadnagy (à 60 frt) 1260 frt. 21 lovas zászlótartó (à 36 frt) 756 frt. 21 lovas őrmester (à 30 frt) 630 frt., 13 gyalog hadnagy vagy vajda (à 48 frt) 624 frt., 13 gyalog zászlótartó (à 32 frt) 416 frt., 13 gyalog őrmester (à 24 frt) 312 frt. Tehát összesen 116 fejnek 5598 frtot.

16. Egy C) mellékletben a tiszta-marosi határőrvidékben levő német törzstisztek készpénzbeli fizetését 19.100 frtra teszi. Ehez járulna még az ingyen munkán kívül a szegedi vár javítására évenként 3500 frt, s így összesen 28.198 frt. — A német törzstisztek fizetését így tervezi: gróf Schlick vezénylő tábornok kapjon 5000 frtot. Löffelholz ezredes mint aradi várparancsnok 4600 frtot, báró Globitz mint szegedi várparancsnok 4000 frtot, 2 várőrnagy (Platzmajor) 2000 frtot, 1 hadbíró 800 frtot, 2 helyettes (Statt-leut) szabad italméresen kívül 600 frtot, Volke császári tolmács 600 frt., 2 rác tolmács 200 frtot, 2 sebész (a kinek több hasznát lehet venni mint orvosnak) 600 frtot, 2 porkoláb a zárpénzen kívül 400 frtot, hóhér (más illeték nélkül) 300 frtot, összesen 19.100 frt és a szegedi vár erősítésére tervezett 3500 frt.

17. Mind ezen költségek előteremtésére fordíttassanak a rácoktól lakott Bács, Csongrád, Békés és Zaránd districtusok adója, mely ugyan kevés s eddig alig 15 ezer frt jövedelmet hozott a császárnak (!?); de ha még a bajai harmincadnak összes jövedelmei is ő hozzá, az aradi inspectióhoz utasíttatnak: Herdegen

*) Ezt még nem ismerem.

kötelezi magát, hogy a terv megállapítása után udvari kamarai biztos minőségben s mint a ki a népet és nyelvét ismeri, két irnokkal (à 150 frt) e munka keresztülvitelét magára vállalja. Több költségre nincsen szüksége, sőt remél még abból is valamit megtakaríthatni. — Végre még szóbeli bővebb fejtegetést ígérve, tervezetét augusztus 10-én befejezi.

Herdegen tervezetét Bécsben aug. 14-én tárgyalták az udvari haditanács részéről és innen némi észrevétel és utasítás kíséretében aug. 17-én L a m b e r g-hez küldötték, adjon reá részletes és okadalt véleményt, hogy az végleges császári resolúciónak alapjául szolgálhasson. — Kisérő iratában*) az udvari haditanács az A) melléklettről még nem szólhat, de felhívja Lamberget 1. Vizsgálja meg jól, vajon ama tervezet 4., 5. és 6. pontját gazdasági és katonai szempontból csakugyan olyan könnyű volna keresztülvinni? S minthogy az egész munkálat csakis az A) táblán felsorolt rác lakosokkal kötött formaszertinti szerződés alapján valósítható: jól kell ezen embereket kiismerni, vajon ama föltételeket elfogadják-e? T. i. hajlandók-e katonáskodni, kilenced-adót, ingyen munkákat és némi kis contributiót adni? Vagy talán jobb volna az első terv szerint belőlök csak 2000 embert katonáknak választani ki és a többieket parasztoknak azoktól elkülöníteni? — Azonban jobb lesz nekik Herdegen tervét ajánlgatni, őket édesgetni, előnyeiket szép színekkel festeni és ama terheket is olyanoknak tüntetni fel, melyeken idővel szintén még segíteni lehet.

2. Mind ezt azonban csak tanácsképen kell előtök felemlíteni, lekötelező ígéretet nem szabad tenni.

3. Ha a rácok a tervezet ezen pontjaira ráállanak, s így az először projectált két ezer helyett a bolgárokkal együtt valami nyole ezer határórző katonája lesz a császárnak; nem lesz már különbség a tényleges és kiszolgált katonák (emeriti) és más összeírt családok között; több költségbe sem fog kerülni ezen új berendezés, csak hogy több katonatiszt kellene. Az összes militiából mindenkor két ezer lesz őrségben a határon, két ezer nem szolgál folytonosan, hanem csak szükség esetében fognának a végvidékeken kívül az országban katonáskodni, a többiek otthon fogják helyettesíteni: mások a békében, és háborúban is mások őrzik a határt. — Ezután még csak azt kell megállapítani, hol mennyi lovas és mennyi gyalog határőr legyen, hogy elegendő tisztek, a szükséges zászlók meg legyenek, és hogy a legénység megeskettessék.

4. A S z a b a d k á n és Z o m b o r b a n katonáknak már összeírt legénységet illetőleg ezek a háborúban tényleg szolgáltakkal minden különbség nélkül s egyformán tartassanak; a mult háborúban szerzett érdemeikért az általok most bírt földeknek tulajdon-

*) Hofkrat. 1702. aug. Nr. 150. registr.

jogával ajándékoztassanak meg, s ők személyi és dologi tekintetben mint jól kiérdemesültek életök tartamára mindenben teljesen egyenjogúaknak tartassanak a többi határőrökkel. Földeik haláluk után ismét jobbágyi természetűekké legyenek.

5. Herdegennek a 4. pontban kifejezett kívánságára vonatkozólag, hogy Titel is a szegedi generalatusba vétessék, megjegyeztetik, hogy Titelt és Kobilt a péterváradai és szlavoniai parancsnokságtól elválasztani lehetetlen; azonban szükséges a két generalatus határait akár az ingyenes munkák tekintetéből, akár más tekintetből is határozottan kijelölni. Legjobb volna talán, ha a szlavoniai generalatus Péterváradtól elkezdve a Duna mentében ennek baloldalán két mértföldnyire terjedne Titelt is magában foglalva, Sabliát és Bácsot pedig kizárva. A Tisza melletti és Bács fölötti többi terület a Tisza és a Duna között Bajával együtt a szegedi generalatusba tartozzék.

6. Hogy a határvidék mögötti terület a határvidék szervezése következtében lakosságától meg ne fosztassék, a határvidék maga pedig túl ne tömessen az országos közterhek elől menekülő néppel; szoros figyelemmel kell lenni az A) alatt mellékelt összeírási táblára, és a hadibiztos évenként kétszer szemlét tartson, a mint a Herdegenféle tervezet 8. pontjában mondatik. Ennek 7. pontja az elköltözni akarókat illetőleg is helyeseltetik.

7. Hogy a rác tisztek és a német törzs fizetésére és eltartására szükséges pénz épen a szomszéd Bács, Bodrog, Békés, Csongrád vármegyékből vétessék, nem lényeges; egyre megy, honnan veszik, minthogy úgyis az országos adóból kerül ki.

8. A csárdák építésére vonatkozólag van újabb intézkedés.

9—11. Herdegen tervezetének 11—13. pontja helyeseltetik és az udv. kamara az illető dolgok elintézésére s megrendelésére kéretik.

12. Az igazságszolgáltatás criminalis és nagyobb ügyekben a katonaságé legyen a kerületen belül; kivüle pedig, az országban beljebb az egyes esetek természeté szerint, a mint azok tisztán katonai, polgári vagy vegyes jellegűek, már többszöri régibb utasítás szerint az illető közegek hozzájárulásával intéztessenek el. A kamara polgári hatósága alá tartozik a határvidék területén is minden nem militaris ügy, ilyen az adószedés, a kilenced, az ingyenes munkák, fejadó és egyéb gazdasági ügy.

13. Herdegen tervezetének vége tisztán kamarai ügy, az udvari haditanács csak annyiban foglalkozik azzal, hogy a rác tisztek és a német törzs eltartására szükséges költség, a mennyiben magából a districtusból, t. i. a határőrvidék adójából nem kerülhet ki, a hiányt a szomszéd Bács, Bodrog, Csongrád, Békés, Zaránd vármegyék teremtsék elő. Az udvari kamara ezeket kívánsága vagy belátása szerint veheti igénybe. Hová vagy mire fordítja a több-

letet? ahoz az udv. haditanácsnak semmi köze nincsen; csak azt kívánja, hogy a militia megadóztatása igen csekély legyen.

Az udvari haditanács egyúttal Lambergnek aug. 3-án tett s fent megemlített kérdéseire is felel: A földmérésben mindegyféle mértéket használjon, t. i. a lépést, a mely egyenlő két geometriai lábbal, egy láb pedig 12 hüvelykkel. Ezen mértéket használja, ha az új tervezetet életbe lehet léptetni; ha nem lehet, tartsa magát a régiebb instructiókhoz. Az udv. haditanács már akkor is, mikor a régiebb utasítások szerint a közlegény csupán csak földet, a tisztek is zsoldjuk $\frac{2}{3}$ részét földben kapták, — tudta, hogy annyi földet marha és szolgák nélkül nem lehet megművelni; azért minden 6 hold szántóföld után két ökröt engedett szabadon, és minden 2 drb. ökör után egy szolga vagy akár egy család is szabadon maradhat. A csász. ezredekéből a végvidékben letelepedni óhajtó kiszolgált katonák szintén 3 szabadsági évet kapjanak a jobbágyi földeken, azonkívül mesterségök vagy bármily iparáguk után személyi kiváltságokban is részesíttessenek; ők is, mint a rácok, a vármegyében lakjanak ugyan, hanem sem személyi, sem dologi ügyben ne legyenek a vármegyének alávetve. Karánsebesről is át akart jönni néhány hadnagy; ezek átköltözhetnek ugyan, azonban csak mint parasztok, mert tiszt itten is van elég. Különben is nem érdemes néhány ember miatt összeveszni a törökkel, a kinek területéről akarnak átjönni. — A rác papok ügye maradjon az eddigi állapotban; s minthogy rájok nagy szükség van, mert csak általok lehet a köznépre hatni: azért őket minden közteher alól teljesen fel kell menteni. Ha a papok a népet netalán zsarolnák, meg lehet a népnek mondani, hogy a „rácok királyi bírójá“-nak lesz kötelessége őket megvédeni.

(*Lamberg jelentése.*) Gróf Lamberg hivatalosan megkapván Herdegen tervezetét a kisérő utasításokkal, mindjárt eljárt ezen ügyben és eljárásáról 1702. okt. 24-én Aradról keltezve küldötte be jelentését. *)

A szervező bizottság a rác népet maga elé hivatván, a császár különös kegyéről biztosítja, ha mindnyájan, a hogy egy-egy helységben laknak, katonáskodni akarnak és készek némi kis adót fizetni, a termés után kilencedet adni és ingyenes munkákat végezni. Ezért fel lesznek mentve a vármegyei és a földesúri hatóság kellemetlenségei alól és katonai védelem alatt békében fognak élni, vagy beljebb az országban a kamara védelme alatt. Zsoldot nem fognak kapni. A császár irányukban mégis kegyesebb, mint magyar és német katonái iránt, a kik béke idejében egyszerűen elbocsátatnak. De a rác nép nem hajolt e szavakra. Azt mondták,

*) Ennek eredetije van: Hofk rat. 1702 aug. Nr. 263. expedít csomagban 14. sz. alatt.

ha a földet művelnék, háborúba mennének s még azonfölül adót is fizetnének, sokkal rosszabb sorsuk volna, mint a közönséges parasztnak, a ki, ha adóját leróttá, legalább nyugodtan pihenhet. A tisztek eddigi fizetésökkel megelégszenek, ha pedig ezentúl csak ők kapnának készpénzbeli fizetést s a többiek nem, a közlegények azon hitben, hogy a tiszteket ő ellenök fizetik, megszöknének. Ők mind szegények; mi hasznát vehetnék a szabadalmaknak? Tiszteik által egy latin folyamodványt adtak be a bizottsághoz, melyben kéri, hogy a győri, komáromi és egyéb helyek militiaja módjára nekik is pénzbeli zsoldot adjanak, hogy ily fizetéssel is különbözzenek a közönséges paraszttól; ők se többet, se kevesebbet nem kérhetnek. Erre a bizottság felvilágosította őket, hogy számukat nagyon meg kellene a parasztani, ha mind pénzbeli zsoldot akarnak; továbbá nekik vagyonuk arányában adózniok is kellene. A rácok mindenképen pénzt akarnak; természetesnek találják, hogy mint földművelők adózni is tartoznak és hogy közülök csak a java vétessék ki határőrző katonának.

Ezek tehát a Herdegen-féle tervezet elfogadására semmi hajlamot nem mutattak; a szervező bizottság mégis módot keresett a dolgot kiegyenlíteni és a tervezetet velök elfogadtatni.

Herdegen tervezetének lényege az: 1. a paraszt ne különítessék el a katonától, mert könnyen a törökhöz szöki által. 2. A hol a földbirtok felméréstik és arányosan szétosztatik, nem marad mindenütt adó alá vethető föld; pedig 3. okvetelen kell a német törzsöt, a rác tiszteket és a hol a föld nem futja ki, a militiaának egy részét is pénzzel fizetni. — Ezen három bajon úgy lehetne segíteni, ha 4. a rác nép nem különítetik el és a vármegyei terhek és a dézsma alól felmentetik. Így azután 5. a kívánt két ezer helyett lesz nyolc ezer kész katona. 6. A rácok mind adnának kilencedet és ingyenes munkákat; 7. az ország belső helyeire áttelepedni szabad; 8. évenként kétszer tartassék szemle és összeírás.

A szervező bizottság az első három pont igazságát beismeri. De nem áll az, hogy az egész rác nemzet kész katona gyanánt tekinthető; általában véve nincsenek felszerelve, legkevesebbnek van lova, legtöbbnek pedig fegyvere sincsen nagy szegénységök miatt. Azért a törökök is kezdik már az ő rácaikat felfegyverezni, pénzbeli zsolddal ellátni, a mint szabadságos éveket is engedtek nekik és marhával látták el. — A nonát vagy a kilencedet sem lehet tőlök a termés után kívánni, ha csak a rác papok számára is nem akarjuk megengedni a dézsmát; ezek bizonyára követelni is fogják maguknak, pedig arra ők nem jogosultak. — Herdegennek nagyon vérmes reményei vannak. A 2 ezer helyett nem kapnánk 8 ezer fegyverest, hanem csak 8 ezer egyént, s pedig szegényeket, kik nagyrészt soha sem voltak katonák, de nem is akarnak azokká lenni, mert ez terhesebb rájuk nézve mint a parasztság. — Ha a

katonák egyszersmind földműveléssel foglalkoznának, szükség esetében két lovas katonát sem lehetne hamarosan készen találni, s ily körülmények között szó sem lehet a különösen a végvidékben nagyon szükséges fegyelemről. — Ha viszont ezen emberek nagy szabadságait tekintve a jövőre gondolunk, a midőn majd ezen állapot meg fog változni, előre elképzelhetjük, mily nehezen lehet őket majd ismét adó alá hajtani! — De akár a földek felmérése, akár Herdegen terve fogadtatik el, mégis 35.606 forintra van még szükség, a melyeket máshonnan kell venni. (Herdegen a 16. pontban csak 28.198 frtot. említ.) — A nép jószántából egy tervet sem hajlandó elfogadni, mondja a szervező bizottság, azért egyet rendeltéképen kell rájuk parancsolni. S minthogy ez bizonyosan elégedetlenséget fog szülni, igen célszerű lesz minden zavar és szökések megakadályozására néhány ezredet ide rendelni... Egyik okból a paraszt, másikkól a katona fog majd megszökni... Egy terv sem elégítheti ki mindnyájok kívánságát stb. ...

A szervező bizottság, minden körülményt tekintetbe véve és megfontolva maga is egy tervvel lép fel, melyben némi pénzbeli fizetést és gabona-osztást ajánl, és ez által a föld felosztását, a családok elkülönítését és különféle visszaéléseket elkerülhetni és megakadályozhatni vélt.

S ezen terv csakugyan keresztül is vitetett.

A szervező bizottság a rác militia létszámát az eredetileg felvett két ezernél jóval nagyobbra teszi és a tisztekkel együtt 3854 emberre tervezi, t. i. 1536 lovas és 2318 gyalogot tesz a tiszamárosi határőrvidékbe, úgy hogy a szegedi parancsnokság alatt 1891 fej legyen, a Maros vidékén pedig 1965 fej.

Az ajánlott létszám részletezése a következő:

I. A szegedi parancsnokság: egy főkapitány, egy-egy kapitány Szegeden, Kanizsán, Szentán, Becsén, egy német parancsnok Zsablyán kapitányi címmel és ranggal, egy kapitány Zomborban. Összesen 7 fej.

1. Szegeden lovasok: 4 hadnagy, 4 zászlótartó, 4 őrmester, 8 káplár, 180 közlegény = 200 fej. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200 fej.

Ezen helyen a régibb tervtől eltérőleg 50 hajdu vagy gyalog katonával többet indítványoznak, részint őrségül a nyitott palánkára, másrészt mert néhány csajkát is szükségesnek tartanak, melyek a Marost-Csanádig biztosítsák; sőt odáig néhány csárda felállítására is kívántatnék.

2. Martonoson gyalogos: 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény = 50 fej. Lovasok: 1 zászlótartó, 1 káplár, 23 közlegény = 25 fej.

3. Kanizsán lovas: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester,

4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogos: 1 hadnagy, 1 zászló-tartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

4. Szentán lovas: 2 hadnagy, 2 zászló-tartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogos: 1 hadnagy, 1 zászló-tartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

5. Petrovoszelón gyalogos: 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 26 közlegény = 30.

Ezen helységtől nem messze ered a Tiszából a Becse (?), a melyen Török-Becséről könnyen excursiókat lehet tenni; maga a Tisza is áradáskor mindjárt a falu fölött átevezhető, a mint 1694-ben a tatárok itten át is menekedtek. Itt néhány csajkáról és csárdáról is kellene gondoskodni.

6. Becsén lovasok: 2 hadnagy, 2 zászló-tartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászló-tartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200.

Ezen őrhely 50 lovassal erősítetik, kik azonban Zsabliától hozatnak ide, mert ott egy elzárt szigeten úgysem volnának alkalmasak szolgálatra. A gyalogság is 150 fejjel szaporíttatik, mert alább, ahol a Becse a Tiszába ömlik, a törökök egy telepet csináltak s így gyarló őrség mellett könnyen elfoglalhatnák ezen alkalmas tiszai átkelőt. A Tisza és a Becse kiöntései miatt itt is az alul fölül képződő mocsárok bejárására csajkákra is volna szükség.

7. Csúrogon lovasok: 1 hadnagy, 1 őrmester, 1 káplár, 27 közlegény = 30. Gyalogosok: 1 zászló-tartó, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény = 50.

Azon csatorna alatt, melyet itt a Tisza alkot és a mely a Zsabliáig terjedő nagy mocsarat okozza, lefelé a folyóig a talaj eléggé jó; az ellenséges túlsó oldalon pedig száraz föld van, úgy-hogy esetleg Temesvár és Pancsova felé lehetne excursálni; az ellenség is átúszhatik, a mint 1683-ban a tatárok itt az elfogott keresztényeket át is úsztatták. — A lovasok a Becse és Zsabria közötti közlekedés fentartására kellene, a gyalogosok pedig a Tisza és ama csatorna közti szögletben állítandó egy-két csárdába.

8. Zsablián lovasok: 1 hadnagy, 1 zászló-tartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény = 50. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászló-tartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200.

E helyen 50 lovassal kevesebb van felvéve, mert innen Becsére vannak áttéve; ellenben 100 gyalogossal több van, mert ezek nemcsak helyben kellene, hanem csajkák a csatornában és a mocsarakban is őrködhetnek. S minthogy ezen hely a Tisza mellett s az ellenség felől az első állomás, szükséges hogy itt mindig német parancsnok legyen, a mint rendszeren 50 német katona szokott is itt lenni (akkor épen csak 30 volt).

9. Zomborban lovasok: 2 hadnagy, 2 zászló-tartó, 2 őr-

mester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

Az itteni lovasok könnyen Zsablíára vagy Becsére mehetnek segítségre; a gyalogosak megfékezhetik a rablásokat a Dunán, a mocsarakban és a csallitokban; a nagy pusztát pedig a lovasok tisztíthatják ily fajta szeméneptől.

10. Szabadkán lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény = 50.

Az itteni lovasság elsiethet Szeged, Kanizsa, Szentá segítségével és a bajai országútat és a pusztákat tisztán tarthatja; ha több gyalogságra volna szükség, annak számát könnyű itt helyben megkettőztetni. Különbben a szabadkai és a zombori őrség a Duna mentében is biztosíthatja a közlekedést.

A tiszai határőrvidék állománya e szerint volna: 1 főkapitány, 5 kapitány, 1 német parancsnok Zsablíán = 7 fej. A lovasság: 16 hadnagy, 16 zászlótartó, 16 őrmester, 32 káplár, 725 közlegény = 805 fej. A gyalogság: 12 hadnagy, 11 zászlótartó, 13 őrmester, 44 káplár, 1000 közlegény = 1080 fej s így mindössze 1892 fej a zsabliai parancsnokkal együtt.

Ezeknek eltartására pénzben és gabonában kell: 1 főkapitány 200 frt. és 36 köböl gabona; 5 kapitány á 100 frt., 24 köböl gabona; 16 lovas hadnagy á 50 frt., 18 köböl gabona; 16 lovas zászlótartó á 36 frt., 15 köböl gabona; 16 lovas őrmester á 30 frt., 12 köböl gabona; 32 lovas káplár á 24 frt., 9 köböl gabona; 725 lovas közlegény á 18 frt., 6 köböl gabona; 12 gyalog hadnagy á 40 frt., 18 köböl gabona; 11 gyalog zászlótartó á 30 frt., 15 köböl gabona, 13 gyalog őrmester á 24 frt., 12 köböl gabona; 44 gyalog káplár á 18 frt., 9 köböl gabona; 1000 gyalog közlegény á 12 frt., 6 köböl gabona. Tehát összesen 1891 fejre kell 30.288 frt. és 12.447 köböl gabona. Ezekhez járul még a zsabliai német parancsnok.

II. A Maros melletti rác militia létszáma (röviden kivonatulva) helységek szerint:

1. Zelistia: 20 lovas, 75 gyalog közlegény, a tisztekkel összesen 103.

2. Tótváradia: 1 kapitány, 25 lovas, 75 gyalog közlegény, a tisztekkel 109.

3. Soly mos: 1 kap., 20 lov., 100 gy., a tisztekkel 130.

4. Paulis: 25 lovas, 60 gyalog, a tisztelekkel 92.

5. Monderlak: 30 gyalog, 1 kapit., 1 őrm., 1 káplár, összesen 33.

6. Glogovác szintén 33.

7. Arad, a főhely, 1 kapitány, 150 lovas, 200 gyalog, a tisztekkel 373.

8. Pécska: 1 kapitány, 100 lovas, 100 gyalog, a tisztekkel 215.
9. Szemlak: 50 lovas, 75 gyalog, a tisztekkel 136.
10. Sajtin: 30 gyalog, a tisztekkel 33.
11. Nagylak: 1 kapitány, 100 lovas, 100 gyalog, a tisztekkel 215.
12. Csánád: 50 lovas, 75 gyalog, a tisztekkel 136.
13. Szarvas (?) 1 kapitány, 75 lovas, 50 gyalog, a tisztekkel 137.
14. Gyula: 25 lovas, 75 gyalog, a tisztekkel 108.
15. Jenő: 25 lovas, 50 gyalog, a tisztekkel 82
16. Halmagy: 25 gyalog, a tisztekkel 29. Tehát mindössze 1965 fej. Ezeknek eltartására az előbbieik módjára 30.426 frt. és 12.741 köből gabona kell.

A tiszai és a marosi rác militiát összevéve 3856 fejre 60.714 forint és 25.188 köből gabona kívántatik. ¹⁾

Ezekhez járul még a német határőrségi törzs eltartása is, melyet a szervező bizottság következőképen állapított meg, s mely felsőbb helyen is elfogadtatott:

Gróf Schlick vezénylő tábornok évi fizetése 5000 frt., báró Löffelholz aradi parancsnok kap 4600 frt., báró Globitz, szegedi parancsnok 4000 frt., az aradi várórnagy 1000 frt., épen annyit a szegedi, egy főhadbíró 800 frt., őrnök 300 frt., egy hadsegéd Aradon 400 frt., épen annyit a szegedi, egy császári török tolmács 600 frt. (az akkor alkalmazott Wolde még 900 frtot kapott), egy rác-magyar és német-latin tolmács 200 frt., épen így Szegeden is, egy sebész Aradon és egy Szegeden 400—400 frt., egy-egy porkoláb Aradon és Szegeden szolgálókkal 448 frt., egy bakó 300 frt., a zsabliai német parancsnok-kapitány 300 frt. S így a határőri német törzsnek összes fizetése 20.648 frt. tesz.

A szükséges pénzt Herdegen 28.198 frtra teszi és Bács, Csongrád, Békés, Zaránd vármegyékből venné, a honnan eddig ügyis alig 15.000 frt. adó került be; e célra fordítaná még az aradi inspectióhoz kapcsolandó bajai harmincadnak jövedelmeit. A szervező bizottság ehhez még Bodrog vármegyét is csatolná, a melyet ügyis Bács vármegye nyel el, úgy Torontál vármegyét is, a melyről kevesen tudják, hol kell keresni; azonkívül első évben a kincstári jövedelmeket is.

Gróf Volkra Kristóf Aradon 1702. szept. 30-án kelt tervezetben feltünteti, mennyit adózhatnának a tiszai és a marosi határ mellett elterülő vármegyék, ha a rác militia redukáltatik s pénzzel fiztetetik, és a többi földművelő nép megadóztatatik. — Magyarország az évi két millió országos adóból a 1700-dik évi repartitóban épen ezen vármegyék következőleg adóztatta meg:

¹⁾ Vanicsek i. m. I. kt. 134. lap.

Bács vármegye	50 portája után	15.279 frt.	69 den.
Csongrád vm. és Szeged	20 p.	6.243	79 "
Csanád vm.	10 p.	3.054	43 "
Arad vm.	17 p.	5.118	59 "
Zaránd vm.	40 p.	12.095	4 "
Békés vm.	6 p.	1.844	3 "
Torontál vm.	4 p.	1.183	72 "
Bodrog vm.	4 p.	1.183	72 "

tehát összesen 151 porta után 45.973 frt. 1 denár. — Volkra így okoskodik tovább: Ha az ország két millió helyett jövőre négyet fizetne, ezen vármegyék is kétszeresen annyit fizetnének t. i. 91.946 forint és 2 den. Ha az országra pedig csak 3 millió vettetnék, a felsorolt vármegyék évi adója 68.959 frtot és 51 $\frac{1}{2}$ den. tenne ki. Ezen összeget az első években nem lehetne ugyan egészen behajtani, mert a földművelő népnek három szabadsági éve még nem telt le, és itt-ott még most is csak letelepednek; jövőre azonban, ha ezen vármegyék lakossága a nagyváradi püspöktől egy ahhoz intézett császári parancs következtében többé nem tartatik vissza, és ha egyéb bajok is orvosoltatnak: akkor hihetőleg az egész kivetett összeg t. i. 60 ezer frt. az országos adó arányában be fog folyhatni, s ebből Bács és Bodrog vármegyékre épen a fele jutna. Volkra a földnépet a határörvidék számára teljesítendő ingyen munkák valamint a földesúr iránti egyéb kötelezettségei és a dézsma mellett ezen adóra is nyugodtan minden megterhelés nélkül véli köteleztethetőnek.

Ezen tervezetből kiténik, hogy az említett jövedelmek a célra elegendők; azonfölül a jövedelemforrás nagyobbítására Zaránd vármegyének Erdély által elfoglalt részét is vissza lehetne még venni. S így világos, hogy épen azon fundussal, melylyel a rác militiát fizetés nélkülinek akarták hagyni, meg is lehet fizetni mind a rác katonaságot, mind pedig a német törzset, és a kinestárnak nem kell sokat hozzápótolnia.

A rác katonaságnak járó g a b o n á t természetben (nem kenyér alakjában, a mely sokkal többbe kerülne és alkalmatlan) ugyanazon földterület dézsmájából lehet venni s még a magtár számára is maradna. A zsold a tisztekre a terv helybenhagyása napjától kezdődjék, a legénységre nézve pedig újévkor.

Adózni fog tehát a katona úgy mint a paraszt a vármegye kiveteti az adót, bemutatja a tábornoknak; behajtani fogja vagy a vármegye vagy a kamara, és a hadibiztos utalványára kiszolgáltatja. A Bácska sűrűbb telepítése céljából az innen Biharba és Erdélybe menekült földművelőket onnan ismét vissza kell bocsátani s pedig vagonokkal együtt.

Ez volt a szervező bizottság munkálkodásának s tanulmányozásának eredménye; Herdegen tervezetét félretették s helyette a

főnt részletezett újabb tervvel léptek fel, melynek irányát jellemzi az elv: a dót szedni és ebből fizetést adni, mit helyesebbnek tartanak, mint a jelenlegi állapotot megtartani és fizetést nem adni. Ezen új tervezet eszméi felsőbb helyen általában helyesléssel találkoztak és a munkálat a szervezés végleges megállapítása céljából Bécsben Kolonics kardinalis elnöklete alakult bizottságnak adatott ki.

V. A szervező bizottság által felterjesztett s az előbbi közleményben részletezett legújabb tervet az udvari haditanács és az udvari kamara tagjaiból Kolonics kardinalis elnöksége alatt alakult bizottság áttanulmányozván, csak 1703-ban tavasszal készíté el reá vonatkozólag véleményét, illetőleg határozatait „Puncta provincialia“ néven.¹⁾ Ezek az udvari magyar kancellariával közöltetvén, ez több részben kifogást és óvást tett azon pontok ellen s az egész intézményt az ország alkotmánya és a magyar nemzet elleni sérelemnek nevezte a „Considerationes circa projectum“ cím alatt tett észrevételeiben.²⁾

Ezen két okirat további sorsáról nem szólnak adataink; azonban hihető, hogy ezúttal is nem sokat törődve a kancellaria hazafias felszólalásával, keresztül vitték ama bizottság tervét és a szerint szervezték véglegesen a tiszamarosi határőrvidéket, a mennyiben a múlt évben tett intézkedések még befejezésre vártak. S ez annál valószínűbb, mert ezen acták után a szervezésre vonatkozó újabb terveket nem találhatni, és erre az 1703. évi nyáron ide is elhatott Rákóczi-mozgalmak már nem is engedtek volna időt. Még csak egy adatot közöl e tárgyra az udv. haditanács jegyzőkönyve 1703-ból (protoc. registr.), a midőn t. i. aug. 8-án azt írja, hogy Schlick tábornok nem sokára le fog utazni azon célból, hogy a haditanács, a kamara és a kancellaria közös megállapodása szerint a határőrök ellátására és a robotok kijelölésére nézve intézkedjék; de vajon ez valamely újabb közös értekezlet következtében történt volna, igen kétséges; hihetőleg az említett két okirat alapján történt.

Tehát a szervezésnek 1703-ban már befejezve kellett lennie, a midőn Rákóczi e vidékre is lehozta seregét.

Befejezéstül ama fentemlített két okirattal kell még megismerkednünk, melyek a végleges állapotot tüntetik fel. Ezek azonban hosszabb terjedelműek lévén, csak röviden mutatjuk be tartalmukat; annál is inkább, mert az előbbi e nembeli okiratoktól lényegben nem sokban különböznek. E szerint tehát:

1. A Tisza-Maros melletti rác nemzeti gyalog és lovas militia létszáma 3854 fejben állapított meg. Ezek ellátására kel-

¹⁾ Hofkrat. 1703. máj. Nr. 110. exp. és aug. 548 exp. csomagban 17. sz. — Vánicsok is közli I. köt. 135—137. lapján.

²⁾ Hofkrat. 1703. aug. 548. expedit csomagban 18. sz. alatt.

lett készpénzben adandó zsoldra 60.714 frt, gabonában 25.224 köből; a német törzstisztek számára 20.648 frt. évi fizetés. Mind ennek előállítására Bács, Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd és Torontál vármegyék évi contribútiója (hadi adó) tüzetett ki. Ha és a meddig ez az ország még fejletlen állapota miatt nem volna elegendő, a hiányt a szomszéd vármegyék fődözik. Az említett vármegyéktől e célra felvett pénzmennyiség az ország közadójának összegéből leirandó.

2. Minthogy a határőrvidék külön országtestet nem alkothat, az illető vármegyék hasonlóan rendeztessenek be az ország egyéb vármegyéihez. A katonák a földbirtok, ipar és kereskedés után szintén adózni tartoznak.

3. Az egyes vármegyék határai törvényesen s hitelesen megállapíttassanak, nehogy mint eddig volt, 2—3 vármegye egy falun összevevessen.

4. Hogy a vármegyék nagy száma az adózó nép vállaira fölösleges terhet ne vessen, jó volna néhányat, a melyek vagy igen kis területtel bírnak vagy melyeknek holléte sem bizonyos, egybe vonni és számukra csak egy vármegyei tisztikart adni. Így kellene egybevonni Bács és Bodrogot, így Csongrád, Csanád és Torontál vármegyéket, így Arad és Békés vármegyét.

5. A mely vármegyékben a kamara bírja a legtöbb földet, ott a király magának tartsa vissza a főispánságot és csak alispánokat nevezzen ki oda.

6. Az egyesített vármegyékben az alispánok és szolgabírák, ne mint eddig a parasztok által (?) hanem a földbirtokosok által választassanak és rendes fizetést kapjanak, de ez ne a contribúcióból vétessék.

7. Minthogy a rác nép nem tűri maga fölött a magyar kormányt, a király megengedte, hogy a vármegyében lakjanak ugyan, de ne a vármegyei tisztek, hanem valamely külön kir. rác bíró alatt. Szlavoniában már van egy, a Duna-Tisza-Maros közre is kell ilyen kinevezni. Ez azután a rác albirákkal és a rác nép véreivel minden egyes vármegye adóösszegéből az illető részletet a méltányosság szerint a rácok között kiveti.

8. Az albirák rácok vagy németek lehetnek, ha a számvitelben, adókivetésben és behajtásban elég ügyesek. Ezek a militia eltartására való pénzt hiány nélkül a főhadi pénztárba szállítsák.

9. A vármegyékhez jött rendeleteket a fő- vagy az alispán bontja ugyan fel, de mindjárt a rác fő- vagy albiróval közölje; a hol az udv. csász. (?) kamara a főbirtokos, ott a kamarai főtisztviselővel; s ha valamely katona úgy forog kérdésben, még a határőri tábornokkal vagy a legközelebbi várparancsnokkal is közlendő, és így a tárgy minősége szerint közös megegyezéssel intézendők el az ügyek.

10. Mindezen tényezők együtt működjenek az adó alá való összeírásnál, hogy igazságosan és méltányosan vettethessék ki az egyesekre.

11. Minden helységben két paraszt telek vágassék ki a pap és egy telek a tanító számára, s ezek minden teher alól szabadok.

12. A török háborúk alatt e vidékekből, különösen Bihar vármegyébe menekült lakosokat, ha visszakiváncokznak, az ottani földesurak által nem akadályozhatók, hogy ezen alsó vidék ismét benépesíttessék.

13. Az előfogatok körüli visszaélések megszüntetése céljából elhatározott, hogy csak a csász. hadsereg málhája vitessék ingyen, minden más esetben csak igazolási jegy mellett kaphat valaki előfogatot, melyet azonnal meg is kell fizetnie a megállapított díj-jegyzék szerint, t. i. egy ló után egy mfdnyire 5 kr.

14. Az ingyenes étellemezés szokása megszüntettetett ugyan, de hogy e szerint utazhatni is lehessen, a cancellaria azon legyen, hogy alkalmas helyeken korezmák és vendégfogadók építtessenek.

15. Az ingyen munka vagy robot a határbeli várak és katonai épületek fentartására is a határőrvidékbe vett vidékből állítatik ki; így Szegedre Bács és Csongrád vármegye adjon 80—80 napszámot. A távolabbi helységek pénzen is válthatják meg magukat.

16. A robotra nézve Bács vármegye alsó része, Bukin-Novoszéltől Titelig bezárólag és mintegy 2 órányira a Dunától elhúzódo terület a szlavoniai ezredhez tartozik; a többi Szegedhez.

17. Ezen alsó vidékben a hidak és utak építésére és jó karban tartására a kamara fog fát és mesterembereket adni; a vármegye adjon ingyen fuvar és napszamosokat.

18. A Bács melletti erdő, mely egyetlen e vidéken, még igen gyönge; ezt mindenképen őrizni kell, és a kamara is inkább Szérből hozzon fát.

19. A kamara intézkedjék, hogy a nép ez alsó vidékben építő fát kaphasson; hogy így többé ne földbe vájt gödrökben lakjanak, hanem rendes házakat építvén, állandóan is egy helyben maradjanak.

20. Hogy a polgárok az annyira terhes katonatartás terhe alól felszabaduljanak, célszerű lesz a szükséges helyeken kaszárnyákat építeni. A kamara adja az anyagot, a vármegye az ingyen munkásokat.

21. A csász. katonákra célszerűbb és a polgárokra nézve is könnyebb volna, ha minden katona havonként egy fél frtot kapna és azon maga vásárolna magának sót, gyertyát sat. apróságot (salgamum).

22. A postaközlekedés Szegeden és Aradon át vezetendő Erdélybe.

23. A rác militiának a pénzbeli fizetésen kívül kenyér helyett adandó gabona legcélszerűbben ezen vidék dézsmájából vehető; a kamara e részben a papsággal egyezkedjék.

Ezen bizottsági pontozatokra a magy. udv. kancellaria a sér-tett alkotmány és nemzetiség nevében nyomatékos választ adott.

Először is csodálkozását és sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy az egész tervezetben sehohol egy árva szóval nem említetik a magyar határőrség; hanem csak rács pedig épen nemzeti militia néven és német militia fordul elő; pedig a rácsokat a történelem eddig megbizhatatlan, gyanus népnek hirdette. Nyílt sérelem és gyalázat ez a nemzet ellen, hogy saját hazájának határait idegen nemzetbeliek védjék, midőn pedig a magyar épen a csatatéren szerzett magának vitézsége által érdemeket. Ez által a magyar mint gyáva és ügyetlen az egész világ gúnytárgyává tétetett. Annak sincsen értelme, miért kelljen a militia-ra szükséges pénzt épen a márvármegyék ből s miért nem inkább az országos főpénztárból venni? Ezen vármegyék ez által mintegy az ország testétől elkülönítettnek, a mi pedig a 2. ponttal is ellenkezik.

Ha a határok védelmét eddig is pl. Komáromban, Győrben a magyarok vitték, és rácsok is közbe voltak keverve; itt is kellene magyar határőrséget alkalmazni, s alkalmas rács egyéneket is tiszti rangra vagy polgári méltóságokra emelni. A két nemzet elválasztása a kölesönös bizalmatlanságot és gyűlölséget nem megszüntetni, hanem fokozni fogja. Sokat időz ezen pontnál, és szerencsétlen gondolatnak mondja a rácsok olyatén rendkívüli állását, hogy a vármegyében legyenek s mégis a vármegyei hatóságtól függetlenek, sőt még önálló külön bírájok alatt. Ebből sok zavart jósol.

A következő pontokra is cáfolja azon állítást, hogy valaha parasztok vettek volna részt a vármegyei gyűléseken. A vármegyék határai régen rendben volnának, ha a vármegyék működése meg nem akadályoztatik vala. A főispánság is nem illeti a királyt, sem a leggazdagabb földesurat, hanem a kité a király e tisztre kinevez.

Alig a 11., 12., 22. és 23. pontot helyeselheti a magy. kancellaria a törvények értelmében. De hogy a vármegye ingyen munkákkal segítsen hidakat s utakat csinálni, melyek után a vámot nem ő kapja, erre a vármegye nem kényszeríthető.

Egyéb intézkedések iránt a magy. kancellaria nem táplál oly vérmes reményt, mint a bizottság; a katonaság rakoncátlansága mindig talál módot visszaélésekre és erőszakoskodásokra.....

Vajon ezen pontok újra egy közös értekezletben megvitat-tak-e? erre adatunk nincsen; a legfelső helyben hagyást sem ismerjük. Az 1702. évben végzett munkálatok után a szervezés nagyobb részt be lévén fejezve, a határőrök már a következő 1703. év derekán elég alkalmat találtak a császár iránti hűségök bebizonyítására. Erről, valamint a határőrvidék további sorsáról s ezeknek az 1741. évi országgyűlési határozat alapján történt megszüntetéséről értekezéstünk következő része fog szólni.

IV. A RÁKÓCZY-FÉLE MOZGALMAK 1703—1711.

Alig volt még a határőrvidék szervezve, már is jó hasznát vette a dynastia, nem ugyan a szomszéd török ellen, a ki békében maradt s örült, ha őt nem bántják; hanem a most kitért belviszályok elfojtására.

A bécsi kormány vétkei provokálták a Rákóczi-féle mozgalmat. A nép tódult Rákóczi zászlai alá, a Kúnység is kész volt csatlakozásra, ha seregével lejjebb jövend. Eleinte kedvezett is a szerencse Rákóczinak; mert a császári seregek másutt lévén elfoglalva, alig maradt az országban valami csekély katonaság hátra; úgy hogy a császári hadereje majdnem kizárólag a nagyváradi, az Arad- és Szeged-vidéki rácokból állott. Rákóczi az országnak ezen új lakosait is csatlakozásra és a nemzeti ügy pártolására szólítá fel több ízben, hanem mind hiában. A rácok fentjelzett sajátos helyzetüknél fogva nem akartak az ő pártjára állani, sőt egész határozottsággal a kurucok és a nemzeti ügy ellen harcoltak. Nem ismerték, nem értették az ország alkotmányát, mely őket befogadta és új hazát adott nekik; s inkább a bécsi kormányhoz ragaszkodtak, a melytől mindent vártak. Ehhez pedig hívek voltak és elősegíték érdekeit, míg a maguk érdekeit nem látták veszélyeztetve, mint a többi közt Szegedin a czeró lázadása mutatá. Azért a kuruc-mozgalmak elején ők kezdék azok ellen a reactiót s pedig a nyers erő egész durva vadságával és oly féktelen dühvel, hogy tisztjeik maguk is sokalták az általok elkövetett embertelen s hajmeresztő kegyetlenségeket, a melyeket korra és nemre való tekintet nélkül gyakoroltak, s melyeket méltán a 30-évi háború iszonyúságai mellé tehetni.

Nehem tábornok s pétervárad i parancsnok 1704-ben roszalja a rác militia keresztényellenes viseletét (unchristliches Verfahren). Globitz szegedi parancsnok is azt írja népéről, hogy egyebet sem tesz, mint rabol és pusztít; továbbá, hogy újra meg kellett eskettetnie katonáit, mert nagyon szökdösnek át a török területre.¹⁾ 1704. okt. havában Löffelholz ezredes s aradi várparancsnok hasonlóan panaszkodik a cs. udv. tanácsnál, hogy a rácok csak rablásra, portyázásra alkalmazhatók, és 200 német lovas katonát kér.

A rác határőrök vad kegyetlensége és a kurucok heves visszatörései valóságos irtóháború színhelyévé tették szegény hazánkat; kivált a Bácska és a vele szomszédos pestmegyei és kiskúnági magyar községek sorsa kétségbe ejtő volt; mert ezek ellen fordult mindig a rácok dühe és rablóvágya. Itt a szegény alföld magyar népén szerzett magának érdemeket a császár iránt, főleg a szegedi várparancsnoksághoz tartozó rác militia. És a kurucok is mindig a Bácskába csaptak, ha boszújokat akarták tölteni a rácokon.

A határőri militiának részvételéről e harcokban rendszeres adataink nincsenek. A cs. udv. haditanács levéltára e részben sze-

¹⁾ Hofkrat. exped. jkönyv.

gény, Thaly Archivum Rakoczia-num-ja terjedelme mellett is csak összefüggetlen adatokkal szolgálhat célunkra; s ezért a mi előadásunk is csak hézagos lehet.

1703. július havában a kurucok a Tiszán át akarván kelni, a szegedi vár, a rácok akkori főfészke, veszedelemben forgott. Globitz a tiszai sáncok legénységét Szegedre rendelte és segítségökkel megtisztítá a vidéket, azután Csongrádtól kezdve Szegedig őrizteté rácaival a tiszai átkelőket. — Szeptember 15-én egy kuruc hadosztály mégis eljött Csongrád elé, azonban báró Kiba tábornok s bródi parancsnok, rác és német katonáival szétverte őket; erre Szegedről szeptember 19-én egy az egész Duna-Tisza-közre szétküldött nyílt parancsában Rákóczit becstelen csalónak, párttűzőnek és az ország ellenségének nevezi; a helységeket pedig a császár iránti hűsége szőlítja fel és hogy a hadak számára élelmet szolgáltatassanak. Október első napjaiban Halas mellett újra összeütközött a kurucokkal; ezek 234 embert veszítenek, de Kiba is elesik, serege szétveretik, és a Duna-Tisza-köz népes magyar helységei mind a kurucokhoz állanak. Ennek következtében a budai és a szegedi őrség egymástól el lévén vágva és innen élelmet többé nem kaphatván, a szegedi militia a magyar vidéket pusztítani s rabolni kezdé. A cs. tisztek eziránt kiadott tilalmát a rác militia nem vette komolyan, és még Monasterli János rác alvajdának Baján december 5-én kelt rendelete is eredmény nélkül maradt; a nekivadult rácot mint a partot szakított árvizet nem lehetett megfékezni. — De Rákóczi katonái is sok helyen nem cselekedtek másképen. Hellepront János kuruc ezredes 1704. február 25-án a Dráva mellékéről ír Károlyi Sándorhoz, mint a Duna-Tisza-köz parancsnokához, elkeseredve a magyar katonaság rakoncátlansága és fegyelmetlensége fölött; ezt hozza fel okául annak, hogy a rácok nem akarnak meghódolni, látván, hogy a kurucok még a meghódolt magyar nemzetet is kínozva ölik Baranyában. A Szekcsőn és Baján talált sőt mind elprédálták, «egy szóval minden dolog csak préda». — Monasterlihez felszólítást küldött a Bácskába, s nagy reménységben van, hogy az egész rácság meghódol (!) csak a magyar katonaság tartson fegyelmet. Jelenti továbbá, hogy a Duna mellett Bátát, Szekcsőt és az ő saját birtokát is felverték a rácok: «az embereket mind, még a gyermeket is levágták; kettőt megstűtöttek; a feleségem is csak egy ingben szaladt Pécsre». Ezen dülésnek az volt oka, hogy az előbb meghódolt rác népre a bátai, szeremlei, kalocsai parasztság rátört és pusztította; most azok is «a magyarokon tromfot ütöttek». Végre felemlíti, hogy Baját ő vette be: «Bajának és a pécsi tartománynak elnyerésében én voltam a vezérlő és igazgató; excessusoknak oka nem vagyok... A bajai sáncban lévő szerszám, liszt, élés elég találatott, azt felszállítják; a sáncot pedig parancsolat szerint elrontattam».*) Hasonló rabló és pusztító kalandokról a Duna melletti magyar falvakban egészen

Kalocsáig Csery Mihály is ír Károlyi Sándorhoz 1704 március 6-án.³⁾

Ezen évben a szegedi és az aradi várparancsnokok magukhoz vevén az aradvidéki rácoknak Rác-Tököli alatt lévő dandárát és a nagyváradi őrségnek egy részét, január 7-én megtámadták és szétverték a kurucok bihari táborát.⁴⁾

Végtelen rablásaik és kegyetlenkedéseik miatt Rákóczi a rácokat, miután 1703. november elején hozzájuk bocsátott felszólítása után is őket pártjának megnyernie már nem remélhette; megbüntetni készült. 1704. június végén kezdé ellenök a hadjáratot, előre küldvén Eszterházi Antal tábornokot. Ezen előcsapatok Bátmonostorban megtámadván a rác klastromot, rác források szerint éjjel a benne levő összes kalugereket megölték. Ezen rémtett jeladás volt a rácoknak általános menekülésre a Dunántúli vidékbe, Szerémségbe, úgy hogy Rákóczi, a ki a Duna mentében vonult le hadaival Titel felé, sehol nagyobb ellentállásra nem talált; Bács vára maga is az első felszólításra megadta magát. Ezen vár őrségét Nehem ezredbeli császári katonaság képezte Fluk ezredes parancsnoksága alatt. A 100 legényből álló «derék őrség» tisztei ellen fellázadt, kapitányát megkötözte és a várat Rákóczinak adta által. Nehem július 29-én sem tud még vigasztalódni az «erős Bács vár átadása» iránt, s attól fél, hogy ezen gonosz példának még több követője lesz, mert az őrségek a folytonos fáradalmak dacára sem zsoldjokat nem kapják, sem ruhával nem láttatnak el rendesen.⁵⁾ — Bács vára akkor lett a lángok martalékává; vagy maga Fluk gyújtotta meg, vagy mint némelyek mondják, a magyarok.⁶⁾

A fejedelem innen Titelig vonult, mindent égetve, pusztítva, a rác lakosság pedig közeledésének hírére részint Szerémbe, részint a Tiszán át török területre menekült. A kik pedig itthon maradtak, azok az üldözők könyörtelen boszúja elől nagyrészt a mocsárókba és rétségekbe rejtőztek; de a kurucok a nádasokat rájuk gyújták. Titeltől a Tisza mentében fölfelé vonultak folytonos pusztítás közben, ellenséggel sehol sem találkozván. Rákóczi Ferenc Emlékirataiban (ford. Thaly K. 5. kiadás 99. lapján) maga írja: «Seregeim nagy zsákmányt szereztek mindennemű barmokban, azonban sokat szenvedének a nyár hősége, a forró homokban naponkint 8—12 óráig tartó menetek és a vízhiány miatt; minthogy a Duna folyását nem mindig követhettük». — D a r m a s fő-hadibiztos is július 19-én Mar-

²⁾ Arch. Rakoc. I. 108.

³⁾ U. ott. I. 304.

⁴⁾ Horváth M. Nagy. tört. VI. 328.

⁵⁾ Hofkrat. 1704. exped. jknyv.

⁶⁾ Ekkortáiban a Heister-féle hadtest lehetett meghívva a Bácska védelmével a rác militián kívül. A cs. udv. haditanács jknyve tanúsága szerint Simonyi Adám alezredes a Bácskában július hóban kéri fizetését a haditanácstól

tonosról irt levelében azt mondja: «Mi az egész Rácorszáiban (t. i. Bácskában) Dunán, Tiszán innen lévő nagy roppant helyeket összeégettük . . .» S csakugyan csináltak is itt annyi kárt és pusztítást ezen mostani és a következő boszuló hadjáratokban, hogy ezek valóságos tatárjárással versenyeznek, és azon kevés is elpusztult, a mi a török kort még túlélte.

1704. július 20-án délben Szeged előtt állott Rákóczi; a vár mellett fekvő várost (a palánk^{*)}) vagy mostani belváros), a mely a Tisza vidékén lakó rácok legbiztosabb menhelye volt, körül táboroltatja, felégeti s kifosztatja. A várat azonban eredménytelen ostromlással a fejedelem, a ki aztán részint betegsége, részint élelmi és ostromszerek hiánya miatt aug. 13-án onnan Csongrádon át Gyöngyöstre vonult. A város magyar lakosságát és a ferenczrendi barátokat Kecskemétre küldé nagyobb biztosságba.⁷⁾

Erre szeptember 25-én fegyverszünet kötött, mire Heister a szerémi és Globitz a bácskai militiát szeptember 25-én és később október 7-én kelt rendeleteikben kötél-, kerék- és karó-büntetés alatt tiltották el mindenféle ellenségeskedéstől.

Az elmenekült nép is lassankint visszazállingózott elhagyott és felégetett lakóhelyeire azon boldog hitben, hogy most békében itthon maradhatnak; mert hisz vége van mindennek, már «meggyeztek a magyarsággal». — Hellepront János kuruc ezredes október 4-én erre vonatkozólag a solti táborból így ír Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd városokhoz: «Mint hogy, hála istennek! ily híreink bizonyosan érkeztek, hogy a rácság mind Zombort, úgy más falukat is megszállotta, bajaiak a szedésre feljöttek és a többi is feljön lakóul, a Zombor táján lévő helységek már szántanak, vetnek és minden gazdaságot folytatják azon szándékkal, hogy ők a magyarsággal megegyeztek volna, és se a rác, se a magyar soha egyik a másikra nem akar többé hadakozni: azért akarám kegyelmeteknek urunk ő nagysága képeben parancsolni, hogy e jövő hétfőre virradóra az egész katonáit valamennyi vagyon, mindjárt ide küldje, hogy a kecskeméti katonákkal egyesülvén Szabadka vagy Baja felé egy fordulást tennénk vizsgálsának okáért, ha csakugyan a hódolást elfogadnák, avagy pedig más csalárdság vagyon benne; a ki, ha úgy vagyon, olyan erővel leszünk, hogy annak is megfelelhessünk».⁸⁾

Vajon mi volt e fegyveres körjáratnak eredménye, adatok hiányában nem tudjuk.

⁷⁾ Palánknak nevezték akkor a török végekben lévő erődöket, melyek erősítése nem állott egyéből, mint kerítésből, melyet egymástól 2—3 lábnyira levert lehetőleg hosszú cölöpök alkottak, s melyek vesszővel voltak összeronva s polyvával kevert sárral betapasztva. Hasonlóképen ilyen összeront terendákból készült és az erődítményekből kisarkaló négyszögek szolgáltak bástyául. S ezen helyek akkor elég erősek is voltak, mert a vasvári s a karlovici békekötés értelmében ágyukat használni tiltva volt.

⁸⁾ Századok 1868. évf. 625.

Október 15-én járt le a fegyverszünet, és Rákóczi november hó közepén Bottyán Jánost nevezte ki a Duna-Tisza-közre vezénylő tábornokká. Ez még kir. huszárezredek korában a török elleni hadjáratok alatt gyakran táborozott ezredével a Bácskában Pétervárad táján és Szerbiában; majd évekig volt a Duna-Tisza-köznek parancsnoka. Akkor ismerte meg ő a rácokat s ezek is őt, s félték tőle mint vitéz vakmerő férfiútól. — Minthogy egy újabb, november 22-ről kelt felszólításra a rácok zsoldért sem akartak Rákóczi zászlaja alatt szolgálni: Bottyán Érsekújvárról lesietett, hogy a fejedelem által nyáron személyesen kezdett itteni hadjáratot folytassa.⁹⁾ Ő is egészen Titelig száguldozott és a rácokat ismét a Dunán és a Tiszán átúzte. Szegedtől és Péterváradtól elvágta az élelmezést és megakasztotta a közlekedést Buda és Pétervárad között. Erre december 10. körül elhagyta a vármegye területét és december 15-én még egyszer s «utoljára» szólítá fel a bácskai rácokat hódolásra és békeségre.¹⁰⁾

Felszólítása, úgy látszik, nem maradt eredmény nélkül; mert 1705. február 2-án gróf Bercsényi Miklós főhadvezér oly utasítást adott Bottyánnak, hogy — miután a Bácskában lévő rácok az ellenségeskedést megszüntették s békében laknak, — iparkodjék őket továbbra is minden úton-módon békés magokviseletében megerősíteni, ha már az egész rác nemzetet nem nyerheti is meg Rákóczi ügyének. Használja fel erre Hellepront kapitány segítségét is és Mindszenti Farkas rác kapitányt, a kivel különben is jó viszonyban van. Fogadjon közöttük hadat, mire nézve pénzt is küld, hogy a rácok jobban bizzanak. — Ezen dolog azonban a császáriaknak elárultatván, nem sikerült, és Mindszenti megöletett.¹¹⁾

Egy hónap mulva, március 2-án Rákóczi a felső magyarországi rácok példájára hivatkozva, új felszólítást intéz az alsó Duna-Tisza-közben lakó rácokhoz, hogy a közös szabadság védelmére az ő seregébe siessenek. A kik pedig lakóhelyeiken békében gazdálkodni kívánnak és a fejedelem protectiója alatt otthon maradni: három hét alatt követeket küldjenek hozzá Egerbe. Ellenkező esetben leküldött hadai által tűzzel-vassal fogja őket, feleségeiket s gyermekeiket arról a földről végképen elpusztítani. — Bottyánt bizta meg e felszólítás terjesztésével és a rác követek hozzá kísértetésével.¹²⁾

Mily eredménye volt e felszólításnak, nem tudjuk. Azonban Bottyán szerémi hadjáratából visszatérve, május közepén megint Szeged és Pétervárad ellen küldi hadait, míg maga Buda alá vonul. Május vége felé a marosvidéki rác militia jött által a Tiszán és Madarast és környékét pusztítja, míg gróf Károlyi tábornok vissza

⁹⁾ Thaly: Bottyán élete 44. lap.

¹⁰⁾ Arch. Rakoc. IX. köt. 164.

¹¹⁾ Arch. Rakoc. IV. köt. 328. és 379.

¹²⁾ Arch. Rakoc. IX. köt. 169.

nem úzi. — Erre újra csend állott be a Bácskában, de Hellepront mégis július 6-án a fejedelem parancsa szerint mindenféle «vigyázással van mind a portákkal, mind a kémekkel». ¹³⁾

Herbeville cs. tábornokkal, a ki augusztus hóban Budáról elindult és Erdélybe sietett seregével, Bottyán meg nem mérközhetvén, csak Szegedig üldözte, a hol ez a Tiszán átkelt. — Bottyán erre betegen feküdvén Kecskeméten, október elején azon hír terjedt el, hogy a Szeged melletti Tápé falunak tiszai hídjához a Bácskából 15 zászlóalj rác jött, de kenyér szűken van köztük: Bottyán tehát október 12-én ezen bácskai rácok distrahalására Zenta és Martonos felé egy lovas osztályt küldött. Ezek igen szerencsésen jártak, és már október 16-án zsákmánynyal terhelten tértek vissza. ¹⁴⁾ Még október vége felé is küldött új portyázó csapatot, melynek szerencsés visszatéréről Rákóczinak tett jelentésében azt írja: «Hadam egész a péterváradi sáncig benyargalván, feles rácokat vágtak le és egy álgyűjököt is elnyerték. Szarvas marhát, juhot sokat hajtottak; egy szóval egész a péterváradi sáncig a körül és belül lévő helységeket s úgy mindennemű jószágukat porrá tették». — Ugyan erről pedig Eszterházi Antalhoz így ír: «Már két ízben portásaim egész Bácskaságot annyira megrablották és égetéssel megpusztították s marháikat mindenestül elhajtották, azoknak semmijük nem maradt meg. A búzajok is mind megegett. Maguk közül, a kik megmaradtak, azok is: kik Dunán túl Péterváradja tájára, kik a Tiszán túl, a török földére szaladtak». ¹⁵⁾

Mennyi elkeseredéssel folyt a harc s mily szomorú napjai voltak e szerencsétlen vidéknek! Így búcsúzott el e tájról Bottyán, a rácok engesztelhetetlen ostora, és november 4-én Kecskemétről új működési helyére ment a Dunán túli részbe. S egy hónappal később egy csapat bácskai rác megint zaklatja a Kis-Kúnságot.

Az 1706. év ismét ellenségeskedésekkel kezdődött. Még mult évi december végén híre járt, hogy Schlick cs. tábornok Péterváradon a rácokat a magyarok ellen izgatja. ¹⁶⁾ Bercsényi erre Bottyánt szándékozik ismét leküldeni a Duna mellé, és március 7-én a vállalat sikerére szükségesnek tartja, ha «előbb a szegedi rácokat leültethetnék, mert így rezzelve marad tőle hát megül az ember untalan.» ¹⁷⁾ Febr. 24-én maga Bottyán is kéri a fejedelmet Duna-Földvárról: «Minthogy a tiszamelléki rácság u. m. a martonosi, zentai, kanizsai militia gyakran Kecskemétre és vidékére szokott kicsapni és a szegénységet pusztítja, parancsolja meg a fejedelem vagy neki, vagy Csajághy János kapitánynak, hogy valami ezer

¹³⁾ Arch. Rakoc. IX. 201.

¹⁴⁾ Arch. Rakoc. IX. köt. 252. — Thaly: Bottyán élete 61, 62, 69.

¹⁵⁾ Arch. Rakoc. IX. köt. 253—265.

¹⁶⁾ Arch. Rakoc. V. 3, 5, 7.

¹⁷⁾ U. ott. 39.

gyaloggal és ezer lovassal s két tarackkal azokra rájok üthessen. Utóiratban is kéri még a fejedelmet, ne nehezteljen őt a rácokról tudósítani. «Hiszem istent, a tiszamelléki rácokat összetörhetni». ¹⁸⁾

Erre hihetőleg Csajághy kapott is felhatalmazást; mert március 19-én Rákóczi már tudósítja Bercsényit, hogy Csajághy Martonost és Rác-Kanizsát összeégetve, tért vissza Kecskemétre. ¹⁹⁾

Május 10-én újra fegyverszünet kötöttetett június 30-áig; a rácok azonban nem igen respectáltak, miért is Bottyán Duna-Földvárról már május 22-én báró Nehem péterváradai cs. vezénylő tábornok előtt panaszt és ünnepélyes óvást tesz. A rácok t. i. majdnem naponkint valami új ellenségeskedést tesznek s a szegény falu népét rabolják, pusztítják; annyira, hogy — ha ő is nem tekintené a szerződés szentségét, — azok kegyetlenkedését ő már régen megboszulta volna és a rác népet a végpusztulásig üldözte volna. Ünnepélyesen tiltakozik a rácok garázdaságai ellen és a fegyverszünet részéről való netaláni megszakasztásának okát magáról elhárítja.

Hihetőleg a Schlick által március közepén Péterváradra hozott Száva-Drávaközi rácok nyugtalankodása adott okot e felszólalásra. De maga Rákóczi is július 10-én szükségesnek véli Bottyánt Péterváradra küldeni, mihelyt csak vége lesz a fegyverszünetnek, «mert a rácnak idején kell megütni az orrát, hogy ha fegyverkezéshes kezdünk», írja Bercsényinek. ²⁰⁾

Mennyire nyomorúságos állapot volt akkor a Bácskában, arról szomorú képet ad Bercsényi egy nov. 17-én a fejedelemhez írt levelében: «Eleget beszéltem szegedi és más tisztekkal; de hogy a Rácországra most már messze lemehessenek, teljes lehetetlenség, elbecézvén az idő a hadat, a pusztában maradna a fele is étlen, szomjan, viz- és hidegvetten semmi fejében». De azért hacsak a kenyér a légénység számára megérkezik, mégis még az nap le akar küldeni lovasságot a Tisza mellett Algyőig vagy Tápéig, a hol a német katonaság fog átkelni a Tiszán; ott egy istenadta szerencsére üssék meg s ha mi kárt tehetek neki Szegedig; mert Szegedtől innen sem élése, sem módja a járásnak. Kedvökre hagyta ugyan nekik a rác nyereséget; de azt mondják a szegediek: «oda bizony hiába biztatom, mert hacsak Szentát, Szabadkát, Kanizsát s mellékeit nem veri, ott semmi sincs másutt. Ha mélyebben akar menni, két hétre is kenyeret vigyen. S így eligazítom őket, ha kenyér lesz, a németelésre Szegedig, hadd próbálják». De tovább nem meri küldeni. ²¹⁾

A történetek után a vidék ily állapotán nem lehet csodálkozni, hanem inkább azon, hogy tudtak egyáltalában itt megélni, a hol a föld művelésére sem értek reá.

¹⁸⁾ Arch. Rakoc. IX. 287.

¹⁹⁾ Arch. Rakoc. I. 492.

²⁰⁾ Arch. Rakoc. I. 562.

²¹⁾ Arch. Rakoc. V. 312.

Bácskában most csend volt, mígnem Károlyi Sándor meghagyásából 1707. március havában Berthódi István a Maros vidékéről üttött e tájakra. Erre Globitz Szegedről ápril hó 3-án a bácskai rácokkal az épen védtelen Kecskemét rémséges feldúlásával felelt. A tiszai militiát Vulin főkapitány vezette, jelen volt Rác-Tököli is; a sabliai rácok pedig Bogyiszlót és Csanádot is pusztítják. A Kecskeméten lemészárolt török kereskedők miatt azonban diplomatai jegyzékváltás keletkezett a portával, a mely úgy intéztetett el, hogy az ott résztvett rácok mind családonkint 2—2 frtot, a többiek pedig 1—1 frt harácsot tartoztak fizetni. E miatt lehangolva, más vállalatba nem fogtak.

1708. ápril havában a rácok ismét rémhíreket terjesztenek, azonban Sötér Tamás ezredes ellenkészületeinek hírére békében maradnak; a kurucok június és július hónapokban többször mutatkoznak Csongrád és Szeged között.

Szeptember 11-én a rácok Nagy-Kőröst támadják meg, de gyalázatos vereséget szenvednek; szekerekre rakván sebesülteiket, siettek vissza Szegedre.²²⁾

Augusztus 3-án Rákóczi is Trencsén mellett nagy vereséget szenvedett, a mi pártját igen megingatta. Kecskemét és Kőrös is bejelenté már hódolatát Budára és Szegedre. Herberstein, szegedi várparancsnok be is követelte tőlök az adót. Ennek dacára a szegedi militia a Péterváradnál telet német had által segítette, mégis 1709-ben ápril hó második felében, mihelyt az akkori rendkívüli nagy hó és hideg elmúlt, Kecskemétre tört és vidékéről sok marhát hajtott el; mert február hóban meg a kurucok vágta le több rácot az aradi várból és hajtották el marhájokat. Kecskemétért ismét Szűcs István csapott május elején lovasságával a Bácskára és nagy pusztítással szerez magának elégtételt.²³⁾ A rácok pedig május 20-a körül Ceglédig portyáznak.

Úgy folytak itt a napok örökös rablás és kölcsönös megtorlás között; azalatt fogyott a nép, a kevés lakosság elszegényedett és elvadult, az egész vidék újra elparlagosodott ezen állandó irtóharcokban. S mindezen bajokhoz tavaszkor nagy áradások, nyáron pedig új kegyetlen vendég is járult, a g u g a h a l á l n a k nevezett dögvészcs ragály, a mely csak augusztus hóban kezd némileg szűnni. Annyan haltak el, hogy nem győzték eltemetni. — S ekkor a szerémi, bácskai és marosvidéki rácok összeállottak a sokat szenvedett magyar városok pusztítására.

Július 13-a óta megint Bottyán volt a Duna-Tiszaköznek parancsnoka, és üllői táborából augusztus 21-én Sötér ezredest Kecskeméten éberségre inti. Hogy az Alföld vigyázó had nélkül ne legyen,

²²⁾ Századok 1868: 706.

²³⁾ Századok 1868: 712.

árjon körül a Bácskában vagy a Duna-Tisza vidékein, vagy a merre az ellenség mozgalmairól hírt hall.²⁴⁾

Egy-két nappal későbbben maga Bottyán kapott parancsot Rákócziól, hogy »egy fordulást tegyen Bácskára». Bottyán ennek következtében augusztus 30-án szándékozott is elindulni s isten segítségével 8 nap alatt az expedíciót befejezhetni is remélte. De azért szeptember 9-én is Szt.-Lőrinc-Kátán van; részint betegsége tartóztatta vissza, részint a Sötértől kapott hír a Szeged körül gyülekező rácok és siákók.²⁵⁾ nagy számáról, melynek előbb erejét akarta megtudni. Hadaít azonban előre küldé a Bácskába, de azok haszon nélkül tértek vissza, mialatt vezérök szeptember végső napjaiban meghalt.

Bottyán halála is csapás volt a fejedelemre és nagy veszteség a magyar Alföldre. A magyar városok nem érezvén magukat biztonságban, újra meghódoltak a cs. német parancsnokoknak, a kiktől védőleveleket kaptak a rácok dúlásai ellen.

1710. február közepén a tiszavidéki rácok Szegednél gyülekezvén, átkeltek a Tiszán és a marosiakkal egyesültek. — Május hó első napjaiban Herberstein a Kecskemétre jött rakoncátlan lengyel kurucok ellen rác és német csapatokat küldött, a melyek azokat szétverték.

Rákóczi szerencsecsillaga azalatt letűnt, a harcot tovább nem folytathatta, miután az ígért külségély elmaradt. S így az 1710. év vége felé a kuruc világnak itt lent is vége szakadt már. — A békealkudozások a császár és a Rákóczi-párt között november 17-én elkezdettek és befejezést nyertek 1711-ben a május 1-én Szatmárt kötött egyezésben.

Most a rác militia is haza bocsátatott, az elmenekült nép is a Szerémségből visszavágyakozott; de nehezen ismertek rá elhagyott lakóhelyeikre. — Az egész Bácska el volt pusztítva, közigazgatási életének semmi nyoma, magyar ember itt akarva sem tarthatta volna fent magát a gyászos napokban. A vármegyei levéltár és vele a vármegyei diplomája elveszett. Úgy mint a másfél százados török uralom után, most is egészen újból kellett mindent kezdeni és szervezni. Így tartatott 1712. december 1-én Kalocsán Bácsvármegye részéről az alakuló közgyűlés, a mikor a június 2-án kelt új diplomát is kihirdették. Három évvel későbbben, 1715-ben Bogdrotvármegye felélesztése iránt is tettek kísérletet, ez azonban a csekély népesség és területe nagyobb részének a tiszai határőrvidék általi elfoglalása miatt nem sikerült.

V. A HATÁRÓRVIDÉK TOVÁBBI SORSA ÉS AZ ELLENE EMELT VÁDAK 1712—1745.

Az 1712. év május havában nyílt meg az országgyűlés, mely 1715. jun. 15-ig tartott. Ezen a rendek, mint már 1703-ban is, újra

²⁴⁾ Arch. Rakoc. IX. 699 és 7.7.

²⁵⁾ Tulajdonképen *sirdékek*, Kis-Olahországban lévő Sirák nevű uradalomból.

azon kérelemmel léptek a trón elé, hogy az ország integritását sértő határőrvidéki szervezetet szüntesse meg, és a határőrvidék területét az illető Bács, Bodrog, Szerém sat. vármegyéknek visszaadván, az anyaországgal egyesítse. Kérelmök azonban nem hallgattatott meg, s így a tiszai határőrvidék még továbbra is a vármegye joghatóságától független területet képezett.

Alig pihente ki magát a rác militia, 1716-ban újra kitört a török háború. S minthogy a harcok színhelye az alsó Duna jobb-partján volt, épen a Bácska, mely még az előbbi hadjáratokat sem heverte ki, lett a császári és magyar seregek táborozási helye, a mi újra roppant terheket rótt az egész vidék lakosságára és a határőrző militiára egyaránt, a kik nem csak a táborban szolgáltak, hanem otthon is katonatartással, és élelmezéssel, és fuvarozással el voltak halmozva.

A császári fegyvereket szerencse követte: fényes győzelmet arattak 1716-ban a törökön Péterváradnál, bevették a töröknek Magyarország területén lévő utolsó várát, Temesvárt, és 1717 aug. 16-án Nándorfehérvárat vagy Belgrádot is. Erre 1718 jul. 21-én megkötötték a passarovici béke, mely a temesi vidéket a császár-királynak adta által végképen. Ennek következtében az ország határait a török szomszéd felé többé nem a Tisza és a Maros képezte, hanem azok sokkal távolabbra tolattak. S így e két folyó mentében lévő határ-ország az ország belsejébe esvén, nevének s rendeltetésének többé épenséggel nem felelhetett meg; e szerint további fennmaradására már nem volt semmi ok.

Bács vármegye azért sietett is mindjárt 1718-ban a királytól ennek feloszlását és névszerint Szabadka és Zombor helységeknek a vármegyébe való bekebelezését kérni — de hasztalan; pedig a határőrök ezentúl egészen 1734-ig foglalkozás nélkül, tétlenül ültek itthon és a magyar államnak semmi hasznára nem voltak. Sőt ellenkezőleg kivételes helyzetök érzetében és unalmas munkátlanságban, mely minden embert s kivált a műveletlent a roszra csábítja, annyi alkalmatlanságot és kárt, hatalmaskodást, rablást és gyilkosságot követtek el a szegény szomszéd adózó népen, hogy számtalan jogosult panaszra adtak kot a vármegyének és a magy. kir. kamarának.

A szegedi és a péterváradi várparancsnokok, mint már a határ-őrvidék szervezésekor, úgy azután is folytonosan ellenséges viszonyban voltak Bács és Bodrog vármegyékkel.

Igy panaszkodik Bács vm. 1713. aug. hóban, hogy Herberstein szegedi parancsnok a pallosjog gyakorlatában megakadályozza. Állandó panasz tárgyát képezte az, hogy a parancsnokok a marhakereskedőket és más vármegyei alattvalókat, a kik az adózást el akarják kerülni, a militárisok közé befogadják s védelmük alá veszik, és pedig nemcsak rácokat, hanem magyar, tót,

német, görög, sőt zsidó egyéneket is vegyesen pártfogolnak és a vármegye többszöri kérelmére sem adják ki. Az ndv. haditanács mindenkor eltiltá ugyan az ilyen vm. alattvalók befogadását, de az orvoslás mégis nagyon késedelmezik s többször egészen elmarad. Pedig Herberstein 1713 dec. hóban maga is beismeri, hogy Bács vmegye a 3 év óta rávetett adó miatt kénytelen tönkre menni; de azért mégis befogadja a szökevény vármegyei alattvalókat, mi által a hátramaradt szegényebb nép vállán a teher még súlyosabb lett. Az udv. haditanács 1716 februárban Löffelholz ezredeshez rendeletet küldött, hogy a hadibiztossal egyetértve Bács és Bodrog vármegye panaszait illetőleg részletes jelentést tegyen, összeírást készítsen és a számfellettieket a katonai helységekből utasítsa ki. A pétervárad-i parancsnok pedig 1719. március hóban a pétervárad-i sáncban lakó katonai és polgári népnek elkülönítését javasolja.

A parancsnokok azonban mindig találtak módot a sérelmek orvoslatát húzni-halasztani, s végre arról egészen megfélekedezni. Így aztán a katonai helységekből annyira megszorodott a lakosság száma, hogy ez a szervezéskor megállapított összeznél 5—10-szer is nagyobb volt. S e népnek alig ötödrésze tett katonai szolgálatot, hanem földműveléssel, kereskedéssel és iparral foglalkozott. Hogy továbbá megfelelő területtel is rendelkezhessenek, egyszerűen a szomszéd kamarai alattvalókéiból vettek el erőszakkal — a mennyire szükségük volt.

Mennyire zaklatták és károsították vármegyei szomszédaikat, látni egy hosszabb bűnlajstromból (Bács vm. levéltárában), melyben a károsított helységeknek a vármegye elé terjesztett panaszai egybe vannak foglalva.

Ezen iratot a vármegye Pétervárad-sáncban (Ujvidék) 1728. okt. 18-án kelt hiteles kiadványban a kamarai jószágigazgatónak adta ki alattvalói jogainak védelmére, illetőleg a hatalmaskodások és erőszakoskodások orvoslása és megbüntetése céljából.

Ezen felemlített és más hasonló tárgyú iratok szerint a panaszok a következők:

1. A pétervárad-i (ma Ujvidék) bíró és esküdtek az egész község²⁶⁾ nevében panaszojják, hogy a pétervárad-i sáncban lévő katonák a közöttük lakó kamarai alattvalókat a község előljáróságának joghatósága alól kivonják és nem engedik sem földesúri adójokat, sem contributiójokat fizetniök, sem az ott állomásozó vagy átvonuló katonaságnak szállást adniök, sem rongált házaikat kitatarozniök, a panaszosoknak pedig igazságot nem szolgáltatnak. Verekedések s civakodások alkalmával a kamarai alattvalókat erőszakkal is bebörtönözik és tetszés szerint büntetik; továbbá földeiket is, a melyeknek eddig kétségbevonhatatlan birtokában voltak, s a melyek nélkül

²⁶⁾ Itt egy katonai sánc volt és felerészben vármegyei alattvalók lakták, tehát Pétervárad-sánc egyes helység volt.

nem lehetnek el, a rác katonák erőszakkal egymásután ragadják el tőlük. Nagy sérelmet látnak abban is, hogy a vármegye szélén lakván, egyedül ők kényszerítettnek az átvonuló katonaságnak előfogatókat és fuvart szolgáltatni, míg a rác határőrök hasonló királyi szolgálatot nem végeznek; jóllehet négyszer nagyobb számmal vannak, mint a kamarai vagy vármegyei alattvalók, miután e számukat nagyrészt a mult években szomszéd kamarai helyekről különböző elviselhetetlen terhek kikertülése végett ide menekülőik szaporították és folyton szaporítják. Végre irtásföldeik, megművelt kerteik és egyéb haszonvételeik sem biztosak a rác militia kapzsisága elől.

[1713. dec. 17-én pedig a vármegye a helytartóságnál panaszt emel, hogy Tillier tábornok s pétervárad várparancsnok a pétervárad sánc szervezése óta kétségtelenül kamarai területen, bár a határőrökkel vegyesen lakozó 90 vármegyei alattvalót, a kik eddig mindig a vármegyénél fizették adójokat, önkényüleg és önhatalmilag ezen 1731. évben militarissokká lenni kényszerített s így a földesúri és a hadiadó fizetésétől szigorúan eltiltotta, sőt végrehajtás útján maga szedte be az adókat és jövőre is szigorúan eltiltotta, nehogy engedelmeskedni merjenek a kamarai és vármegyei tisztviselőknek vagy nekik adót fizetni, sem pedig az ide szálló katonaságnak lakást vagy előfogatót adni ne merészellenek. De még ezzel sem elégszik meg, hanem a sáncban lakó többi kamarai alattvalót, sőt az e sánc mellett a Duna partján lévő Kravatendörffel nevű kis horvát falut is lefoglalni fenyegeti. — A várparancsnok még a szervező bizottságtól bizonyos szigeteket kapott, melyen rendszeren 600 kocsi szénát szednek; Tillier mégis még Mertvalos, Kamendin és Aranyad nevű kamarai pusztákat is egészen lefoglalta magának, egyedül azon okból, mert elődei a két első pusztán is szoktak volt a kamarai tisztek engedelmével a maguk szükségletére szénát kaszáltatni, a többit azonban a kamarai alattvalóknak hagyván hátra. — Tillier pedig mindezzel nem sokat törődve, a kamara és vármegye jogának nyílt sérelmével az egész területet foglalta le kizárólagos használatára. E pusztákon mintegy 1500 szekér széna terem; s minthogy ily ropant mennyiségre nincsen szüksége, a fűvet marhakereskedőknek adja el a szomszéd kamarai alattvalók igen nagy kárára, pedig ezek fizetik az országos és a földbéradókat; részint határőröknek adja haszonbérbe és természetben vagy készpénzben szedi be tőlük a bérletet. Azonfölül még a vármegye joghatósága alatt és a futaki uradalom békés birtokában lévő Kuriakovac, Piros, Szugalovo és Alpár pusztáknak egy részét is szándékozik még magához ragadni.]

2. A kovili bíró is a község nevében panaszkodik, hogy a rác militia (egymás mellett volt egy katonai és egy kamarai Kovil vagy Kobilá nevű helység) a kovili sáncból őket házaik építésében akadályozza és hogy eddig békében bírt földeiket el akarják tőlük ragadni. Kralovec (vagy Kralovadike), Kotyove és Mali-Szt.Iván nevű

pusztákban a határokat elrontják és vetéseiket marháikkal lelegettetik és eltapostatják. — Elvették: Mali-Szt.-Ivánt és Vecskereket egészen, a kamarai Kovil és Gardinovácnak egy részét.

3. Hasonló panaszt emelt a gardinováci bíró is a kovili militia ellen, valamint a temerini bíró a péterváradai és a csúrogi kapitány ellen.

4. A turiai bíró és esküdt súlyosan bepanaszolja a szt.-tamási kapitányt, a ki határukat annyira megnyirbálta, hogy már sem szántó-földjük, sem kaszálójuk, sem legelőjük nincsen; sőt azzal fenyegette őket, hogy házaik küszöbéig minden földet elvesz tőlök. A szegény falusi nép kétségbe van esve és nem tud magán segíteni, ha a vármegye nem védi őket, annál inkább, mert a csúrogiak is folytonosan zaklatják és földeiket pusztítják. A szt.-tamási militia elfoglalta Kutas, Szirnyevo, Kipove pusztákat; a kamarai Turia és Verbász helységek és Felity puszta területét is részben. Csúrog elragadta Nádas puszta felét. A földvári militia is a Béla nevű pusztának egy harmadától fosztotta meg a turiaiakat.

5. Az obrováci bíró és esküdt a palánkai határőrök ellen tett panaszt; ezeknek kapitánya több mint 600 darab gyümölcsfát vágatott ki az obrováci határban tűzifának; a falusiak marháját összefogdostatja és csak 1—1 garas bírság lefizetése után adja vissza gazdájának.

6. A béregi bíró is panaszkodik a zombori militariskok ellen, hogy az eddig jogosan és békében birt Godecsova (vagy Godecse) pusztájokat 1727-ben erőszakosan elragadták tőlük s így megélhetésük alapjától fosztották meg őket, minek következtében adójokat sem képesek megfizetni. A koluthi bíró is bepanaszolja a zomboriakat, hogy valami 50 lánc földjüket tulajdonították el.

7. A zombori bíró is (ezen város is felerészben katonai s felerészben kamarai volt) bepanaszolja a zombori rác militia kapitányát, Brankovics Jánost, hogy egy bizonyos Petosova nevű pusztájokat, melyet a szervező bizottság a kamarai alattvalóknak osztott volt ki, erőszakkal tőlök elvette. Még egy Sivolya nevű földrészöket is a rác katonák szántják és erre építették szállásaikat, míg ők ez után adót kényszerítettnek fizetni.

8. A doroszlói bíró panaszkodik, hogy a katonai hatóság alá tartozó kóborló és rabló siákok a Bresztovác nevű pusztát elfoglalták és a doroszlói határt majdnem egészen a faluig eltulajdonították; míg ők, mint adófizetők alig élhetnek meg. Így Zsarkovo pusztától is megfosztották.

9. Bukesinovic falu bírása Maszlár panaszkodik, hogy a zombori sánchoz tartozó Gávokában²⁷⁾ vagy szintén Bresztovácnak nevezett pusztán lakozó zsványtermészetű siákok tőlök Prekaja pusztának majdnem harmadrészét elragadták.

²⁷⁾ Ezen helyet a szegedi parancsnok 1727. körül telepítette be ezen siákokkal és tette fiók-sánccá.

10. A kupuszinai bíró és esküdtje panaszolkodnak, hogy Runyani (vagy Grunani) nevű földjokről a zombori militia a kazlakba rakott szénájokat elvitte, sőt e földjüket magát is erőszakkal el akarják ragadni.

11. A prigrevica-szt.-ivániak is a zomboriak ellen panaszolkodnak, hogy a már lakott Bukovác nevű pusztájoknak kétharmad részét elragadták.

12. A keresztúri bíró és esküdt panaszosan adják elő, hogy ezen falu a Rákóczi-féle mozgalmak előtt nemcsak a keresztúri határnak, hanem Kerekity és Tamana pusztáknak (utóbbinak csak felében) zavartalan birtokában volt, azok után is még a pétervárad-i parancsnokok (Nehem, Löffelholz, Tillier) által békében hagyattak; míg nem a Palánkára helyezett mostani kapitány a nevezett Kerekity és Tamana földrészeket, Illovának felét, sőt a keresztúri földeknek nagyobb részét is erőszakkal el nem vette tőlük. Ennek az az oka, hogy míg a szervezés szerint Palánkára két század határőr van bejegyezve, jelenleg itt két ezredet is lehetne kiállítani, annyira felfszaporodott a népesség. Következő népes pusztáik és szállásaik vannak: Bulkesz, melyet 1723-ban vettek el, Kerekity, Vizinda, Plavsin szállás, Bicsanszky szállás, Szmolnyanovitz, Uros, Rajkov szelo, Knezevity szállás, Miskov szállás, Zlatno glavac. Mindezen gazdag és népes helyek adózás alá nem esnek s a kamarai helységekben megiszökött jobbágycokat itt rejtik el. Ezeken kívül vannak nem lakott pusztáik is, t. i. a keresztúriak- és a gaidobraiaktól elvett fél Illova, Paulovác, Mandra, Lyublesity s több más, s mindez még sem elég nekik.

13. Hasonló panaszt emel a palánkai sánc ellen Bukin falu is.

14. Szivac kamarai falu bírása és esküdtje panaszából tudjuk, hogy a zombori militia pusztá Felházat vette el tőlük; a zombori rác pápa Veszeni pedig a szivaciakhoz tartozó Pervanica nevű pusztában kútat ásatott és ezen címen most a pusztának mintegy hatod részét erővel magának követeli.

15. A szontai bíró jelenti, hogy a zomboriak 1727-ben mintegy 30 láncot foglaltak el Lapsova nevű pusztájokból.

16. A Kis- és Nagy-Pacsér nevű kamarai pusztá, mely már 12 év óta báró Pejacevics György és Paracetics Antal által bérben tartatott, a zombori határőrök által 1726-ban elfoglaltatott. Így Katalin pusztá is, a melyet 1716—1720. Pejacevics Márk bérelt volt ki; továbbá Glucsi, Paka, Kianovo is erőszakos foglalás útján került a zomboriak kezébe.

17. Kesze és Kulpin puszták felét Oduyer tábornok vette el 1727-ben, úgy Cséb pusztából is két puskalövésnyi földet tulajdonított el.

18. Sablya sánc Goszpodince pusztának felét, és Bozej pusztát egészen foglalta el.

A szabadkai militia a bajai uradalomhoz tartozó Mélykút falu határának egy részét ragadta magához.

Mindezek és még egyéb a telhetetlen rác militia által erőszakkal elfoglalt földterületek és puszták a kamarai alattvalóknak, az adózó népnek megélhetési alapját képezték; az pedig most ezektől megfosztatva subsistentiája alapjában meg volt ingatva; nemcsak adófizetésre képtelenné váltak, hanem megélni sem tudván, tömegesen szöktek meg falvaikból: annál inkább, mert a katonaságnak adandó előfogatok körüli visszaélések marhájakat is tönkretették. S minthogy így legközelebb Bácsvármegye léte is veszélyeztetve volt, ez mindenképen utána járt, hogy a baj orvosoltassék; hogy vagy az elvesztett földek előbbi gazdáiknak adassanak vissza, vagy az adó aránylag leszállíttassék.

Ily kéréssel terjeszté fel panaszait a vármegye az 1728/9. évi országgyűléshez; hasonlóan panaszkodott az 1731. dec. 17-én Baján tartott vármegyei közgyűlés is Csupor Ádám első alispán útján a helytartóságnál és legalább azt kívánják, hogy Gákova vagy más-képen Bresztovác kamarai pusztá, melyet a szegedi várparancsnok erőszakkal elfoglalván katonai sánccá tett és a rabló siákokkal telepített be, ismét visszaadassék, és ezen szemét népség a vármegye szívéből kipusztíttassék.

Hogy a rác militia erőszakoskodásainak főhaszna épen a kapitányokra háromlott, kik valóságos földesurak gyanánt viselkedtek, magától érthető. Az akkori viszonyokat az 1728. évi országos összeírás alkalmából néhány katonai sáncre tett észrevételek is megvilágítják.

1. A pétervárad sánceban Szávics Vászó a főkapitány, alatta egy gyalog és egy lovas század van. A sánccnak majdnem egész határát ő használja, azonkívül a szomszéd csemei pusztát és Vértáló pusztának felét, a melyben a határőrök szántóföldei vannak. A kapitánynak körülbelül 50 ekényi földje van, s ezután nem fizet sem dézsmát, sem kilencedet; hanem alattvalóival együtt szabadon élvezi a földnek hasznát. Ezen sánccban legalább 600 adóképes egyén van, s majdnem mind marhakereskedők, boltosok, iparosok. Vannak itt görög kereskedők is, de mennyi? nem lehet tudni. Ezek évenként fizetnek adót, feleségeik Török- és Görögországban vannak. Van itt helyben serfőzőház is.

2. Kovil (Kobila) sánc kapitánya Kobilai Vászó szintén egy lovas és egy gyalogszázadnak parancsol. A sánc határának felét ő használja, ezenkívül még három pusztát: Szt. Iván, Berladin, Miklósevác, összesen valami hat mértföldnyi területet. Van itt körülbelül 400 adóra kötelezhető egyén, kik gazdaságukat szabadon, minden adó nélkül viszik. Maga a kapitány és két altisztje marhakereskedéssel foglalkozik. Vannak itt még görög kereskedők is, kik a kapi-

táynak adóznak: azonkívül még két serfőző és két malom is a Dunán, neki jövedelmeznek.

3. Titel sánc. Az itteni kapitány Bosnyák két pusztának van birtokában: Barba és Kövesd, és pedig mint az előbbieket szintén adó nélkül. A sánc egész területe négy mértföldnyire becstültek.

4. Villova sánc. Itt csak egy hadnagy lakik egy félszázad gyalogsággal, s az bírja szintén adó nélkül a sánc egész határát.

5. Sablya sánc kapitánya Zority Zsiván, alatta van egy lovas és egy gyalogszázad. Ő használja a szomszéd pusztákat: Egres, Martinci, Novoszelo, Paska, Csicsov, Bozev és ökrökkel kereskedik. A sánc területe kitesz 6 mértföldet. Van itt sörfőző és vizimalom. Mint az előbbieket, ezek is függetlenül és adózás nélkül a vizik gazdái ságukat. Található itt legalább 500 megadóztatható egyén.

6. Csurog sánc kapitánya Delality Jankó, s alatta egy gyalog és egy lovas század áll. Használja a szomszéd pusztákat: Kovinca, Szt. Péter, Martince, Boronya, Szt.-Miklós, Nádas, Nádaly; egész területe mintegy 6 mértföldet tesz. Van itt körülbelül 400 adóra kötelezhető egyén, vannak marhakereskedők és görög kereskedők.

7. Földvár sánc kapitánya Runity Stojko, használja Földvárnak határát és Szt. András és Béla pusztákat és Botra pusztá felét, utóbbinak másik fele a becei sánchoz tartozik. Itt is egy gyalog és egy lovas század van; vannak itt görög kereskedők és marhakereskedők. Az egész határ mintegy 5 mértföld.

8. Szt. Tamás sáncot Doroshanin Putnik kapitány bírja e pusztákkal együtt: Devecser, Sofronya, Szirnievo, Kipono és még Turjának egy negyed részével. Az egész határ m. e. 7 mértföld, és még azonfelül a szomszéd verbásziaktól is valami 150 hold földet vettek el: Itt is két század van, a lakosság 400 megadóztatható főre rüg, van itt 8 marhakereskedő, azon kívül boltosok, iparosok és görögök.

A határőri kapitányok és a legénység egyéb visszaéléseiről s garázdaságairól majd alább szólunk még.

A határőri militia adózási viszonyairól adatok hiányában határozott tudomásunk nincs. De hogy az előbb kilátásba helyezett esékély fejadót vagy capitatiót idővel felemelték és az adócsavart a militiánál is működtették: arra vannak adataink a száva-menti határőrökre vonatkozólag, s ezen eset valószínűen nemcsak azon vidékre szorítkozott. A száva-menti határőröket t. i. Löffelholz tábornok már 1715-ben használta várépítéseknel, hasonlóan a dunai határőrök is alkalmazták így Péterváradnál. Eleintén 3 garas napidíjat kaptak munkájokért, az nemsokára 2, és később egy garasra olvadt le; sőt midőn az építő-pénztár fogytán volt, épen ingyen kellett e munkákat teljesíteniük. Ezután báró Petras a szlavoniai-szerémi ezredben a várépítésre és erődítésre szolgáló pénztárt minden áron meg akarván tölteni, azt indítványozta illetékes helyen, hogy e célra a határőrök is adóztassanak meg. Erre a rőbotváltás tetszetős címén szedték az

adót, s a nép, hogy földművelési munkáiban meg ne zavartassék, készségesen adta ezen adót. A duna-vidéki határőrökre 2472 frt vetetett ki e címen, de ezen adó később 10 ezerre emelkedett és a mellett még fát is kellett vásárolniok s Péterváradra fuvarozniok. Midőn a folyamok kiöntései miatt elemi csapások is érték a határőröket, nagy ingerültség uralkodott nálók; s minthogy lovat, fegyvert, lőszert és ruhát is a maguk költségén kellett szereznüök, azt kérték (1722-ben), hogy legalább a természetbeli robot alól (mely címen adóztak), mentessenek fel és Bács vármegye is ne szedje el tőlök földeiket, a tisztek pedig kapják ki rendesen fizetésöket.²⁸⁾

A duna-vidékiek sorsa nem fordult jobbra. A cs. udv. haditanács megbízásából gr. Oduyer 1727-ben Fu akról új szabályzatot (regulamentum) adott ki,²⁹⁾ de a contributió és az erődítési adóilletékek megmaradtak. S minthogy egyesek földeiket eladogatták, ez betiltatott; mert maguk is azoknak csak haszonélvezői valának. Hasonlóan a főkapitánynak is megtiltatott fő- és altiszti címeket árulni s ez által az illetőket a contributió alól felmenteni. Ellenben a péterváradí sáncban lévő militiának meghagyatott hogy az ottani főkapitánynak 40 ekével robotoljanak téli s épen annyival nyári vetés alá; a kapitányoknak pedig 20—20 ekével, továbbá az aratást, cséplést és fuvart ingyen tartoztak végezni. A főkapitánynak azonkívül még 80 kazal szénát kaszálni s behordani, így 18 öl tűzifát is a palánkai erdőből behordani, vagy e helyett 80 ingyen napszámot adni köteleztettek. Bizony elég teher, miből azonban csak a tiszteknek volt hasznuk.

1731-ben a cs. udv. haditanács megbízta itteni közegeit, hogy a militiát 27 vagy legalább 25 ezer frt adóra rábeszéljék. 1736. jul. 4-én Szegeden összegyűltek a tiszai határvidék kapitányai Merbeck lovasezredes és szegedi várparancsnoknál, és az egyes sáncokat egymáshoz viszonyítván abban egyeztek meg, hogy — ha az egész Tiszavidék mint egy 100 as szám vétetik, — ebből Szabadka sánc 24 részt tegyen, Zombor $2\frac{1}{4}$, Zenta $6\frac{1}{4}$, Szt.-Tanás $6\frac{3}{4}$, Becse $5\frac{1}{4}$, Csúrogy 5, S. blya $4\frac{1}{2}$, Kanizsa $4\frac{1}{2}$, Martonos 4, Ostrova vagy Ada 5, Petrovosczo $3\frac{1}{2}$, Mohol 3, Földvár $2\frac{1}{2}$, Bresztovác $2\frac{1}{4}$, Szeged $2\frac{1}{4}$ részt; tehát a 15 sánc = 100 részt.

Merbeck ezen osztályozást helybenbagyta és megparancsolta az őrnagynak,³⁰⁾ tiszteknek, esküdteknek és községeknek minden sáncban, hogy ezen és a következő években a császári illetékpénzeket (Taxgelder) az említett arányban fizessék, és hogy e szerint vettessék ki jövőre mindennemű teher, mely a határőrvidéket közösen illeti. Ugyanezen arányt 1741. febr. 25-én gróf Gaisrugg főtábornagy is mint szegedi parancsnok és a tiszavidéki határőrvidék tábornoka, megerősíté Ezen időben a tiszai határvidék csakugyan 24 ezer frtot

²⁸⁾ Vaniček I kötet. 186. lap.

²⁹⁾ U. o. 203—206. lap.

fizetett be évenként a szegedi kamarai praefectura pénztárába; Szabadka pedig az utolsó években 5234 frtot szokott Szegedre beszálltatni.

1733—1735-ig folyt a háború a franciák és spanyolok ellen. Ez időben használtattak a rác határőrök először az országon kívül, miután eddig épen semmi katonai szolgálatot nem kellett teljesíteniök. Azonban most sem vették nagy hasznukat. Az országon kívül csak egy fél évig tartoztak a táborban vagy a csatában részt venni, nehogy otthon gazdaságukban kárt valljanak. Ezen időtartamot sem vették komolyan, és ha szerét tehették, a hadi operációk közepette is kisebb-nagyobb csapatokban hazaszöktek. Így történt ez 1734-ben, midőn a bécsi udvar a lengyel trón ügyeibe avatkozott és többi között a tiszai határőrvidékből is néhány századot (810 legényt) a sziléziai határra — Lengyelországgal szembe őrállásra küldöttek. Ezek között volt Szabadkáról is egy lovas-század Szucsich Jakab kapitány vezérlete alatt, a mely az 1734. dec. 28-ki Slávában tartott katonai szemle alkalmával összesen 84 egyénből állott. A határőrök itt is rablással űzték el unalmukat s aztán hazaszöktek, mint a Bács vármegyei levéltárban található és a szabadkaiakra vonatkozó iratokból is láthatni.

Ez alatt az itthon maradottak a bécsi udvar által veszélyeztetett régibb vallási szabadságukat féltő rác papságra hallgatva, Szegedinácz Pero, Zákó ezredes s más tisztek vezetése alatt Bácskában és a marosi határvidéken fanatizálva fegyvert ragadtak és 1734. ápr. 27-én Szt-Andráson a lázadás zászlaját kitűzték.³¹⁾ Ez azonban csakhamar leveretett; mert a kik a rácok közül még nem állottak nyíltan a lázadók pártjára, saját hűtlenségöket és személyi érdekeiket eltitkolni kénytelenítettvén, az aradi várparancsnok rendelkezése a lázadók ellen keltek fel, s így szükségből erényt gyakorolni voltak kénytelenek. Ezen alkalommal is természetökhöz híven Békés, Zaránd és Arad vármegyéknek több faluját kirabolták, marháját elhajtották s sok más tolvajságot követtek el.

1736-ban a császár mint az oroszok szövetségese török háborúba bonyolódott, mely szerencsétlenül folyt s az országnak sok áldozatába került. 1737. év júl. havában kezdik az operációkat és gróf Neiperg alatt a Tisza- és Maros-vidéki rác határőröket is Bosnyákországba küldik — Banjaluka felé, részint pedig a fősergebe osztják be. Előbbiekből 1738-ban Szabácsba helyőrség küldetett. Ez febr. 25-én a várból egy török csapatra kirozott, azonban szerencsétlenül járt; negyvenen közülök elesetek, a többiek Zwornigba vitettek fogságba. Utóbbiak között volt Szekenderovics Pavas Szabadkáról. Ezt a törökök elhocsátották, hogy otthon egy hónap alatt fogolytársaiért váltságdíjúl pénzt gyűjtsön, mint ezt a törökök szok-

³⁰⁾ T. i. az őrnagyi rangban volt tiszavideki főkapitány Vasilio Julinác.

³¹⁾ Horváth Magy. tört. VII. köt. 189. lapján.

ták gyakorolni. Szkenderovics hazajövén, Fábry Mihály Ferenc ideiglenes szegedi várparancsnok márc. 26-án németül irt menlevelet adott neki,³²⁾ melyben mindenkit szíves adakozásra szólít fel. A gyűjtés eredményéről nincsen tudomásunk.

1739-ben Szabadkáról Szucsich Jakab mint tiszavidéki legidősebb kapitánynyal ismét egy csapat (150 egyén a tisztekkel együtt) küldetett Belgrádba a hajókra. A szabadkaiak, mint látjuk, a török háborúban többfelé is alkalmaztattak, s ebben nagy részt vettek sok anyagi áldozattal és emberveszteséggel, mi azután nem-okára a sánc polgáriásíttatásakor 1743-ban, és midőn az 1770-es években a szabad királyi városi jogokért folyamodtak, kérelmök alapját képezte. Így ez utóbbi szabadságlevél érdemül róvja fel e városnak, hogy lakosai Viddin, Mehádia, Nisza és Belgrádnál maguk költségein s fegyvereivel szolgáltak: sokan elvesztek és fogságba kerültek, utóbbiakat 16 ezer frton, mi akkor roppant nagy pénzösszeg volt, váltották ki. Futakról Temesvárra 18 mértföldnyire szállítottak a császári seregnek lisztet — 80 lovas és 100 ökrös szekéren, maguk gazdaságának mulasztásával; szénát is adtak a seregnek ingyen és 600 kocsival el is vittek Kanizsáig. 1739. és 1740-ben, midőn Zomborban a mirigyhalál vagy pestis pusztított, mely Szabadkán 1738. évi augusztusban szűnt meg dühöngeni, ők maguk hat hónapon át naponként 600 napszámot (?) adtak maguk költségein Belgrád erődeinek lerontására, mi az ő számításuk szerint körülbelül 36 ezer frtot tett. Még 1739-ben a temesi vidéken az oláhok zavargásai ellen egy lovas és egy gyalog századot állítottak és maguk költségein tartottak el, csak kenyercet kaptak a kir. kincstár részéről.

Miután 1740. okt. 20-án III. Károly király halálával a pragmatica-sanctió értelmében leánya Mária-Terézia követte a trónon, és attól bajor, porosz és francia trónkövetelők meg akarták fosztani: az ezek elleni hadjáratokban is felhasználtattak a határőrök 1740—1745. években. S pedig 1740 - 1741-ben a tiszavidékiek részt vesznek a sziléziai hadjáratban; 500 tiszavidéki és 400 marosvidéki határőr gróf Pálffy alatt Felső-Ausztriában működött a bajorok ellen, azonban a legénység annyira rosszul viselte magát, hogy Pálffy panaszára gróf Khevenhüller tábornok lefegyvereztetni s hazakergetni akarta, katona jellegöktől megfosztva. Ez azonban a tiszteknek, kivált Vuics Arzén újonnan kinevezett tiszavidéki főkapitány kérelmére elmaradt.³³⁾

1742. ápril havában a tiszai és marosi határőrök Vuics és Sévics János főkapitányok alatt Morvaországba rendeltettek. A csákvári sereg győzelmeinek biztosítására a Tisza-Maros és Duna vidéki határőrök gróf Festetics parancsnoksága alatt még egyelőre ott is maradtak és 1000 tiszavidéki Olmützbe tétetik helyőrségnek. Festetics

³²⁾ Szabadka város levéltárában van.

³³⁾ Hofkrat prot. exp. 1741. folio 2974. = Vaniček e. m. II. köt. 332.

később julius végén Prága felé vonul, hogy az ostromló sereget erősítse. S még Debrecenben is a tiszai határőrök Pálffy alatt, a marosiak pedig Mercy alatt működnek Bajorország ellen.

1743. márc. havában ismét 1510 lovas és gyalog határőr a tiszai vidékről Vuics főkapitány vezetése alatt Bajorország felé vonult. Ápril hóban Engelshofen tábornok többi között Szabadkáról is 200 önkéntest (volontair) rendelt ki, kiket Szlavoniába akart vezetni; de ezek a kivonulás előtt fellázadtak, miért is a főizgató Peter hadnagy Roglaticáról be is záratott.³⁴⁾ Ezek azután még 1745-ben sem kerültek haza, hanem a Szávamenti militiahoz csatlakozva továbbra is táborban maradtak. Ugyanezen 1745. évben a tiszai határőrökből 522 ember Freiburgnál francia fogságba esett; de az udv. haditanácsnak nov. 13-án kelt értesítése szerint már kicseréltettek és az útnan voltak hazafelé, miért Fábri szegedi térparancsnok nov. 25-én köszönetet mond.

S ezek voltak a tiszai határőrök utolsó szolgálatai; mert időközben oly események történtek, melyek a határőrvidékek megváltoztatását s részben végleges megszüntetését vonták maguk után.

Bács vármegyének nagy érdekében állott, hogy ezen az adózó nép nem kis kárára nagyobb rész a polgári terület belsejében lakozó s katonai szolgálatai fejében rendkívüli szabadságokkal felruházott, s a mellett rakoncátlan militiatól szabaduljon. Azért mindent elkövetett, hogy a határőrvidékek az országra káros voltát és a visszacsatolás előnyeit kimutassa. Ezen törekvéséről tanuskodik az alább bemutatandó két iromány, a mely mint valamely bizottság munkálata tűnik fel a Tisza-Maros vidéki határőrvidék ellen, mely ha talán nem is kizárólag Bács vármegye részéről, de bizonyosan ennek a befolyása alatt keletkezett és valószínűleg arra volt hivatva, hogy az 1741. évi országgyűlés hangulatát e tárgyra vonatkozólag befolyásolja. Ezen keltezés és aláírás nélküli okmányok elseje Budán az országos levéltárban található,³⁵⁾ és élénk színekkel festi a tiszai határőrvidék állapotát és a tiszteknek visszaéléseit.

Ezen okirat öt kérdést tűz maga elé, és az ezekre adott feleletekben világosan ezen intézmény céltalanságát, sőt káros voltát vitatja. Címe: Pontozatok vagyis észrevételek a sáncoknak nevezett rác katonai helységek visszaköblezéséről, a melyek Magyarország alsó részeiben nevezetesen Zaránd, Arad, Csanád, Csongrád, Bács és Bodrog nemes vármegyékben találtnak. — Az I. kérdés: Mennyi ilyen katonai helység van mindegyik kerületben?

³⁴⁾ Hofkraft. 1743. évi. protoc. exp.

³⁵⁾ Neo Regest. Acta Fasc. 101. Nro. 16. jegy alatt. — Magyar fordítását Stelzer Frigyes közli az «Ujvidék» című hetilap 1879. évi 24-ik számában és a Dudás Ödön szerkesztette «Bács-Bodrogh» című évnegyedes folyóirat 1879. évf. I. köt. 81 stb. lapján.

Felelet: A szegedi vár és ennek parancsnoka alá a következő 15 katonai sánc tartozik: a szegedi katonák az odakebelezett Reszke katonáival, továbbá: Martonos, Kanizsa, Szentá, Osztrova vagy Ada, Moholy, Petrovoszelo, Földvár, Becse, Csurog, Zsablya, Szt.-Tamás, Bresztovác, Zombor és Szabadka.

Ezek között a két utolsó, t. i. Zombor és Szabadka a népesség számát tekintve, a többi helységeket háromszorosan is felülmúlja.

Az említett 15 katonai helység lakossága saját kapitányaik érdekelt összeírása szerint — úgy mondják — mindössze 3 ezret tesz. Pedig ha az összeírás a vármegyében divatozó rend és mód szerint történnék, bizonyára háromszor annyi fegyverfogható vagy munkabíró férfiú találtatnék a szegedi kerületben.

Az aradi kerület, a mely napról-napra a mindenfelől oda özönlő települőkkel szaporodik, 24 katonai helységgel bír; ezek kisebbek ugyan mint a szegedi kerületben levő helységek, azonban nagyobb számban lévén, ezek szintén könnyen kiadnák a 9 ezret, miként a szegedi kerület. Az aradi kerület kat. helységeiből csak felsoroltatnak ezek: Arad, Simánd, Orovil, Gally, Piperi szállás, Glogovác, Mandorlak, Szabadhely, Csiger, Paulis, Somlyós és Ohova (vagy Ohába?).

A péterváradai várhoz a Dunán s a Tiszán innen ezen 6 hely tartozik: a vegyes péterváradai sánc, a vegyes Kovil, Villova, Titel, Palánka és Csenta. Ezekon kívül még más helységek is tartoznak ide a Dunán túli vidékből Szerémből, a melyek azonban ismeretlenek.

Ha az előbbi két kerülethez adjuk ezen 6 helységet is, mindössze 20 ezernél is nagyobb lakosságot számíthatunk.

II. Mennyi katonát állít a legnagyobb szükség idejében ezen kerületek mindegyike?

Felelet: A szegedi kerület ily szükség idején összesen 1000 lovas és 500 gyalog katonát tartozik adni. Hogy azonban a legutóbbi török háború idejében ezen mennyiséget egészen kiszolgáltatták-e? biztosan nem lehet tudni. Minthogy azonban Szeged és a közel Reszke a rájuk parancsolt 351 határőrből 1737-ben csakis 15 közlegényt állított egy kapitánnyal, 1 hadnagygyal, 1 káplárral és 1 dobossal; 1738-ban pedig ismét csak 9 közlegényt, 1 hadnagyot és 1 adjutánst adott, s pedig ezeket is az operationalis pénztárból kapott fizetés mellett, jöllehet a privilegium értelmében ingyen tartoznak szolgálni: ebből több mint valószínű, hogy bizony a többi katonai sáncok sem adták az uralkodónak az őket megillető mennyiséget.

Egyébiránt a Szegedhez tartozó 15 katonai sánc a szegedi kamaralis praefectura pénztárába minden évben 24 ezer frtot szoktak fizetni, a mely összegből maga a szegedi és a hozzátartozó reszkei határőrök az özvegyek és árvák kivételével 495 frtot fizetnek.

Az aradi és péterváradai kerület ugyanannyit tartozik fizetni; e kötelezettség azonban 1738. és 1739-ben elengedett nekik.

III. Mily szolgálatot tettek a határőrvidékiek, s mily eredménnyel, mily haszna van ebből a királynak vagy más valakinek?

Felelet: Ezen rendezetlen (disordinata) militiának szolgálata 1718. óta, ha igazságosan mérlegeljük, bizony nagyon is csekély. Mert 1734-ig otthon ültek tétlenül, s köztelhertől menten csak házigazdaságukat szaporították. Akkor néhány század a sziléziai határra küldetvén, ott hiában húzták a zsoldot, és esapatonkint hazaszöktek. Az itthon maradtak pedig 1735-ben Szegedinac Pero alatt fellázadtak.

Ismeretes dolog, hogy a szerb metropolita ily szörnyű emberekből az uralkodó szolgálatára egy lovas ezredet állított fel, s hogy ez Magyar-, Olasz- és Németországban sok zavart és garázdaságot követett el. Azért midőn belátták, hogy e zabolátlan katonaságot megfékezni nem lehet, végre is kénytelenek voltak ezt teljesen feloszlatni, miután az országnak és a királynak semmi hasznára nem volt. Ebből világos, hogy a rendezetlen rác nemzeti militia katonai szolgálatokra nem használható, különösen pedig a határ védelme, melytől az egész ország biztonsága függ, reájok nem bízható. Ama felosztott lovas-ezred legénysége is megszokván nem a munkát, hanem a henyélést, a Száva, Duna és Tisza mentében idestova barangolván lopnak, rabolnak, s az egész vidéket nyugtalanítják még mai nap is, úgy, hogy ezen vidékeken biztonságban átutazni alig lehetséges.

Különben a rablás a rácoknál, kivált pedig a péterváradiaknál és az aradiaknál épen a királyság közepében napról-napra annyira elhatalmasodott, hogy már a rác papok vezérlete alatt is üzetik, a kik közül már többen ki is végeztettek. Sőt maguk a főlebbvaló tisztek is pártolják, védelmezik őket gonosz cselekedeteikben. Így a becei kapitány Vulin Straina összejátszott Vragovics Jovan pusztai harambasával vagy rablófőnökkel, védelme alá vette és rejtegette, s így neki s társainak segédkezet nyújtott zsványosságuk űzésében; míg nem a dolog felfedeztetvén, a kapitány rangjától megfosztatott és proscribáltatott. Megtörtént az is, hogy egy rác pap ily zsványokat az őket üldöző vármegyei fegyveresek előtt a templomba rejtett el. Egy kapitány a Száva vidékéről néhány év előtt Belgrádon, egy másik Radics nevű kapitány Péterváradon rablás, lopás s útonállás miatt, amaz felakasztatott, ez pedig kerékbe töretett. A csanádi kerületben egy éjjel 16 rác katona kirabolta Csanád vármegye pénztárát. A pénztárnok szerencsére nem volt honn, családját azonban borzasztóan megkínózták. Ezek közül hetet példaadás végett Aradon felakasztottak. A bresztováci sánc kapitánya Mirilovics a többi tisztekkel bizonyos szerbiai menekülteknek marhacsordáját elfogván eladta, és a pénzt elprédálta.

Világos, hogy a közjóra csak hátrányos, ha a gonosztevők a vármegye büntető keze előtt katonai helységekbe menekülnek, ott befogadtatnak és ki nem szolgáltatnak; ilyenek voltak Szegeden a hir-

hedt Faragó János és István, Puska, Stoján János, Mészár Péter és mások.

Ezenkívül sok adófizető is elhagyván régi lakóhelyét s annak közterheit, a katonai sáncokba szökött; azonban egy katonának sem volt szabad máshová átköltöznie, mert erőhatalommal vitték vissza.

A rác katonák a mult török háborúban a szász segédhadak kocsijait Nisnél kirabolták, a táborba menő és visszatérő mészárosokat kifosztották. Ezen militia nagyobb része a császári seregből hazaszökött, s a szegedi várparancsnok által egyenkint 25 frt bírságra ítéltetett. Legújabbán a szabadkaiak egy kamarai alattvalót Almáson megöltek és házat kirabolták.

Ezen és számtalan felsorolható esetekből eléggé megérthető, mily hasznára van a rác militia a királynak s az országnak. De igen is nagy előnyére és hasznára van az tiszteinek, miután a korcsmák, mészárszékek, a halászat, vadászat s minden haszonvétel a kapitányoknak szolgál mintegy földes uraságoknak. Ezenkívül a közlegények (plebei) a kapitányoknak a tavaszi és őszi vetés alkalmával egyenkint 6 napig szántani és 6 napig kézi napszámot végezni kötelesek; de ehhez járul még sok kimondhatatlan faggatás és egyéb szolgálat. A drága tűzifát is tartoznak neki adni, ő pedig pénzbírságra ítélheti őket. Egyáltalában mindenkor saját hasznokat keresvén, a bűnfejtő eseteket is öncéljaikra használják. Alárendelteiket börtönbe vetik, s addig kínozzák, bottal fenyegetik, míg tőlök néhány aranyat ki nem csikarnak. Minden kapitány házánál éjjel-nappal 4—6—8 ember is őrt áll; a legnagyobb dolog idején a gazdagabbak megváltják magukat pénzzel, a kapitányok erre a szegényebbeket hajtják az őrtállásra. S minthogy a szegedi várhoz tartozó összes katonai sáncokban, a szabadkait kivéve, bor sehol nem terem: a kapitányok más vidékeken olcsón vásárolnak össze rossz bort és pálinkát és tetszés szerinti áron mérik s árulják a szegénységnek.

Ezen katonai sáncok sok és terjedelmes pusztákkal is bírnak, melyeknek nagyobb részét azonban a kapitányok és alárendelt tiszteik használják; a többieknek csak az jut, a mi nekik már nem kell. E földeken roppant sok marhát, hizlalt ökröket tenyésztenek; az eltévedt barmokat is maguknak tartják, s az alsórendű lakosokat arra kényszerítik, hogy csekély bérért nekik szolgáljanak. Szóval: mindazon előnyök, melyekkel a földesurak bírnak, ezen kapitányoknak is rendelkezésükre állanak hasuk hizlálására olyannyira, hogy a legkisebb sánc kapitánya is (a szegedit kivéve) néhány ezer forint évi jövedelemmel dicsekedhetik. Hogy fölebbvalóiknál magukat behízelegjék, hogy törvénytelen szerzősmódjokat eltakarhassák és maguknak jövőre is biztossítsák: különféle ajándékokkal kedveskednek nekik, melyeket azonban a köznéptől csikarnak ki, mint: szénát, gabonát, szalonnát, zsírt, lovakat, marhákat stb., azonfölül még néhány száz aranyat is. Maguk céljaira is nem egyszer adóztatják meg a szegény

népet, melyet püspöktük átkával is fenyegetnek. Így tartják fenn magukat katonai rangjukban és biztosítanak maguknak büntetlenséget.

A nép tehát ezerféleképen megterhelhető alig várja, hogy a vármegye alá kerüljön. Csak nem régen a szabadkaiak panasza is bizonyos szegedi parancsnok fülébe jutván, ez maga sietett oda egy hadbíróval, hogy a bajt orvosolja, és az elnyomottakat felszámolja. A helyszínén a tisztek visszaéléseiről meggyőződván, nehogy a szegénység továbbra is azok önkényétől függjön, az idetartozó 12 nagy pusztá (nem 17, mint az okirat mondja) arányában a népből 12 tanácsnokot (senatores seu iudices) választott és elrendelte, hogy ezek ítéljenek minden gazdasági ügyekben. A nép ezen intézkedésnek igen megörült és tisztességes ajándékokkal tisztelte meg a parancsnokot. A tisztek azonban hatáskörüket elveszítvén, még nagyobb ajándékokkal kedveskedtek a parancsnoknak, a ki most mindkét fél ajándékaival tért vissza Szegedre, továbbra is meghagyván a tiszteknek a módot, a népet az előtti rendszerrel kizsákmányolhatni.

A parancsnokok a katonai elbocsátó levelekért megfizették magukat; azonban a következő parancsnok nem ismervén el elődének intézkedéseit, azon leveleket újra fizetteti meg. Nehány év óta a kapitányságok betöltése a parancsnokoktól, kiknek ebből szép jövedelmök volt, elvetetett és a cs. udvari haditanács magának tartotta fenn. Kárpótlásul most az alkapitányságokat szokták érdem nélkül 50 és több aranyért árulgatni, s pedig oly számban, hogy majd minden tizednek van ily helyettes kapitánya.

Itt rejlik tehát annak oka, miért védik annyira a határmiliátát, a melytől az országnak ugyan nincsen, hanem annál több haszna van a tiszteknek, s melynek eltörlése csak rájuk nézve nagy veszteség.

IV. Vajon szükségesnek mondható-e a rác nemzeti határőrség?

Felelet: A királyság határainak védelmére csakugyan szükségesek volnának oly katonák, kik a hazai földért és a keresztény állam jólétéért vértüket is áldozni készek lennének. Azonban e rácok sem rendez nem szoktathatók, sem nem állandó és igazi polgárai e hazának; ehhez őszintén nem ragaszkodnak, az anyaegyházzal nincsenek egységben. Fegyverekkel, lovakkal s ruhával nincsenek jól felszerelve, futáshoz s lopáshoz vannak hozzászokva; s így semmire sem használhatók. Ehhez járul, hogy ha 20 esztendőben egyszer bizonyos számú katonaságot kell állítaniok, nem a jobbak mennek maguk, hanem többnyire éretlen semmirevaló embereket fogadnak fel maguk helyett, s ezeket hol egy pisztolylyal, hol egy rozsdás karddal, vagy egy rozsz puskával ellátva csempézik be a hadseregbe, a kik aztán a mint rendetlenül elmennek, azonképen minden haszon nélkül meg is szöknek onnan; minthogy őket sem a becsület, sem a haza iránti szeretet, sem az állam jóléte nem lelkesíti.

V. Mily módon lehetne ezek helyett magyar nemzeti katonaságot tartani, miből lehetne ezt fentartani, s hová kellene az őrvidéket áthelyezni?

Felelet: A mint az ország határai e rác militiától távolabbra estek, e militia sem tekintethetett határőrzőnek. Régebb időben a határ az ország közepén volt; mióta azonban a török tovább szorítottott, a határ is távolabbra vitetett. S minthogy az ország mostani határai a Száván és Bánságon túl vannak, a határőri katonaságot is ezen határookra kell átvinni; csakhogy nem ezen rácokat. Ezeket a vármegyékbe kell olvasztani, és az ő adójokból Várad, Szolnok, Győr és Komárom véghelyek mintájára igen könnyen lehetne ezer lovas és épen annyi gyalog rendes állandó katonát toborzani és eltartani.

1. Mint említők, a rác militia 3 kerülete 45 helységből áll és (a tisztek földéit nem számítva) évenként 48 ezer frtot fizet.

2. A belső haszonvételek, mint a koresmák és mészárszékek, melyek mindenütt találatnak, egyre-másra behoznának 500 forintot, s ez összesen 12,500 frtot tenne.

3. A püspöki tized és a földesúri kilenced, melyek egyikét sem adták eddig a rácok, csekély számítás mellett is mintegy 12 ezer frtot tesz.

4. A több mint 100 kamarai és magánbirtokú puszta, melyeket ezen haszontalan rác katonaság ragadott magához, ha bérbe adatnának, könnyen behoznának 15 ezer forintot. Ez csak az úri jogokról értendő. Ha pedig

5. ezen rácok a többi vármegyei alattvalók módjára iratnának össze és birtokuk contribútió alá vettetik; s ha a 45 helységben nem volna is több mint 5000 lakos, s mindenik csak 10 frtot fizetne évenként a vármegye pénztárába: ezen adó megütné az 50 ezer frtot, a mely az előbbivel együtt 137 ezer frtot tenne. S ezen összegből könnyen el lehetne tartani ama 2000 katonát a következő módon:

1. Szét kellene osztani 4—5 szakaszra, s mindegyiknek kijelölni helyét a határon, a hol béke idejében a földet művelné, hogy magának és családjának a kenyeret, lovának a szénát beszerezze.

2. Az ily katoná tartoznék lovat tartani magának, fegyvert és egyenruhát. S hogy azt a mire szüksége van beszerezhesse, előlegesen 6 hónapi fizetését kellene neki egyszerre kiadni.

3. A lovasnak havi fizetése 5 frt, a gyalogosé 4 frt lehetne.

4. Mindegyik helységnek volna egy kapitánya, egy kapitányhelyettese, egy zászlótartója és tizedesei. Ezek fizetésére rangjuk arányában a koresma s mészárszék jövedelmei s mindenik saját gazdasága szolgálnának.

5. A kapitányok és a katonaság a határparancsnoktól függnének, és havonként kétszer hadigyakorlatokat kellene velök tartatni.

Ezen kétezer ember összes zsoldjára 108 ezer forint szükségeltetnék, a mennyit a mondottak szerint minden baj nélkül elő is lehet teremteni.

A másik szintén keltezés s aláírás nélküli és igen valószínűen az előbbivel egykorú irat³⁶⁾ felsorolja a vármegyébe kebelezendő katonai helységeket az általuk használt pusztákkal együtt; számokkal mutatja ki, mennyi katonát tartoznak egyenkint ama helységek kiállítani, mennyi adókötelezett egyént lehetne ottan találni és mennyi adóval járulhatnának azok a visszakebelezés után az országos hadipénztárhoz. E szerint

1. Szabadka városnak 12 pusztája van: Tompa, Ludas, Csantavér, Verusity, Lebesity, Kelebia, Tavaszkút, Vámtelék, Bajmak, Gyurgyin, Vadgyirin (értsd: Nagyfény) Zobnatica. E katonai helység 205 katonát tartozik adni, azonban mintegy 2000 megadóztatható egyént lehetne itt találni, kik csak személyadóban (4 frtjával) 8000 forintot fizethetnének.

2. Zombor városnak 9 jó faluja és 19 pusztája van; névszerint: Szalasity, Krnyája, Milicsics, Bility, Krusevic, Kákova, Godecsovo, Bresztovác, Sarkovo falvak és Preradovic, Gradina, (Pusztá-) Kula, Ivanovoszelo, Csonoplia, Dolovi, Saponya, Gyurgyin, Stanicki (Stanicsics), Rancevo, Bratyovic, Nenadic, Csicsovi, Szamotvarica, Sztapari, Pacsir, Piperus, Bukovác, Karakoria nevű puszták. Ezen sánc 272 katonát tartozik állítani; de van itt körülbelül 3000 adókötelezett egyén 12 ezer frt adóval.

3. Szt.-Tamáshoz két pusztá tartozik: Devecser és Sofronya: Ezen sánc illetéke 54 katoná; azonban mintegy 200 adókötelezettje van 800 frt adóval.

4. Sablia (Zsablya) város 3 pusztával bír: Pascha (Paka), Csicsoy, Martince. Ezen hely 90 katonát állít, de van 300 adókötelezettje.

5. Csurog város e két pusztával: Szt.-Miklós és Nádaly. Állít 91 katonát, de van legalább 320 adókötelezettje.

6. Földvár, Béla pusztával. Katonailletéke 50 legény; itt is körülbelül 150 egyént lehetne megadóztatni.

7. Becse (Vecse) városnak 4 pusztája van: Csik, Kókut, Devecser, Kétvillova. Tartozik 90 katonát adni, s van itt mintegy 270 megadóztatható egyén.

8. Petrovoszelónak 3 pusztája van: Obornyaesa, Szvianica (Bliszénica?) Vizes. Tartozik 50 katonát adni, s van körülbelül 200 adókötelezett.

9. Mohol, Novoszelo pusztával. Ad 27 katonát, s van mintegy 50 megadóztatható.

10. Osztrova (v. Ada) 3 pusztával: Bánovce, Csanadszki (Csanálos) és Novoszelo másik fele. Állít 69 katonát, találni itt mintegy 200 megadóztathatót.

11. Szentá (Zenta) két pusztával: Tornyos, Csivos (talán a mai Csanasz? Likas pusztá is idevaló, de nem említetik) Tartozik 90 katonát adni, s van itt mintegy 200 adókötelezett.

³⁶⁾ Bács vármegye levéltárában.

12. Kanizsa két pusztával: Nadirlany (értsd: Adorján) és Ostorak. Állít 70 katonát, s van mintegy 200 adókötelese.

13. Martonos két pusztával, 90 katonát tartozik állítani s található itt mintegy 210 megadóztatható.

Ezen 13 sánc a Szeged melletti Reszke faluval és a fönt Zombornál említett Bresztovác fióksánccal képezte a szegedi parancsnoksághoz tartozó tiszai határőrvidéket. A teljesség kedvéért még felsoroljuk a szintén Bács vármegye területén lévő, de a pétervárad-i parancsnokság alá tartozó dunai határőrvidék kiegészítő részét alkotó következő 5 katonai sáncot is:

1. Titel város, Barbá (Barlad?) és Kuvesda (hajdan Kövesd) pusztákkal; tartozik 90 katonát adni s van itt mintegy 300 adókötelezett.

2. Villova, Szurdok pusztával. Ad 20 katonát, s van mintegy 70 adóköteles.

3. Kovil (vagy Kobila) város 7 pusztával, köztük: Szt. Iván, Beladin (Belabara), Miklosic, Gralevce. Ezen helység ad 100 katonát, s van benne mintegy 400 adóköteles.

4. Pétervárad-sánc (ma Ujvidék) félig katonai, félig vármegyei hatóság alatt álló város, Csenej nagy faluval és következő 11 pusztával: Szajlova, Rivice, Baksics (a hajdani Zajol, Rév, Baksafalva), Bela na bara (na brdu?), Bela na rádni, Emusics, Topolya, Kula, Pandobra, Veliki (nagy) Hegyes, Mali (kis) Hegyes. Ezen hely 220 katonát tartozik adni, s lakik benne mintegy 1500 adóköteles.

5. Palánka város Bulkesz és Kerekity falvakkal és e 7 pusztával: Mandra, Rajkovo, Uros, Visenda, Lubicity, Csardaklia a csébi határban és Taranya (Tamana, Chamana?). Ezen helység 150 katonát tartozik adni, s található benne mintegy 1000 adóköteles.

Az előbbi okmányban felemlített Csentat sem ezen, sem más okiratok nem ismerik.

A felsorolt 18 katonai helységben összesen 1828 katonát kellett állítani; jóllehet Bács vármegye állítása szerint mintegy 10,820 megadóztatható egyént lehetett volna azokban találni, kik fejénként 4 frttal megadóztatva 43,280 forintot, tehát kétszer annyit mint eddig fizethettek.

Bács vármegye szerzősége mellett e két okiratot illetőleg világosan szól azon körülmény, hogy majdnem kizárólagosan csak e vármegye területén fekvő katonai helységekkel foglalkozik. Kétségtelen az is, hogy a panaszok túlzottak, s részben sokkal nagyobb horderejűeknek vannak feltüntetve, mint a mennyire természetöknél fogva szabad volna. Azonban az adatok gyűjtése és csoportosítása körül jó adag szenvedélyesség és pártgyűlölet vezette az illetőket, kik már régen óhajtották e visszás helyzetet megszüntetni és véget vetni valahára az alkotmány sértő határőrvidéki szervezetnek, mely különben is már túlélte magát, és céltalannak bizonyult. Annál is inkább töre-

kedtek céljokat valósítani, mert a kivételes helyzetökben elbizakodott vajmi csekély műveltséggel s jogérzettel dicsekedhető militia közvetlenül is folyvást veszélyeztette a vármegyének békéjét s nyugalomát. Hisz maguk a császári seregek parancsnokai is több ízben panaszkodtak e militia rakoncátlansága s hasznavehetlensége miatt és sokszor hajmerezítő dolgokat voltak kénytelenek e határőrök vadságáról Bécsben jelenteni.

Mind ennek végre mégis az volt eredménye, hogy a vármegye és a nemzet állhatatos kérelme legfelső helyen meghallgattatott.

Mária Terézia, elleneitől szorítva, a hű magyar nemzet lovagiaságában bízva, 1741-ben országgyűlést hívott össze, melyen a remélt segítséget meg is nyerte. S viszonzásul ő is a többi között a rendeknek az előbbi kormány által törvényellenesen elszakasztott egyes országrészek visszacsatolása iránt már többször¹⁾ felterjesztett kérelmét s jogos kívánalmát végre meghallgatván, az október elején tartott tanácskozás értelmében elhatározta, hogy mihelyest csendesebb és békésebb idő áll be, a Tisza- és Maros-vidéki katonai helységeket, így a Szlavoniában és a Szerémségben az udvari kincstár alatt lévő részeket is az anyaországba s az illető vármegyékbe visszacsatolja. S ezt annál is könnyebben tehetette a tiszai és marosi határörvidékre nézve, mert egész fennállása idejében sohasem fordítottak erre nagyobb gondot, nem tulajdonítottak ennek nagyobb fontosságot és katonailag nem is szervezték teljesen; 1718 óta pedig épen nem volt fennállásának semmi oka.²⁾

Igy jött létre az 1741. évi 18. törvénycikk, melynek reánk vonatkozó 3. §-a elrendeli, «hogy a Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád és Zaránd vármegyékben fekvő u. n. katonai helyek az ország és vármegyék törvényhatóságának adassanak vissza és vetteszenek alá; aztán a temesi, szerémi és alsó-szlavoniai kerületek, mihelyt csendesebb idők járnak, szintén kebeleztessenek vissza az országba és törvényhatóságának vetteszenek alá. E végre biztosokat fog a királyi felség kinevezni»....

Ezen törvény végrehajtása azonban nyugodtabb időre halasztatván, a tiszavidéki militia még ezután is felhasználtatott a táborban 1745-ig. Különbösen a bécsi udvari haditanács is idegenkedett e dologtól, mert méltatlannak tartotta, hogy ezen katonák, kik annyi érdemet szereztek maguknak a trón iránt és eddig kiváltságos helyzetben éltek, most a vármegyékbe kebeleztetvén, mint közönséges parasztok a kamara úrbéri teherviselése alá jussanak.

Az 1741. évi 18. és 50. törvénycikk értelmében a visszacsatolásra kiküldött biztosok először is egy új Szávamenti határörvidék szervezésével foglalkoztak, melynek következtében Szlavonia

¹⁾ T. i. 1703., 1712., 1723., 1728. években.

²⁾ Vaniček I. 572.

vagy Tótország, mint Szerém, Pozsega és Verőce vármegyék a katonai kormány alól felszabadulnának. Ezen bizottság 1743. ápril hó 4-én terjeszté fel munkálatát, s a királyné ez ügyben július 16-án a magyar kancellár részvétele mellett udvari tanácsot is tartatott, melynek a dolog lényegére az volt a véleménye, hogy miután a visszakebelezés a múlt országgyűlésen törvénybe is ígattatott, azt végre is kell hajtani.³⁾

Bácsvármegye azonban minél hamarabb meg akarván szabadulni az alkotmány sértő militiától, az érsek-főispánnak 1743. február 19-én Pesten kelt felszólítására a Baján tartott vármegyei közgyűlésben február 27-én felírt a helytartótanácsához és az udvari magyar kancelláriához, kérvén, hogy most békésebb idő beálltával legalább a vármegyei terület belsejében és adózó vármegyei alattvalók közvetlen szomszédságában lévő 7 katonai sánc, melyek úgyis a célnak nem felelhetnek meg, a kir. kincstárnak nincsenek hasznára, sőt a szomszéd kamarai alattvalóknak számtalan bajt és alkalmatlanságot okoznak stb., Bácsvármegye polgári hatóságának alárendeltessenek, a mint már az 1741. évi törvény is rendeli. Ama hét katonai helység a következő: Szabadka, Zombor, Pétervárad (a mai Ujvidék), Kovil, Szent-Tamás, Bresztovác, Palánka.

A május 18-án tartott vármegyei közgyűlés Miskolezi István Antal vármegyei főjegyzőt küldé ki Pozsonyba és Bécsbe, hogy az illető kormányzéseknel személyesen is sürgesse ez ügyet, hogy ez utánjárása s a referensek felvilágosítása által végre rég óhajtott sikeres megoldást nyerjen.

Egy időben a tiszai militia Vuics főkapitány kezdeményezésére március hóban ellenkező kérelmét adta be az udvari haditanácsához, hogy őket továbbra is e kiváltságos helyzetben megtartsa: ne redukáltassanak és Magyarországra ne kebeleztessenek be, hanem újonnan szerveztessenek és erre a királyi határozat még táborba menetelők előtt küldessék meg (ápril közepén t. i. Morvaországba indultak el), mentessenek fel a hadiadó, előfogatok és más parasztterhek alól; háborúban se Menzel ezredes, se Trenk alá ne tétessenek, és a már reducált szegedi század (Röske) is visszaállítassék. A királyi resolutió erre azt mondta, hogy a helyes berendezés a királynőnek is kiváló gondját képezi; de vajon hogyan lehet ezen ügyet a visszakebelezéssel összeegyeztetni? erre nézve az udvari haditanács véleményét szeretné ismerni.⁴⁾

Azonban a vármegye közreműködése előtt már felszabadult Röske sánc és ennek következtében szabaddá lett Szt-Péter pusztát Vuics Lázár martonosi kapitány kérelmére szeptember hóban a martonosi katonai sánchoz osztották be. Maga utánjárására s néhány

³⁾ Horváth, Magy. tört. VII. köt. 265. lap.

⁴⁾ Hofkr. 1743. prot. exp. april.

pártfogó közreműködésére a szabadkai militia katolikus részének is sikerült a nem katolikus rációk ellenében a katonai szervezet megszüntetését kieszközölni. 1743. március 26-án iratott alá a szerződés a kir. kincstárral, mely szerint Szabadka most már Szent-Mária néven szabadalmazott kamarai mezővárossá lett; ápril 23-án királyi resolúció által megerősítettett és május 7-én már az ünnepélyes szabadalomlevél is aláíratott. De azért még sokáig tartott, míg a város ügyei rendbe jöttek, és míg a kebelében lakó házi ellenségeitől a katonai életet folytatni akaró s most már épen felbőszült rációktól megszabadulhatott és megpihenhetett.

Miskolczi vármegyei főjegyző június 8-án érkezett Pozsonyba és a reá bízott ügyben itt és Bécsben lelkiismeretesen járt el. A katonai helységek visszakapcsolását a már fentérintett indokokból kérelmezi. A vármegyében lévő katonai helységeket pedig két csoportra osztja: 1. olyanokra, melyekben vármegyei alattvalók is laknak a katonákkal vegyesen, vagy legalább igen közel egymáshoz. Így Zombornak egy része katonai sánc, más része pedig polgári helység; ugyanez áll Péterváradról is (a mai Ujvidék), Kovik sánc mellett egy azonos nevű kamarai helység van, Bresztovác, Palánka és Szt.-Tamás pedig más kamarai helységektől vannak körülveve. Szabadkát már nem kellett említenie. A többi 12 katonai sánc Martonos, Kanizsa, Zenta, Osztrova (Ada), Mohol, Petrovszelo, Beесе, Földvár, Csurog, Zsablya, Villova, Titel, melyek hajdan szintén Bács- és Bodrogvármegyékhez tartoztak, egy hosszú és összefüggő sorban vannak a vármegyének szélén a Tisza mellett, és egyedül csak Mossorin kamarai helység van közöttük, más polgári helységekkel nincsenek keverve. Minthogy most az ország határai a Tiszától igen távol esnek, a katonai helységek mind célszerűtlenek és minden nehézség nélkül az anyaországhoz visszacsatolhatók. Ha azonban a királynő a nemzet reménye ellenére a Tisza mellett mégis más határőrvidéket szándékoznék szervezni, még azon esetben is amaz előbb említett hat helység a Tiszától való nagyobb távolsága miatt sem alkalmas arra; ellenben mint polgári helységek a közterhekben részt vennének s így a kincstárnak is nagyobb hasznára lehetnek. A katonai és a vármegyei joghatóság összekeverése, melyet a királyi resolúció is megszüntetendőnek mond, továbbra is megzavarná a királyi és közszolgálatot, a katonai és a polgári alattvalókat egymás ellen lázitaná és számtalan bajra szolgáltatna okot és alkalmat. Mindezerért tehát kéri Bácsvármegye, hogy úgy, mint Szabadkát lehetett, legalább az említett 6 belső helység szabadíttassék fel a katonai hatóság alól. Az udvari haditanácsnak méltányossági indokból ez ellen emelt kifogását épen Szabadka példája döntötte meg, mely maga folyamodott felszabadításáért, és most július hóban a péterváradai sánc is hasonló kérvényt akar beadni.

Miskolczi Bécsben és Pozsonyban mindenütt többször ajánlván

ügyét,⁵⁾ még a királynőhöz is adott be kérvényt; azonban határozott eredményt nem nyerhetett, mert a királynő mindenek előtt a szlavoniai határőrvidék szervezésének kimenetelét akarta bevárni, mielőtt ezen helységek ügyében határozna. Miskolczi július 16-án a magyar udvari kancellária útján folyamodott a királynőhöz, hogy a végnélküli rablások megszüntetése végett a bresztováci sánc vagy végképen feloszlattassék, vagy az ottani militia jobb felügyelet céljából más katonai sáncba beosztassék. Hasonló kérvényt adott be július 25-én a helytartó tanácshoz is. Október 22-én a horvát bán elé bocsáttatva, megtudta ettől, hogy a királynő szándéka Péterváradot, mint a török elleni erős várat és ezzel szemben a péterváradai sáncot is, mint ennek szükséges kiegészítő részét szintén fentartani; hasonlóan Titelt is, mely egy erős vár építésére igen alkalmas. A bán azonban remélte, hogy a királynő a bácsvármegyei többi vegyes és kevert katonai helységeket illő cseréért át fogja adni. A folytonos rablások megszüntetésére pedig a királynő célszerű intézkedéseket fog tenni, hogy a vármegyei lakosság békében élhessen.

Miskolczi tehát többet nem tehetvén, ügyét mindenütt újra pártfogásba ajánlva, október 25-én Bécsből hazatért és november 3-án Bajára érkezett.

Egy ügyet azonban mégis szerencsésen végzett be. Csongrád-vármegye t. i. Szabadka felszabadulásának híret hallván, azonnal a királynőhöz folyamodott, hogy ezen hely 15. és 16. századbeli okmányok tanúsága szerint Csongrád-vármegyéhez tartozván, ebbe kebeleztessek. Miskolczinak azonban sikerült újabb 18. századbeli jogok alapján Szabadkát Bácsvármegyének nyerni meg, a mely Bodrog-vármegye területét is elfoglalván, ennek jogutóda volt. Arra 1743. szeptember 17-én kelt a királyi határozat, a mely Szabadka várost Bodrogba, illetőleg Bácsvármegyébe teszi. Elismerésül jó akaratukért Nedeczky és Koller referenseknek a vármegye valami 250 forint ajándékot juttatott.

A szabadkai sánc megszüntetése miatt gr. Pálffy magyarországi vezénylő parancsnok felsőbb rendeletre a már előbb útnak indított szabadkai militiát május-hóban a többiektől elkülöníttette és visszaküldette haza, míg a többi határőr tovább folytatja útját a bajorok ellen. A szabadkaiak haza is érkeztek s csak azok hiányoztak, kik Engelshofennel Szlavóniába mentek; de ezeknek hazabocsátása iránt is megtétetett az intézkedés.

Szabadka vagy Szent-Mária a katonai kormány hatásköréből kivétellett és a királyi kincstár mint földesuraság s a vármegyei hatóság alá tétellett; helyben pedig 12 választott tanácsnok és egy

⁵⁾ Miskolczi naplószerű relatioja kiküldetéséről megvan Bács vármegye levéltárában.

biró vezették ez új kamarai mezőváros ügyeit. A rác militia azonban tiszteik és pópáik által fellázítva, nem akarták a polgári előjáróságot elismerni, hanem ezer bajt okoztak a város katolikus részének, melynek utánjárására szüntettetett be e katonai sánc. Ők helyben akartak maradni mint határőrök, vagy legalább az eddigi terület jobbik felén kívántak maguk külön letelepedni. Küldöttek is augusztus hóban az udvari haditanácshoz küldöttséget (Velimir hadnagy, Sava Gyurgyeva, Mučsalov Péter) ez ügyben, azonban ez szeptember 4-én azt feleli nekik, hogy Szabadka mindenesetre kamarai mezőváros fog maradni; a kik magukat a polgári hatóságnak nem akarják alávetni, hanem továbbra is a katonai életet akarják folytatni, azok jelentsék magukat a szegedi parancsnoknál; mert innen határozottan el kell költözniök (hová és mikor? még nem bizonyos); de a meddig itt maradnak még, addig a dézsmát s egyéb kamarai alattvalókat illető terhek alól menttek.¹⁾ E város most a polgári belviszállyok állandó színhelyévé lett, a min a leküldött királyi comissiók sem voltak képesek segíteni, mígnem végre a malcontents zavargó rész 1746-ban innen átköltöztetett.

Az ország és a vármegye várakozásának legalább részben végre 1745. jul. 1-én kelt kir. rendelet felelt meg.

«Adjuk tudtára mindenkinek, a kit illet, (így szól a rendelet) hogy miután magunkat legkegyelmesebben elhatároztuk, miszerint az 1741. évi törvénycikkelyek értelmében az Alsó-Szlavonia szerémi kerületében a Duna innenső partján, és Bács és Bodrog vármegyékben a Dunának másik partján fekvő katonai helyek: Szabadka vagy mostani néven Szent-Mária, Zombor, Bresztovác és Palánka az illetékes vármegyei törvényhatóságokba bekebeleztesse. S miután a foganatosítandók foganatosítására biztosainkat elégséges utasítással már a hely színére küldöttük: ennél fogva a mondott kerületek és helyek görög szertartású illir hív lakosainak részére és folyamodására ezenel kegyelmesen kinyilatkoztatandónak véltük, hogy egyszersmind azt is elhatároztuk és rendeltük, hogy az említett bekebelezés a rác fajnak és népnek az üdvözült néhai császárok s királyoktól, t. i. dicsőséges elődeinktől kegyelmesen adományozott, és királyi felségünk által is megerősített kiváltságokat meg ne szüntesse, s rajtok csorbát ne ejtsen; de sőt, hogy azok a bekebelezés dacára ezentúl is megtartassanak.»²⁾

Ennek következtében a Szerémség és Alsó-Tótországnak, így némely Bács és Bodrog vármegyei katonai helységek visszakapcsolására az 1741. évi 18. és 50. törvénycikkék értelmében kinevezett és kiküldött biztosak: b. Engelshofen tábornok az udvari haditanács részéről, gróf Patatic Sándor, b. Wayai László a magyar kancellária részéről. 1745 szept. végén Bács vármegyében hozzá is fogtak

¹⁾ Hofkr. 1743. prot. reg.

²⁾ Szalay: A szerb telepek stb. 57.

teendőjükhöz. Mindenek előtt kijelentik a királyi felség határozataként, hogy addig is, míg a Magyarországra vonatkozó 18. t.-cikket az ott előírt módon s alakban teljesen életbe léptetheti, Bács és Bodrog vármegyékben Szabadka vagy mostani nevén Szent-Mária városán kívül, a mely már előbb csatoltatott ugyan az országba és hátralevő részben nem sokára egészen be lesz kebelevezve, más katonai helyek is, mint Palánka, Zombor és Bresztovác, melyek Pétervárad fölött csupa polgári és adózó helységek közt fekszenek, minden hozzájuk tartozó területtel együtt, melylyel eddig az ottani militárisok bírtak, a kir. kamarának, mint földesúrnak adassanak által és az aránylag reájok eső közterhekkkel most mindjárt ideiglenesen Bács és Bodrog vármegyék hatósága alá vettessenek, úgy azonban, hogy Zombor, Palánka és Bresztovác lakosai közül azok, kik továbbra is katonáskodni akarnának, innen a Dunán túl Szerémben, a Péterváradtól Zimonyig alakítandó új dunai határőrvidékre telepedjenek.

E szerint a Bács vármegyétől kért hét belső helynek bekebelezése nagyobbrészt elrendeltetett; Pétervárad, Kovil és Szent-Tamás sáncokról a kir. resolutio még nem tesz említést. Ellenben utasítja a kiküldött bizottságot, hogy a katonai élet folytatása mellett nyilatkozott, s így kiköltözni kénytelen 298 szabadkai rác család számára Mossorinban és szükség esetében ennek szomszédságában, az eddigi kamarai falvakban új lakóhelyeket készítsen, mi által a Tisza mentében a határvidék Szegetől Titelig és Pétervárig épen egy összefüggő láncot alkotna.

A bizottság Kosztka Ferenc főhadibírót Szegeдрől és Zakics István kanizsai kapitányt, mint a Tisza vidékén lévő legidősebb kapitányt 1745 szept. 26-ra Mossorinba rendelte. Másnap tartatott itt az első gyűlés, melyben Bács vármegye alispánja Csupor Ádám és a bácskai kamarai birtokok igazgatója Redl Fer. József is részt vett. Az egész Mossorin község a bizottság elé volt idézve, mely kijelenté neki a kir. rendeletet: nyilatkozzanak, vajon határőrökké akarnak-e lenni, vagy pedig parasztok maradni? Előbbi esetben helyben maradhatnak, utóbbiban pedig máshová kell költözniök. Meggondolásra fél napi időt kaptak, mi alatt a bizottság tagjai délután Titelre hajtottak, és a lerombolt, de szép fekvésű váracsot és katonai helységet látogatták meg. Szept. 28-án a mossorini családapák egyenkint kérdezték meg határozatuk iránt; s kitűnt, hogy az 58 családból 43 jelentkezett katonának, és csak 5 volt hajlandó más vármegyei helységben tovább folytatni földművelői életét. Délután a bizottság Kovilra utazott, a hol szept. 29-én a kamarai Kovil, valamint a szomszéd Lok és Gardinovács falvak kamarai alattvalóinak hasonlóképen előadatott a kir. rendelet.

Lokban akkor csak 11 ház volt, ezek mind katonák akartak lenni; Gardinovácból is csak egy maradt a kamarának híve, a többi 18 ház szintén a katonaság mellett nyilatkozott.

Azonban a koviliakból szept. 30-án csak 3 jelentkezett katonának, 37 földművelő akart maradni és elköltözni. E helységekből tehát mindössze csak 53 ház akart máshová költözni, az ide telepítendő szabadkaiak pedig 298 házat tettek; arról kellett tehát gondoskodni, hogy ezek az új helyeken elférjenek.

Zakics kapitány és Kosztka főhadbíró ezután elbocsáttatván okt. 6-ra Bresztovára rendeltettek; a bizottság tagjai pedig 15 huszár és egy őrmester kíséretében Péterváradra mentek s onnan Palánkára. Itt volt 107 családfő, ebből 4 katonai, 89 polgári életre határozta magát, 14 a táborban volt távol.

Zakics Becsére érkezvén, rendeletet kapott, hogy 600 határőr készüljön Sziléziába, s ő ez ügyben azonnal intézkedett. Kosztka pedig okt. 1-én lement Bresztovára, megvizsgálta a helység activ és passiv vagyoni állapotát, és több ügyet intézett el, míg okt. 6-án a bizottság is ide érkezett. 7-én tartatott Bresztovácon a gyűlés. Mind a 175 családfő katona akart maradni, s csak egy ház akart adófizetővé lenni. Az előbbieknél kijelentetett, hogy mind az új dunai határőrvidékre fognak átköltözni; míg a háborúban távollévőknek 1746. nov. 1-ig adatott meggondolási idő. Október 8-án a bizottság Zomborba ment és okt. 12-ig hasonlóképen járt el. A volt militárisok egy családfő kivételével, t. i. 569 és a 77 siák ismét a katonai élet mellett nyilatkozott, mert a vármegyére alá jutni semmi kedvük nem volt. De belátták, mennyi nehézséggel jár, ha egész gazdaságukkal a Dunán túli pusztai vidékre kell átköltözniük; s azért engedélyt kértek, hogy előbb még küldöttséget menesztthessenek az udvarhoz, a mely némi könnyítést kérjen.

A bizottság az őrizetére volt 40 német katonának felét a rend és béke fentartására hagyta; s miután elrendelte, hogy a zombori és bresztováci tisztek 20–20 legénynyel okt. 22-én Szt.-Tamáson a bizottságnál jelenjenek meg, október 13-án eltávozott Szabadkára és 14-én itt is; mint másutt gyűlést tartott, mely alkalommal az összes itteni 315 rác házból csak egy akarta magát a polgári hatóságnak alávetni, 261 család kész mint katona Mossorin és vidékére átköltözni, 53 pedig akkor távol volt hazulról, s csak később fog nyilatkozni. Okt. 29-én pedig jelentik, hogy újra 17 jelentkezett a 299-hez, úgy, hogy most 316-an vannak.¹⁾

A bizottság ezután okt. 21-én Szt.-Tamáson folytatta működését, s erre Fábri szegedi parancsnok is meghivatott. Ezen értekezletben elhatározottat: 1. hogy Mossorin, Lok, Gardinovác és Kovil kamarai falvaknak azon lakosai is, kik a katonai életet választották, szintén kiköltözzenek, így tehát ezen falvak teljesen rendelkezésére álljanak a szabadkaiaknak; minthogy azonban ez mind kevés volt, és közelben csak Káty helység volt, mely pedig nagyobb terü-

¹⁾ A számok helyessége nem kifogástalan.

letű, mint a milyen kellett volna, és a kamarai praefectus is megakarta tartani; azért hozzáadták még Turiát egészen, Goszpodincének nagyobb részét és Temerin határából egy kisebb részt, hogy az egyenes irány ki legyen kerekítve. Tehát elhatározták, hogy még Turia és Goszpodince kamarai falvakból is a parasztok mind vonuljanak ki, hogy a szabadkaiak elférjenek. S Mossorin új katonai sánccá szerveztetik.

Mossorinban összesen volt 58 családfő, ebből 43 katona 15 paraszt lett.						
Lokban	«	«	11	«	«	11
Gardinovác	«	«	19	«	«	18
Kovil	«	«	40	«	«	3
Turia	«	«	43	«	«	32
10 távol volt.						
Goszpodince	«	«	22	«	«	20

Tehát összesen 193 családfő, ebből 127 katona 56 paraszt lesz, és még 10 családfő, távolléte miatt nem nyilatkozott.

Minthogy az egész terület, a melyen ezen kimutatás szerint összesen csak 193 család lakott, alig látszott elégségesnek, ha majd a szabadkai 315 család mind ide akar jönni: a bizottság Fábri felhívására még azt is kikötötte, hogy, ha ezeknek szükségök találna lenni még több földre, ennél többet is kapjanak.

2. A határidő lejár a következő 1746. évi aratáskor, úgy, hogy jövő 1746. évi tavaszkor a mostani lakosoknak vetni és kaszálni már nem szabad, hanem az utódaiknak engedendő által; ők csak az 1745. évi őszi vetést arathatják még 1746. év nyarán a régi helyen.

3. Szabadkán a kamarai alattvalók a militárisokat bizonyos liquid követeléseikre nézve elégték ki; ezek pedig tulajdonukat képező házakat, szőlőket, szállási és gazdasági épületeiket, száraz malmaikat, kútaikat s egyéb instructiókat eladhatják. Hogy a város területén, egy részének militárisok általi elfoglalása miatt ezen ideiglenes állapot tartamára a contributió s egyéb adózásuk aránylag leszállítatik-e? és vajon a militárisok a korcsmát és mézszárszéket, melyet eddig bírtak, egészen kiköltözésükig magok céljaira használhatják-e? ez iránt a bizottság kérdést fog még intézni a királynőhöz.

4. Ezen kir. biztosok Palánka helységet, mely a Szerémségben lévő dunai határőrvidékhez tartozott, s már ennek bekebelezése óta megszűnt sáncknak lenni; valamint Zombor és Bresztovác helységeket, melyek e napig katonai helyek voltak, azonban a vármegyének belsőjében a Dunától és a Tiszától egyaránt távol estek, összes területükkel a kir. kincstár földesúri és Bács-Bodrog vármegyének közhatósága alá helyezte. Az ezen helyeken katonaelet mellett nyilatkozott egyének és családjaik, úgy, mint a szabadkaiak is, innen átköltözvén, házaikat magukkal vihetik vagy eladhatják. A Palánkán visszamaradók ezentúl, mint polgári alattvalók, folyó 1745. évi nov. 1-től kezdve

a vármegyének fognak adózni, és 1746. jan. 1-től kezdve a királyi kincstárnak földbért is fognak fizetni.

5. Minthogy a királynő által 1745. évi nov. 1-re a kiköltözésre kitzűzött határidő már igen közel van, és a kiköltözés a téli idő miatt igen meg van nehezítve; a kir. biztosok megengedik, hogy a bekebelezett helyekről a militárisok, valamint az eddigi kamarai helységek lakosai kölcsönös áttelepedése az új határőrvidékre, illetőleg más kamarai helységekre, csak a következő 1746. évi tavasszal történjék, úgy, hogy ezen átköltözések a mostani őszi vetéseknek jövő 1746-ik évi nyári aratásáig be legyenek fejezve. S ezt Szabadkára nézve a tiszai határőrvidék szegedi parancsnoksága, Bács-Bodrog vármegye és a kir. kincstár közös megállapodása szerint lehetőleg elő fogják mozdítani, s e célból az említett kamarai helységekben Mosorinban s a többiben a földet az oda átviendő szabadkaiaknak már előlegesen még e folyó 1745. évben egyénenkint ki fogják osztani. S ennek következtében 1746. tavaszán a militárisoknak sem vetniök, sem kaszálniök nem szabad többé Szabadkán, hanem új lakóhelyeiken, a melyeket tehát tavasszal mindjárt elfoglalhatuak s a netalán még ott talált parasztokat kidobhatják. Hasonlóan a zombori és bresztováci militárisoknak is megtiltatik a tavaszi vetés előbbi lakóhelyeiken.

6. Az említett helységek és területek 1746. nov. 1-én adatnak át véglegesen a kir. kincstárnak, illetőleg a katonai parancsnokságnak. Ha tehát valamely militáris, alapos ok és írásbeli engedély nélkül ezen határnap után is a kamarának átadatott régi lakóhelyén találatnák, az ezentúl is kamarai és vármegyei alattvalónak tartozik maradni. A kik pedig most katonai szolgálatban az országon kívül a császári várakban időznek, azoknak 1746. nov. 1-ig engedtetik meg gondolási határidő, a meddig magukat polgári állapotra, vagy a katonai élet folytatására elhatározni tartoznak. Addig pedig in status quo hagyandók; a távollévő tisztek az új polgári kézségek által minden szokott eddigi előnyeikben s kiváltságaikban sértetlenül megtartassanak. Rájok nézve az iránt is, vajon és miképen értékesíthetik tulajdon szerzeményüket, még kegyes kir. határozat fog dönteni.

7. Mielőtt azonban az átköltözés megtörténhetik, szükséges, hogy az egymástól elváló katonai és kamarai alattvalók minden kölcsönös követeléseik kiegyenlíttessenek; épen úgy, hogy a katonáknak beiratkozott eddigi kamarai alattvalóknak az adóból és földesúri adózásokból származó netáni hátralékuk is elszámoltassék és elintéztessék.

8. Minthogy továbbá a királynő részint a közrend és béke gyorsabb helyreállítása, részint a bekebelezés sikeresebb s gyorsabb keresztülvitele céljából az előbbi határőrvidékben, a rablásban vétéseknek teljes amnestiát adott; azért — nehogy a kir. kegyelemnek épen ellenkező és ros eredménye legyen — megkívántatik, hogy a vármegye és a kamara is tiszteletben tartsák ezen amnestiát a pol-

gáriakká lett palánkai volt militarisokkal szemben, ha valamelyikök hasonló véteekben bűnösnek találtatnék.

9. Az igazságszolgáltatást illetőleg azon időre, míg a militarisok régi helyeiken maradnak, (jöllehet a cs. udv. haditanács joghatóságának megóvása tekintetéből, a mely jogon és gyakorlaton alapszik, másképen kellett volna intézkedni, mondják a kir. biztosok) a jelen körülményeket tekintve, ideiglenesen úgy intézkedtek, hogy bármily criminalis és civilis vétségben, ha tisztán csak militarisok között forog fenn, a katonai hatóság Szegeden ítéljen; ha azonban hasonló ügyek katonák és polgárok között vegyesen fordulnak elő, ezekben a polgári hatóság ítéljen.

Ezután október 23-án a kir. biztosok színe előtt megtörtént az illető helységek átadása és átvétele a szegedi parancsnok, a kamara és a vármegye között azon hozzáadással, hogy ennek kötelező ereje folyó 1745. évi november 1-jével veszi kezdetét, mi az illető helyek lakosaival is tudatott. Az előbbi katonai sáncok: Palánka, Zombor, Bresztovác és Szabadka, a péterváradai s illetőleg a szegedi parancsnokság részéről átadattak a kir. kamarának és Bács-Bodrog vármegyéknek; viszont a vármegyék és a kamara részéről az eddig polgári helyek: Mossorin, Lok, Gardinovács, Kovil és Turia egészen, Goszpodince területének nagyobb része és Temerin egy része a mostani határok között a bemutatott mérnöki térrajz szerint a szegedi parancsnok számára adattak át. Egyúttal mindezen helységeknek a kir. biztosok által felvett egyéni összeírásaik is kicseréltettek, mert a névjegyzékek ismerése a költözéskor mihez tartás végett célszerűnek és szükségesnek látszott.

Ugyanezen alkalommal Titel és Kovilsánc is, a mely eddig a dunai határőrvidékhez tartozott, a tiszaiába tétetett által. Minthogy azonban sem a péterváradai parancsnok, sem megbízottja nem volt jelen Szt.-Tamáson, a ki ezen sáncokat hivatalosan átadhatta volna, Fábri, szegedi parancsnok, hazatérvén, maga helyett ifj. Zakics becsei kapitányt bízta meg, hogy a kir. biztosokkal Péterváradra menvén, ott vegye át e két katonai helységet.¹⁾

E szerint az új tiszai határvidék Szabadkát, Zombort és Bresztovácot elveszítette, hanem Szabadka helyett Mossorint kapta és ennek környékét, azonkívül még Titelt és Kovilt; úgy, hogy mostani alakjában szépen kikerekített egy egészet alkotott a Tisza mentében Szegedtől kezdve le a Dunáig és Pétervárad sáncig, mely utóbbi a vele szemben levő Pétervárad várhoz tartozván, az új dunai határ-

¹⁾ Kosztka jelentése Fábrihoz okt. 15-ről, Fábri jelentése Pálffy János magyarországi vezénylő parancsnokhoz okt. 28-ról és a kir. biztosok jelentésének másolata 23-ról, a mellékletek nélkül megvan Bécsben Hofkrat. 1745. dec. 35. exped. — A biztosok jelentésének eredeti hitelesített példánya Bács vármegyének levéltárában van. A kir. biztosok hasonló jelentése az udv. haditanácshoz okt. 29. Zimonyból van. Hofkrat. 1746. márc. 823. exped.

vidékhez számíttatott. Bács-Bodrog vármegyék mégsem nyerték vissza területöket; csak az volt hasznuk, hogy a vármegye belsejéből a határőrök kiszorultak, és ennek keleti szélén különválva csoportosítottak.¹⁾

A kir. biztosok munkálatát okt. 23-ról Bács vármegye 1746. jan. 18-án Baján tartott közgyűlésén vette tudomásul.

Midőn a magy udv. kancellária 1746 márc. 22-én a kir. biztosok eljárásáról jelentést tett, a királynő ápr. 8-án, a biztosok munkálatát egészben helyeselte. Azonban a fentemlített 5. és 6-ik pontra vonatkozólag a kiköltözésre adott határidőt (1746 nov. 1-ig) mégis hosszúnak tartja, s ezt Sz.-Mihály napra teszi; a katonai parancsnokság és a kamarai jószágigazgató. Redl, sietessék a dolgot; a tiszteknek is elég lesz 6 havi gondolkozási idő szept. végéig.

Ezen értelemben azután máj. 14-én ki is adatott a kir. rendelet, hogy a Szabadkán maradó militarisok kiköltözésükig eddigi kiváltságait élvezhetik, a polgáriak a városra vetett contributiónak e miatt csak $\frac{2}{3}$ részét fizetik. Az elköltözés ideje azonban visszavonhatatlanul megtartassék.²⁾

A szabadkaiaknak még az év folytán ígért egyenkinti földosztás azonban meg nem történt. A helytartótanács csak 1746. ápr. 22-én értesíti Bács vármegyét, a királynőnek e vármegye kebelében történt visszacsatolása iránti akaratáról, és máj. 24. és jun. 3-án meghagyja a vármegyének, hogy a szabadkaiak részére Mossorinban és környékén a fejenkinti földosztás egy katonai, kamarai és vármegyei bizottság előtt történjék, s pedig egy gyalogos legalább $9\frac{1}{3}$, egy lovas pedig 14 hold földet kapjon. Ha ezen helyek nem volnának elégségesek, a vármegye a hiányt pótolni tartozik; de azon is örködjék, nehogy egyesek többet kapjanak, mint a mennyire szükségök van.³⁾

A vármegye, Mossorin és a többi 5 hely elvesztése miatt 1594 frt 27 krt vesztívén az évi contributióból, ezen összegnek a mult 6 téli hónapokra (nov.—ápr.) eső 1332 frt 42 kr. elengedését kéri a maga adóösszegéből. A királynő e kérést méltányosnak tartja ugyan, de még időelőtti volt; s az adóelengedésnek csak jövőben látja helyét, a midőn a vármegyei contribuensek tényleg elköltöznek. Erről a helytartóság által június 17-én értesíti a vármegyét, meghagyván egyszers mind, hogy a szegedi parancsnoksággal intézze el a dolgot, hogy ezen helységek az illetékes adót lefizessék, mielőtt új lakóhelyeikre távoznának.

¹⁾ Péterváradtól Zimonyig szerveztetett most az új dunai határvidék, és a Bosut folyóig tartott az új szerémi Száva határvidék. A kir. biztosok okt. végén a Dunán átmenvén, az új dunai határvidéket kezdék szervezni, és Engels-hofen nov. 3-án érdekes jelentést küldött be a haditanáchoz az újonnan szervezett 7 sáncról. (Hofkrat. 1746. márc. Nr. 823. exped. Hasonló acták 1746. máj. 273. registr. és jun. 286. és 482/3. registr.)

²⁾ Hofkrat. 1746. máj. 274. registr.

³⁾ Hofkrat. 1746. szept. 598. exp.

Ugyanezen napon 1746 jun. 17-én értesíti Pozsonyból a helytartó tanács a vármegyét a királynő azon kegyes elhatározásáról, mely szerint a vegyes törvényhatóságokat e vármegye területén meg akarván szüntetni, a péterváradai sáncot is (a mai Újvidéket), a menyinyiben még katonai volt, fel akarja oszlatni. A katonai hatóságot pedig, ha másképen nem lehet, valami megfelelő egyenértékű területtel kell másutt kielégíteni. A királynő tehát annak kipuhatolására: vajon kell-e egyenértéket adni? milyent és hol? elrendeli, hogy (nem a szegedi parancsnok, mint nem rég jelentetett, hanem) báró Engels-hofen altábornagy bízatik meg, hogy, valamint a szerémi vagy új dunai határőrvidékben, úgy az előbb Bács vármegyéhez tartozott, most pedig a tiszai határőrvidékhez csatolt és a Szabadkáról ide költöző militarisok számára kijelölt Mossorin, Lok, Gardinovác stb. kamarai helységekben a földnek felmérését és az odaköltözőkhöz arányított fejenkinti felosztását a kamara és a vármegyei tisztek jelenlétében úgy intézze el, hogy egy gyalogos határőrre legalább $9\frac{1}{3}$ hold, és egy lovasra 14 hold jó s alkalmas föld jusson, a miből maguk és lovaik megélhessenek. S ha ekkor kitudnák, hogy ezen kijelölt helységek és földek a 314 szabadkai családnak nem elégségesek, s hogy ezen péterváradai sáncért is valami egyenértéket kellene adni: erre nézve Engelshofen a vármegyével és a kamarával egyezkedjék, vajon honnan veendő vagy hasítandó ki a kívánt terület? Figyelemmel legyenek arra, hogy az említett kamarai helységekben katonai életre vállalkozott 127 család az előlegesen már kijelölt új dunai határőrvidékbe költözzék, a hol számukra in concreto bizonyos terület már ki van hasítva.¹⁾

A szabadkai rác militarisok a kimondhatatlan sok baj után, melyet a katolikus volt társaiknak okoztak, mégsem voltak hajlandók kiköltözni. Még július hóban is kérelmeztek az udvari haditanácsnál, hogy költözésük újra elhalasztassék 1747. máj. 1-ig, vagy, hogy szabad legyen néhányat maguk közül hátrahagyni, a kik ingatlan birtokukat eladják. Erre a kir. határozat aug. hóban még azt is kegyelmesen megengedte, hogy, mert új lakóhelyeikre a sok szénát el nem vihetik, marhájokat 1747-ik évi tavaszig itt hagyassák; maguk a militarisok pedig Szabadkáról, Zomborból, Bresztovácról s Palánkáról még folyó évi Szt.-Mihályra okvetetlenül elköltözzenek. Engelshofen panaszkodott ugyan, hogy határnapul 1746. nov. 1-je volt kitűzve, és hogy Csupor alispán ugyancsak fenyegeti a hátramáradottakat, hogy a vármegyei contribuensek közé veszi.

Azonban az udv. haditanács aug. 24-én azt válaszolja Engelshofennak, hogy az átköltözés a szabadkaiakra nézve Szt.-Mihályon túl semmiképen nem halasztható, azonban sok szénájok miatt marhájokat itt hagyhatják tavaszig. Házaik, szőlőik s egyéb gazdaságuk

¹⁾ Bács vármegye levéltárában és Hofkrat. 1846. szept. 598. exp.

eladásában a katólikusok bizonyára nem fognak akadályokat gördíteni. A zomboriakra, bresztováciakra és palánkaiakra nézve a marhatelelési engedély nem vonatkozik, hanem ők is mindenesetre Szt.-Mihályra kiköltözzenek. Hasonlóan írt az udvari haditanács gr. Pálffy Jánosnak is aug. 27-én. Ugyanezen napon a magyar udvari kancelláriának is írja: hogy Pálffyt az ügyek állapotáról tudósította, egyúttal elnézést kér, ha a költözés Szent-Mihály után is egy-két napig eltartana.¹⁾

Jul. 13-án az udv. haditanács közli Pálffyval a kir. rendeletet, hogy a határőröknek kiosztandó földek ne legyenek annyira elszórva, hogy a sáncok összekeveredjenek. Azért Kóvil, Csurog, Titel és Mossorim sáncokban a régi beosztástól eltekintve, lehetőleg egyforma földosztás viendő keresztül, és mindenik egy testben kapja földjeit. Antunovics Joanike, titeli kapitány, Lok és Gardinovác helységeknek kapja, s ha ez sok volna, az eddig Titelhez tartozott Villova tőle elvéssék és Mossorinhoz csatoltassék stb. A pétervárad sánc is megszűnik, a kik katonák akarnak maradni, az új dunai határvidékbe költözzenek; azonban a sáncból mégis egy darab visszatartatik a dunai hídfő számára.

Ezen jul. 13-ki kir. rescriptumra hivatkozva azt jelenti Engelshofen aug. 31-én az udv. haditanácsnak, hogy a földeknek fejenkinti felosztását még nem végezte be, hanem akkorra halasztotta, ha majd az új lakosság helyben lesz.

E közben megtörtént a pétervárad sánc megszüntetése is. Az erre vonatkozó s fentemlített királyi rendelet (1746 jun. 17-ről) jun. 25-én a vármegyének, Baján tartott közgyűlésén felolvasatván, a szükséges intézkedések megtétettek. Engelshofen is aug. hó 11—13-ig a helyszínen foglalkozott az előmunkálatokkal és a militarisokat egyenkint felszólította nyilatkozatra. Ekkor 224 egyén jelenté ki, hogy katona akar maradni, 149 pedig a polgári állapotot választá.²⁾

A katonaság, kamara és vármegye részéről kiküldött hármas bizottság aug. 15-én ült össze a helyszínen, és a kir. resolutio felolvasása s kihirdetése, és az eddigi militia összeírása után megállapították a helység és lakosságának ideiglenes állapotát, valamint az átadás és az egyenérték vagy kárpótlás (aequivalens) módozatát. Az értekezletről vezetett jegyzőkönyv pontonként sorolja elő a katonai részről tett propositiókat, a melyeknek azonban több pontja ellen a katonai és a vármegyei polgári biztosok észrevételeket és óvást tettek. A jegyzőkönyvi pontok a következők:

1. Katonai részről elhatároztatott, hogy mindazon helybeli militarisok, kik polgári hatóság alá kívánnak jutni, valamint az itt helyben eddig katonai védelem alatt részint saját maguk házában, részint

¹⁾ Hofkrat. prot. registr. 1746. évről.

²⁾ A névjegyzék, a hely térképe és a hivatalos jelentések e tárgyról Hofkriegsrath-féle levéltári osztályban, 1747. évi szept. 597. exped.

mint zsellérek házbérben lakott jövevények, mint: bosnyákok, szarailiak, görögök, örmények, Belgrádból jött kereskedők és kalmárok, cincárok stb. mindezek a kir. resolutio értelmében a katonai hatóság alól felmentetnek, és a kamara és vármegye politikai, vagyis polgári hatósága alá vettetnek. S pedig a volt határőrök azonnal adatnak át, a katonai védelem alatt levők pedig a katonai részről tett azon kijelentésre, hogy, ha zsellérek, 4 hét alatt, ha háztulajdonosok; f. évi nov. 1-ig innen vagy elköltözzenek, vagy pedig a polgári hatóságot ismerjék el. Különben azon határidő eltelte után polgári alattvalóknak fognak tekintetni és a közteherviselésnek alávetettni. De azután is teljes szabadságukban áll a maguk pénzén vásárolt házaikat s egyéb épületeiket s telkeiket kedvük szerint eladhatni.

Polgári részről ezen toldalék, ha nem felel is meg teljesen a kir. resolutiónak, szentesítés reményében mégis elfogadtatik. A házak, egyéb épületek és adományozás vagy zálogképen szerzett telkek szabad eladása, e részben előleges elszámolás után, nem lesz megakadályozva.

2. A helybeli volt katonatisztek magánjogon szerzett birtokuk s vagyonukról szabadon rendelkezhetnek; és hogy annál könnyebben eladhassák, még a kiköltözés után is hat hónapi határidő engedtetik nekik e célra.

Jóllehet a kiköltözés határideje még tudva nincsen, mégis tekintve egyéb, már polgárosított sáncok részére adott kir. intézkedéseket, a bizottság polgári része sem ellenzi a mondott jogon szerzett házak és egyéb birtokok eladására a leendő kiköltözés után is engedett hat havi halasztást; azonban kiköti, hogy, ha azokat ezen határidőre még sem adták volna el, azontúl ők is, mint más lakosok, tartozzanak ezek után az országos és az uradalmi terheket viselni. A mely birtokokat és haszonélvezeteket eddig tisztök után élveztek s használtak, azokról a telkek átadása mellett kárpótlás nélkül tartoznak lemondani.

3. Azon helybeli határőrök, kik határozottan kijelentették, hogy továbbra is katonáskodni akarnak, mindaddig, míg más megfelelő telkekről gondoskodni lehet, vagy míg más helyekre át fognak telepíttetni, a kir. resolutio értelmében is itt helyben maradhatnak.

Polgári részről reménylik, hogy a királynő mindennemű zavarok elkerülése céljából ezen ügyben új egyenértékű telkekről vagy más módon minél hamarább kegyelmesen intézkedni fog. A határőrök ideiglenes ittmaradásában belenyugosznak; hanem azon kikötéssel, hogy a végleges kiköltözködésig a csupán katonai egyének közt támadt bünyefenyítő vagy polgári ügyekben a katonaság ítéljen; ellenben a vegyesen katonák és polgári alattvalók között fenforgó hasonló ügyek a polgári törvénykezés alá tartoznak.

4. A helybeli határőrök által eddig használt földterületnek megfelelő nagy terület, Káty és Temerin kincstári helységek határából fog majd kihalasztatni, ha a katonaság részéről egyenérték címén így

kivántatnék és előnyösnek látszanék; s pedig annál is inkább, mert nem bizonyos, vajon Horvátország fog-e a hozzátartozó területből kárpótlást adni?

Minthogy az aequivalens szükségének esetére elegendő terület van kijelölve a Pétervárad és Zimony közt felállított katonai sáncok közelében, a hová a kir. kegyes intézkedés szerint a határőrök át-helyezendők, még pedig tekintet nélkül a fentemlített horvátországi törvényhatóság szándékára: azért polgári részről nem akarnak a királynő ellen cselekedni, de különben Káty és Temerin területének tervezett átengedése által újra csak Bács vármegyében volnának a határőrök, a mi új alkalmatlanságot okozna. S épen a bekebelezés eszméje ellen volna, ha Magyarország részéről a katonai sáncok szaporíttatnának, és ha a militia, melyet a kir. határozat e helyekről a Dunán túl fekvő más sáncokba helyezett által, mégsem oda vitetnék.

5. Minthogy a kir. leirat elrendeli, hogy ezen katonai sánc átadásakor a hídfő erődítésére szükséges elegendő terület szakíttassék ki és tartassék vissza; ehhez pedig még sok szó fér, és a kir. rendelet ezen sánc tetteges bekebelezése előtt úgysem hajthatatnék végre: azért katonai részről azt vélik, hogy ezen sánc a bemutatott és hitelesített térképben feltüntetett jelen helyzetében a kamarai és katonai hatóság által ideiglenesen még megtartassék, és ne engedessék meg, hogy házak s egyéb szilárdabb épületek emeltessenek e téren, s a helység a vár felé jobban kiterjesszessék, mígnem e részben felsőbb intézkedés fog határozni.

E pontra nézve polgári részről attól féltek, hogy e tilalom kihirdetése az adózó népet, a melynek e téren már vannak házaik, igen megijesztené s talán kétségbe ejtené, a kir. aعرarnak is kárára volna; azért mégis új házak építését vagy állandóbb kijavítását ezen területen módjával és esetről-esetre be lehetne tiltani, mígnem kimerítő tudósítás érkezik felülről.

6. Minthogy a volt határőröknél a katonai adó, a cs. szertárból adott fegyverek stb. címén bizonyára lesznek még künnálló követelések: azért a polgári életre áttérők mindenekelőtt a katonai hatóság előtt számot tartoznak adni, és a hátrálékosok katonai executio útján is szoríttassanak tartozásaik lerovására.

Polgári részről az ellen nincs kifogás, hogy az illetők igazolásuk s beszámolás végett a katonai hatóság előtt megjelenjenek; de a hátrálékosok sürgetését a polgári hatóság is megteszi.

7. Az egyesek magántartozásaik és követeléseik egymás között, a katonai, kamarai és vármegyei tisztek előtt vizsgáltassanak meg és még az elköltözés előtt hozassanak rendbe.

Kir. intézkedés is lévén ezen ügyben, polgári részről is teljesen elfogadtatik.

8. Minthogy az elköltözés ideje még nincsen megállapítva, az összes itt lakott határőrök, kik továbbra is katonák kívánnak ma-

radni, a meddig még itt helyben laknak, telkeiket, földeiket s minden haszonvételeiket, mint azelőtt is, akadálytalanul s minden kilenced és tizedadó kötelezettsége nélkül használhassák és élvezhessék.

Polgári részről erősen reménylik, hogy a királynő ezen ügyben minél hamarább intézkedni fog, s épen azért a földeknek említett ingyenes használatába nem egyeznek bele, hanem a királynő kegyes határozatára bízzák annak eldöntését. Minthogy azonban most az őszi vetések ideje közeleg és a katonák földeiket már fel is szántották: nehogy kenyér nélkül maradjanak, ezen őszi vetés is megengedtetik nekik oly kikötéssel, hogy az eddiginél több földet el ne foglaljanak.

9. A vár, a törzstisztek és a várbeli katonatisztek, a meddig a várban vannak, továbbra is azon földek s telkeknek szabad használatában hagyassanak meg, a melyeknek addig voltak birtokában; ha csak a királynő másképen nem intézkedik.

Minthogy a kir. resolutio szerint az egész pétervárad határ, melynek a határőrök bármily címen is birtokában voltak, a vármegyei és a kamarai hatóságnak adandó által: ennél fogva a tényleges átadás percétől kezdve ily ingyenélvezet a pétervárad lakosság és a kincstár kára nélkül nem engedhető meg, már csak azért sem, mert ezen terület nem egy kis földrészből áll, hanem düllőkből és két pusztából, melyek már azelőtt kincstárilag összeirattak, s mert e földek nélkül a kamarai alattvalókkal már egyesült pétervárad község semmiképen nem élhetne meg.

10. Végre fentartván azok számára, kik továbbra is katonáskodni óhajtanak, de csak személyükre nézve, a katonai hatóságot; a militia által eddig bármily módon és jogcímen használt egész földterület a kir. resolutio értelmében (így a piac is, mert más nyilvános s közös katonai haszonélvezet e helyen nincsen) a vele járó minden jogokkal együtt a polgári hatóságnak adatik által; következőleg aug. 18-tól mint a pétervárad sánc átadására kitűzött naptól kezdve, a katonai hatóság alól fölmentetik.

A kir. leirat e katonai sáncnak Bács vármegyébe való bekebelezését egyszerűen elrendelvén, a földterületet is átadta; most tehát minden, a földből háromló haszon is, mely különben a kincstár javára szolgál, szintén átadandó.¹⁾

A vegyes bizottság értekezletéről kiállított emez okmány, három példányban adatott és hitelesített 1746. aug. 15-én Pétervártt. Aláírták: báró Engelshofen altábornagy, mint királyi biztos és katonai meghatalmazott, Reuber J. W. alezredes, mint a tótországi határőrvidéki ezred megbízottja, Csupor József Ádám Bács vármegye első alispánja, Redl Fer. József kir. tanácsos, kamarai jószágigazgató, mint királyi biztos, Bereg Jan. Kristóf hadi irnok, mint az értekezlet jegyzője.

¹⁾ Ezen 1746-ik évben a marosi határőrvidékből is polgárisítottattak a következő katonai sáncok és puszták: Jenő, Világos, Ohaba, Tratos, Arad, Simánd

Egy ily hitelesített példány szept. 26-án a vármegyei közgyűlésen felolvastatván, a vármegyei levéltárba tétetett le, a hol még most is található.

Engelshofen jelentése alapján készült a királynőhöz felterjesztett jelentés,¹⁾ melynek pontozatait a királynő is helyben hagyta, s csak azon észrevételt írta reá, hogy az innen elszállítandó militarissokkal nem kell a tiszai és marosi határvidéket szaporítani; hanem ha az új dunaiba már nem férnének el, inkább a temesi vidékbe helyeztessenek el.

Mikor történt e sánc végleges s valóságos kiürítése és átadása? arra adataim nincsenek; de valószínűleg nem késett sokáig.

E szerint a Bács vármegye belsejében volt katonai helységek visszaadattak a polgári hatóságoknak, és csak a Tisza mentében egy széles szalag, egymással közvetlenül összefüggő helységekből, maradt még egyelőre, mint megbővített tiszai határörvidék katonai szervezetben és katonai hatóság alatt. A felszabadult főhelyek pedig, hogy az elmúlt években, a dynastia mellett tanusított hűségök ez által megjutalmaztassék, kiváltságos állapotba jutottak; így lett Szabadka már 1743-ban szabadalmazott kincstári mezőváros, Pétervárad sánc pedig Ujvidék néven 1748-ban és Zombor 1749-ben szab. kir. városokká lettek.

A fentemlített állapot azonban, mint már említettük, csak ideiglenes volt; mert Bécsben a tiszai és marosi határvidék végleges megszüntetésén dolgoztak, s ezt a természetnek megfelelően csakugyan a határra szándékoztak átvinni: az alsó Duna vidékére, az u. n. Bánságba, a török határszélekre. Ebben azonban igen óvatosan kellett eljárniok; mert tartani lehetett attól, hogy a királynő ellenségei, a roszakarátú franciák, a török széleknek katonai erősítését a törökök előtt kedvezőtlen színben fogják feltüntetni. Kolowrat azért 1747-ben az udvari haditanácssal tartott értekezletből figyelmezteti a királynőt e körülményre, és azt tanácsolja neki, jó volna előbb a törököt lassankint erre előkészíteni s e gondolathoz hozzászoktatni az által, hogy egy ideig különböző elönmunkálatokat, mint felméréseket, összeírásokat stb. végeznének szeme előtt.²⁾

Mégis egy, 1750. aug. 15-én kelt kir. rendelettel az összes, még fenlevő tiszai és marosi katonai sáncok megszüntetése mondatott ki. A rác metropolita azonban és Szévícs őrnagy, a rác militia nevében, a felosztatás ellen szólnak, és kifogásaikat írásban a cs. udvari haditanácshoz adják be.³⁾

A kir. határozat most is szabad választására bírta a militarissoknak, ha ez életet folytatni akarják és az új határörvidékre költözni, vagy pedig polgári alattvalókká lenni és helyben maradni. El-

¹⁾ Hofkrat. 1747. máj. 415. exped.

²⁾ Hofkrat. 1747.

³⁾ Vaniček. I. 574.

határozásukat 1751. Szt.-Mihályig kellett bejelenteniök. Nov. 1-én Engelshofen a volt katonai sáncokat és a polgári életre tért lakosságot a kamarai és vármegyei biztosoknak adja át, a kik azonnal adó tekintetében a vármegye és földesúri ügyekben a kamara alá teendők. A Bánságba átmenni nem akaró tiszteket a királynő biztosítja kegyelméről, a nem nemeseknek díj nélkül nemességet ígér és hogy az általok választandó helyeken curiákat fog kivágnatni örök birtokjoggal. A többiek pedig mindnyájan egy-egy jobbágytelket kapnak 10 évre, korlátolt építési joggal. Ez alkalommal azonban a polgáriásítás alól kivételt az alsó Duna-Tisza sarok, t. i. Titel, Lok, Mossorin, Gardinovac és Kovil, mely helységeket a királynő a győri, esztergomi és komáromi, 3 sajkás osztály szervezésére tartotta vissza (egyenkint 170 levél 4 sajkával). A rendelet végrehajtására Engelshofen, Grassalkovich kamaraelnök, Károlyi és Tersztyánszky, mint kir. biztosok küldettek ki, azon megbizással, hogy, ha ezen helységek nem volnának elegendők a sajkások befogadására, más szomszédhelyeket is vonjanak a kerületbe; ellenkező esetben Kovil a polgári hatóság alatt maradjon. E helységek lakosai október végéig nyilatkozzanak: vajon mint katonák ott akarnak-e maradni, vagy pedig a polgári területre átköltözni? Az átköltözés határnapjául 1751. évi ápr. 1. tűzetett ki; az átköltözőkkel nov. 1-től 3 évre érvényes szerződés köttessék, igérvén nekik, hogy közvetlen kir. alattvalók lesznek, s más földes úrnak nem fognak átadatni.¹⁾

A Tisza melletti katonai sáncok 1750. nov. 1-től kezdve, adó-jokat már részint Bács vármegyének és a kamarának, részint a szegedi parancsnokságnak adták be, a mint azok lakosai vagy polgári alattvalóknak jelentették be magukat, vagy pedig katonáknak. Az adó mennyisége egyelőre a régi maradt, melyet, mint katonai sáncok tartoztak volt fizetni. A félévi adó a következő volt:

A szegedi parancsnoknak fizettek: Titel és Lok 342 frt 58 d.; Mossorin, Villova, Gardinovec 475 frt 57 d.; a Kovil helyett visszatartott Sablia 609 frt 25 d.

A kamarának fizettek: Martonos 706 frt 80 d.; Mohol 563 frt 46 d.; Szent-Tamás 924 frt 44 d.; Turia 298 frt 85 d.; Csuróg 590 frt 42 d.; Goszpodince 210 frt 11 d.; Uj-Kovil 161 frt 63 d.; Ó-Kovil 339 frt 20 d.

Vegyesen a kamarának és a szegedi parancsnoknak fizetett: Kanizsa 80·23 és 544·80; Zenta 152·87 és 1015·85; Ostrovo, vagy Ada 168·72 és 765·68; Petrovoszelo 139·9 és 461·32; Becse 218·8 és 767·31; Földvár 73·11 és 322·56.

A királynő 1751. jun. 28-án Martonos, Kanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Petrovoszelo, Becse, Szent-Tamás, Turia, Földvár, valamint

¹⁾ Horváth Mihály. Magy. tört. VII. köt. 320. l.

Csurog, Goszpodince, Ó-Kovil, Uj-Kovil helységeknek (a tiszai kerület) eddigi érdemeikért az első privilegiumot adta jutalmul.

A rációk közt azonban nagy ingerültség uralkodott, úgy, hogy igen sokan Oroszországba is kivándoroltak. 1751. szeptember 21-én Engelshofen betérjleszté jegyzékét, mely szerint 3592 egyén, illetőleg család jelentkezett további katonáskodásra. Ezek azután a Bánságba vitettek által; közöttük azonban és a hátramaradottak közt nem egyszer véres jelenetek fejlődtek ki; mert a katonák a polgári életre térteket a rác nemzeti ügy árulóinak nevezték.

A királynő azért 1751. okt. 23-án komoly, feddő szavakat intézett a rációkhoz, és engedelmességre s hűségre szolította fel.¹⁾ Másrészt pedig 40-nél több polgárrá lett katonatisztet magyar nemeségre emelt és földekekkel ajándékozott meg.

Mindazonáltal sokan Szévícs által elcsábítva, Oroszországba mentek, s ott Uj-Szerbia néven külön gyarmatot alapítottak, melyben itteni régibb lakóhelyeiknek neveit élesztették fel. 1751. és 1752-ben összesen 53 al- és főtiszt kapott az udv. haditanácstól engedélyt és útlevelet Oroszországba. A királynő nevében 1752. augusztus 29-én a «deputatio aulica in banaticis et illyricis» Nenadies metropolitának azt írja, hogy az azoknak adott engedély felsőbb helyen tiszteletben tartatik; de az illetők maguk is siessenek új hazájokba költözni; másoknak azonban a királynő a kivándorlást nem hajlandó megengedni, nehogy az ország lakosaitól ismét megfosztassék.

E tiszai kerületbe azután sok magyar család költözött be, s ezek számára adatott ki a második privilegium 1774. aug. 1-én. A kerület még újabb szabadalma 1800. márc. 14-ről kelt. 1791-ben a gróf Schönbornnak átengedett munkácsi uradalomért a koronához kerülvén, az óta tiszai koronakerületnek neveztetett és csak 1848-ban kebeleztetett be Bács-Bodrog vármegyébe.

A tiszai határőrvidék felosztásakor, mint fentebb említettük, ennek alsó része t. i. Titel, Lok, Gardinovác, Mossorin, (és Kovil helyett) Vilova és Sablia a szervezendő csajkások számára tartatott vissza katonai kézben.

Minthogy azonban e terv kivitele egyelőre nem látszott lehetségesnek, ezen helyeket is 1752. március 17-én kelt kir. rendelettel ideiglenesen a polgári hatóságnak kellett átvennie, a mi máj. 10-én tényleg meg is történt. Egy újabb, október 24-én kelt kir. rendelet a tiszai kiváltságos kerület szabadalmaiban is részesíti ezen helyeket. 1763. évi, május elején, a kamara ismét a katonai hatóságnak adta vissza e 6 falut, melyben ezúttal egy csajka-század is szerveztetett. 1769-ben történt e század kiegészítése, és a legénység száma 917 főre emeltetett; erre azonban a területet is szaporítani kellett, mely célra az 1769. évi máj. 5-ki királyi rendelet alapján, az 1751-ben a

¹⁾ Szalay: A szerb telepek. 58. lap.

tiszai kerületbe vett Csurog, Goszpodince, Ó-Kovil, Uj-Kovil helységeket, továbbá Káty és Szt.-Iván kamarai falvakat csatolták a csajkás kerülethez.

Ebbe 1800-ban Gyurgyevo, és 1801-ben Nádaly helységek telepítettek le, s így a csajkás kerület már 14 helységből állott, melyek csak egy évszázad múlva, 1873-ban kebeleztettek vissza Bács-Bodrog vármegyébe.